

TC
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE SANCAK BÖLGESİ

Ayşe YARAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

ISPARTA 2010

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : T. A. R. H. EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız YÜKSEK LİSANS ~~DOKTORA~~ Programı öğrencisi Osmanlı İsmail Zeynep Sancak Boşer tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.
Tez Adı Değişikliği YAPILDI / ~~YAPILMADI~~

10.08.2010
Tarih

[Signature]
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 10.8.2010 günü saat 14.00 'de toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Osmanlı İsmail Zeynep Sancak Boşer konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ** / ~~OYÇOKLUĞU~~ ile aşağıdaki kararı almıştır.

☒ **KABUL** ☐ **RED** ☐ **DÜZELTME**

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	<u>Prof. Dr. Fahrettin Zıllı</u>	<u>[Signature]</u>
Üye	<u>Prof. Dr. Haluk Erdoğan</u>	<u>[Signature]</u>
Üye	<u>Doç. Dr. Hayri GARRAL</u>	<u>[Signature]</u>
Üye		
Üye		

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR** / **KAZANMAMIŞTIR**.
Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI : Tarih: Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tez kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca farklı süreçler yaşayan Sancak bölgesi, bugün Sırbistan ve Karadağ arasında bölünmüş bir durumdadır. Osmanlı döneminde özerk bir statüsü olan bu bölge, kültürel ve tarihi bağları olan bir halktan oluşmaktadır. Bu özelliği ile meşru anlamda tanınmak isteyen Sancak, Osmanlı Devleti'nden koptuktan sonra özerk bir yapıya kavuşmak için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bugün ise toprak bütünlüğünü kaybeden Sancak bölgesi, dünyanın sorunlu bölgelerinden biridir.

Dünyadaki sorunlu bölgelerin görmezden gelinmesi ve buralarda yaşayan bölge halklarının maruz kaldığı haksızlıkların, fiziksel ve psikolojik baskıların dünya kamuoyuna duyurulmaması olağan hale gelmiştir. Dünya barışını sağlamak ve korumak misyonuyla kurulan uluslararası örgütlerin bu tür bölgelerde çıkan çatışmalara seyirci kalarak müdahale etmemesi ise sorunların daha da büyümesine ve içinden çıkılmaz hale gelmesine sebep olmaktadır. Dünyadaki sorunlu bölgelerden biri olan Sancak'ta da çatışmalar yaşanmış; bundan ise en çok sivil halk etkilenmiştir. Bu çatışmaların sona ermesi için uzun yıllardan beri bölgesel özerkliğini elde etmeye çalışan Sancaklılar, bölgenin Sırbistan ve Karadağ'ın arasında paylaşılmasının ardından daha zor durumda kalmış ve bundan sonra bölgenin bütünlüğü için mücadele etmeye başlamıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de fazla bilinmeyen ya da üzerinde durulmayan Sancak sorununun nasıl ortaya çıktığını tarihsel perspektifte aktarabilmek ve böylece -çok az kişiyle sınırlı olsa da- dikkatleri bu bölgeye çekebilmek, bu çalışmanın yapılmasında temel etkindir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en önemli paya sahip olan hocam Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK'a çalışmanın yapılması aşamasında bana gösterdiği yol ve yöntemden dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim. Yine çalışmamla ilgili benden önerilerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Doç. Dr. Süleyman SEYDİ, Doç. Dr. Ayten Sezer ARIĞ ve Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU'na desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca meslektaşım ve yakın arkadaşım Araştırma Görevlisi Pakize ÇOBAN'a tezimi yazma aşamasında bana verdiği manevi destekten dolayı teşekkürlerimi borç bilirim.

Ayşe YARAR - Isparta 2010

ÖZET

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE SANCAK BÖLGESİ

Ayşe YARAR

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Tezi, 180 sayfa, Ağustos 2010

Danışman: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Balkanların merkezindeki Sancak bölgesi ya da tarihi ismiyle Yeni Pazar Sancağı hem halkı Müslüman olan Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kosova, hem de halkı Hristiyan olan Sırbistan ve Karadağ'a komşu olmasından dolayı özel öneme sahip olan bir bölgedir. Ayrıca Doğu ve Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik konumu ve Adriyatik'e açılan önemli bir kavşak noktası olması sebebiyle tarihin her döneminde gündemde olmuştur.

1912 yılındaki Birinci Balkan Savaşı'na kadar Sancak bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Bölge, Osmanlı yönetimi boyunca Bosna'ya bağlı bir vilayet olarak kaldı. Sancak bölgesi, Osmanlı egemenliğinin Balkanlar'da sarsılmaya başlamasıyla yaşanan olaylar sonucunda Kosova vilayetine bağlandı. Osmanlı yönetiminde özerk bir yapıya sahip olan Sancak bölgesi, devletin bölgeden çekilmesiyle beraber özerkliğini kaybetmiştir. Sancak bölgesi, Osmanlı'nın Balkanlar'da en son terk ettiği yerdir. Balkan Savaşı sırasında 1912'de Osmanlılar Yeni Pazar'dan çıkmıştır.

Sancak bölgesi, Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra ayrı bir siyasi birim olma özelliğini kaybetmiştir. Bu yönetsel bölünme 1912 yılında I. Balkan Savaş'ından sonra gerçekleşmiştir. Bu savaştan önce Osmanlı'nın bir parçası olan Sancak, bölünmesinden sonra hiçbir özel statüye tabi olmadı ya da herhangi bir şekilde özerklik elde edemedi. Buna rağmen Sancak'ın Boşnak nüfusu güçlü bölgeselcilik duygularına sahiptir.

Ekim 1912’de Sırp ve Karadağ orduları tarafından Sancak işgal edildi. 1914 yılından 1918 yılına kadar Sancak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun kontrolündeydi. 1918 yılında Sırbistan ve Karadağ birleşerek Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı’nı kurdular. Bu tarihten sonra Sancak’ın yönetimi Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı’na geçti. Görünüşte birleşik bir krallık olsa da, bu devlet Sırbistan’ın “Büyük Sırbistan” hayalinin başlangıç noktasını oluşturuyordu. Sırbistan’la Karadağ arasında yer alan Sancak Bölgesi de bu hayalin bir parçasıydı. Sırbistan için stratejik önemi büyük olan Sancak, Sırp toprağı olarak görülmüş, Boşnak nüfusun çoğunlukta bulunduğu bölgenin bölgesel bir bütünlük arz ettiği görmezden gelinmiştir. Sancak nüfusunda çoğunluğu ele geçirmek isteyen Sırp lar Boşnak nüfusun azınlık hale gelmesi hatta yok olması için bölgede yaşayan Boşnakları sürekli baskı altında tutmuştur. Bu süreç ise Yugoslavya Federasyonu döneminde de devam etmiştir. Miloşeviç döneminde etnik soykırım ve katliamların devlet politikası haline gelmesiyle Süleyman Uglanin gibi Sancaklı siyasi liderler özerklik taleplerini daha çok vurgulamaya başlamışlardır. Sancak Demokratik Eylem Partisi (SDA) ve Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM) aracılığı ile bu doğrultuda mücadele etmeye ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

2006 yılında Karadağ’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, Sancak, Sırbistan ve Karadağ arasında fiziksel ve siyasi sınırlarla bölünmüştür. Federal bir yönetim içerisinde özerk bir bölge olma mücadelesi veren Sancaklılar bölgesel bütünlüklerini de kaybetmişlerdir. Bundan sonra başlayan süreçte Sancak, tekrar birleşme yolunda siyasi mücadelesini sürdürmeye devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Yeni Pazar, Büyük Sırbistan, etnik soykırım, Sancak Demokratik Eylem Partisi (SDA), Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM).

ABSTRACT

SANDZAK REGION: FROM OTTOMAN TIMES TO PRESENT DAYS

Ayşe YARAR

Suleyman Demirel University, Institute Of Social Sciences Department Of History
Master Thesis, 180 Pages, August 2010

Supervisor: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Sandzak Region or Novi Pazar Sandzak of Ottoman State that locates in the center of Balkans has a special importance because of the neighbours of it. Sandzak is neighbouring with both Bosnia-Herzegovina, Albania and Kosovo consist of Muslim people and Serbia and Montenegro consist of Christian people. Also its location that binds Eastern and Western Europe to eachother and provides access to Adriatic Sea has led the region to become on the agenda all the time.

Until the First Balkan War of 1912, Sandzak was a part of the Ottoman Empire. During the centuries of Turkish rule the Sandzak Region remained as a part of the Province of Bosnia. When the Ottoman authority was weakened in the Balkans, Sandzak was engaged to the Vilayet of Kosovo. Sandzak was autonomous entity under the Ottoman rule but when the Ottoman Empire withdrew from the region, Sandzak lost its autonomic structure. Sandzak region was the last place that Ottoman State left in the Balkans. Ottomans left from Novi Pazar Sandzak in 1912 during the Balkan Wars.

Sandzak lost its special status as a separate entity when the Ottoman authority ended in the region. This happened in 1912 just after the First Balkan War. From that time to present, Sandzak has never had a special status. In spite of this condition, Bosniak people in Sandzak have strong regionalist feelings.

In October 1912, Sandzak was conquered by Serbian and Montenegrin troops. From 1914 to 1918, Sandzak was under the control of Austro-Hungary. In

1918, Serbia and Montenegro united and established the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. From this time control of Sandzak passed to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Even though it was a kingdom, this state was the starting point of “Greater Serbia” dream of Serbia. Sandzak region, located between Montenegro and Serbia was a part of this dream. Sandzak that had strategic importance for Serbia, was seen as Serbian land. It was ignored that Sandzak had regional unity where Bosniak population was in majority. Serbians who wanted to be predominated population in the region, suppressed Bosniaks continuously in order to render Bosniak population minority. This process continued during the Federal Republic of Yugoslavia. Ethnic cleansing and massacres over the Bosniaks had been state policy during the Milosevic time; so political leaders of Sandzak such as Suleyman Uglanin emphasized demands for autonomy heavily. They struggled for this aim via Democratic Action Party of Sandzak and The Bosniak National Council of Sandzak.

When Montenegro declared itself as an independent state in 2006, Sandzak was divided between Montenegro and Serbia with political and physical borders. People from Sandzak who struggled for being an autonomous region, had lost their regional unity. From now onward Sandzak would continue political struggle to be united again.

Keywords: Sandzak, Novi Pazar, Greater Serbia, ethnic cleansing, Democratic Action Party of Sandzak, The Bosniak National Council of Sandzak.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I
Özet.....	II
Abstract.....	IV
Kısaltmalar.....	X
1.Giriş.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı.....	5
1.3. Çalışmanın İçeriği.....	5
1.4. Osmanlı Hakimiyetine Kadar Sancak Bölgesi.....	6

I. BÖLÜM

SANCAK BÖLGESİ'NDE OSMANLI HAKİMİYETİ

2.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a Yerleşmesi.....	9
2.1.1. Balkanlarda Osmanlı İlerleyişi.....	9
2.1.2. Millet Sistemi ve Balkan Halkları Üzerindeki Etkileri.....	12
2.2. Balkanların İslamlaşması ve Boşnak Kimliği'nin Oluşumu.....	15
2.2.1. İslamlaşmanın Nedenleri ve Sonuçları.....	16
2.2.2. Bogomilizm ve Boşnak Kimliğinin Oluşumu.....	19
2.3. Sancak Bölgesi'nde Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması.....	24
2.3.1. Bölgenin Fethi ve İdari Gelişimi	24
2.3.2. Osmanlı Hakimiyetindeki Sancak Bölgesi'nin Nüfus Yapısı.....	29
2.3.3. Osmanlı Hakimiyetindeki Sancak Bölgesi'nde Ekonomik Durum.....	33
2.4. Berlin Kongresi'ne Kadar Sancak Bölgesi'nde Osmanlı Egemenliği.....	36
2.5. Osmanlı'nın Sancak Bölgesi'nden Çekilmesi.....	44
2.5.1. Berlin Kongresi'nde Sancak Bölgesi.....	44
2.5.2. Yeni Pazar Antlaşması.....	47
2.5.3. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İlhakı.....	51

2.5.4. Balkan Savaşları ve Sancak Bölgesi'ndeki Gelişmeler.....	55
---	----

II. BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDEN SONRA SANCAK BÖLGESİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Sancak Bölgesi'nde Siyasi Gelişmeler.....	64
3.1.1. Sırp Sloven Hırvat Krallığı'nın Kurulması.....	66
3.1.2. Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı Döneminde Sancak Bölgesi.....	68
3.1.3. Yugoslavya Krallığı Döneminde Sancak Bölgesi.....	72
3.2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sancak Bölgesi.....	74
3.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sancak Bölgesi'ndeki Siyasi Gelişmeler.....	79
3.3.1. Tito ve Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Kurulması....	79
3.3.2. Tito ve Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Döneminde Sancak Bölgesi.....	82
3.3.3. Tito Sonrası Dönemde Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve Sancak Bölgesi.....	85

III. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK BÖLGESİ'NDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

4.1. Sancak Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	89
4.1.1. Toplumsal Yapı ve Nüfus.....	89
4.1.2. Ekonomik Durum.....	92
4.2. Sancak Bölgesi'nde Siyasi Durum.....	95
4.2.1. Sancak Boşnak Milli Meclisi ve Faaliyetleri.....	95
4.2.2. Siyasi Partiler ve Faaliyetleri.....	96

4.3. Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve Sancak Bölgesi'ndeki Siyasi Gelişmeler.....	101
4.4. Sancak Bölgesi'nin Otonomi Sorunu.....	112
4.5. Balkanizasyon ve Balkanlar.....	115
4.6. Karadağ'ın Bağımsızlığı ve Sancak Bölgesi.....	119
 Sonuç.....	 124
Kaynakça.....	129
EKLER.....	141
EK 1.....	141
EK 2 Haritalar.....	142
Harita 1.....	142
Harita 2.....	143
Harita 3.....	144
Harita 4.....	145
Harita 5.....	146
Harita 6.....	147
Harita 7.....	148
Harita 8.....	149
Harita 9.....	150
Harita 10.....	151
Harita 11.....	152
Harita 12.....	153
Harita 13.....	154
Harita 14.....	155
Harita 15.....	156
Harita 16.....	157
Harita 17.....	158
Harita 18.....	159
EK 3.....	160
EK 4.....	165
EK 5.....	175

EK 6.....	176
EK 7.....	177
Özgeçmiş.....	180

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
a.g.e.	Adı Geçen Eser
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AVNOJ	Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DOS	Sırbistan Demokratik Muhalefeti
NATO:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
s.	Sayfa
S.	Sayı
SFRY	Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti
SBMM	Sancak Boşnak Milli Meclisi
SDA	Sancak Demokratik Eylem Partisi
SMMK	Sancak Müslümanları Milli Konseyi
PDA	Demokratik Eylem Partisi
UNPO	Temsil Edilmeyen Halklar ve Milletler Organizasyonu

YFC	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YMT:	Yugoslav Müslüman Teşkilatı
ZAVNOS:	Sancak Antifaşist Milli Meclisi

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Sırp tarihinde Raška olarak adlandırılan Sancak bölgesi, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başında Yeni Pazar Sancağı olarak tanımlanmıştır.¹ Osmanlı döneminde Yeni Pazar olarak bilinen bölgeyi bugün Sırpalar hala Raška olarak tanımlamaktadırlar. “Sancak” terimi Müslümanlar açısından, “Raška” terimi ise Sırpalar açısından tarihi öneme sahiptir ve bölgenin resmi adıdır. Sırpalar için “Raška” Ortaçağ Sırp Devleti’nin kuruluşunu sembolize eder. Müslümanlar için ise Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri, idari ve toprak bütünlüğünü çağrıştırmaktadır. Her iki terim de pek çok tartışmaya konu olmaktadır.² Bunun dışında Sırpalar bölgeyi güneybatı Sırbistan olarak da isimlendirmektedirler.

Sancak, esas anlamı bayrak olan Türkçe bir kelimedir. Sancak kelimesi, bir devletin, bir askeri birliğin şeref ve gururunu temsil eden kenarları saçaklı, üzerinde çeşitli şekiller ve işlenmiş yazılar bulunan, yere dikilecek şekilde yapılmış gönderli bayrak anlamına gelmektedir.³ Bu kelime aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde illerle ilçeler arasındaki idari yönetim birimini ifade etmek için kullanılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Sancak bölgesi ise Osmanlı Devleti’nin Bosna Paşalığının yedi sancağından biriydi ve resmi adı Yeni Pazar sancağı idi. Yeni Pazar kenti, Sancak bölgesinin idari ve kültürel merkezidir. Kentin bu özelliğinden dolayı, Osmanlı döneminde Sancak bölgesi “Yeni Pazar Sancağı” olarak adlandırılmıştır.⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Güçlerin Osmanlı Türkiye’sinin parçalanmış toprakları üzerinde çatıştığı sırada bölgeyi tanımlamak üzere Sancak teriminin kullanılması geniş ölçüde yaygınlaştı. Bu terim Sırpalar, Karadağlılar,

¹ Milan ANDREJEVIĆ, “The Sandzak: A Perspective of Serb-Muslim Relations”, **Muslim Identity and the Balkan State**, Editörler: Hugh POULTON & Suha Taji – FAROUKİ, C. Hurst & Co. Ltd., London, 1997, s.172.

² Nesrin KENAR, **Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya**, Palme Yayınları, Ankara, 2005, s.256.

³ İlhan AYVERDİ, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2006, s.2667.

⁴ Erhan TÜRBEDAR, **Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler**, Sancak Dostları Vakfı, Ankara, 2004, s.5.

Boşnaklar tarafından bölgedeki Müslüman çoğunluğun bulunduğu toprakları tanımlamada kullanılmaya devam etti.⁵

Sancak, adını ve resmi hüviyetini kaybetmiş olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu döneminde var olan, diğer sancakların arasında bir tek Yeni Pazar Sancağı, 1912 yılından sonra, hatta günümüze kadar, Sancak adını geleneksel bir biçimde hala bir bayrak gibi taşımaktadır. Günümüzde ise 1877 yılı formasyonu ile sınırları belirlenmiş olan bu bölge, sadece ismen dahi olsa Yeni Pazarlılar tarafından Sancak Bölgesi olarak kabul edilmektedir.⁶

Sancak bölgesi Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetlerinin arasındaki dağlık sınırda yer alan birden çok etnik yapı barındıran bir bölgedir.⁷ Balkanlar'ın merkezinde, doğu ile batı arasındaki geçiş güzergâhında bulunan Sancak Bölgesi, Sırbistan, Karadağ ve Kosova'nın arasında yer almaktadır. Sancak bölgesinin, kuzeyde Sırbistan, güneyde Arnavutluk, güney doğuda Kosova, güney batıda Karadağ ve batıda Bosna Hersek'le olmak üzere toplam beş ülke ile sınırı vardır. 8.687 km² yüzölçümüne sahip olan bölgenin topraklarının bir kısmı Sırbistan'ın, bir kısmı da Karadağ'ın sınırları içindedir.

Sancak'ın altı belediyesi Sırbistan'ın sınırları içinde (Yeni Pazar, Tutin, Seniçe-Syenica, Priyepole, Yeni Varoş, Priboy), beşi ise Karadağ'ın sınırları içerisinde (Akova-Biyelo Polye, Rojay, Plav, Taslice-Plevla, Berane) yer almaktadır.⁸ Sancak, Osmanlı döneminde, Kosova sınırları içinde olan Kosovska Mitrovitsa bölgesi ile Bosna-Hersek sınırlarındaki Rudo bölgesini de kapsıyordu. Bu şekilde Sancak'ın yüzölçümü Osmanlı döneminde 24,000 km²'yi bulmaktaydı.⁹

⁵ Serbia's Sandzak: Still Forgotten, International Crisis Group, Europe Report N° 162-8 April 2005, s.1.

⁶ Eyup MUŞOVIÇ, **Yeni Pazar Nüfusunun Etnik Oluşumu ve Etnik Yapısı**, Çev. Saffet ATALAY, Yeni Alanya Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti., Alanya, 2004, s.109-110.

⁷ Kenneth MORRISON, "Political and Religious Conflict in Sandzak", **Advanced Research and Assessment Group**, April 2008, s. 2.

⁸ Erhan TÜRBEDAR, **Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler**, Sancak Dostları Vakfı, Ankara, 2004, s.5.

⁹ Murat YILMAZ, "Sancak Meselesi", **Balkanlar El Kitabı**, Cilt II: Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.151.

Sancak bölgesi, jeopolitik, ekonomik, tarihi ve kültürel bir bütünlüğü teşkil etmektedir.¹⁰ Bölge, Roma döneminden ortaçağlara ve Türk egemenliğinden 1878'e kadar batıda Dubrovnik'ten doğuda İstanbul'a uzanan büyük ticaret yollarının kavşağında bulunduğu için çok gelişmiş bir bölgeydi.¹¹ Sancak bölgesi, günümüzde küçük, ekonomik yönden az gelişmiş ve coğrafi olarak tecrit edilmiş bir yer olsa da çok kültürlü, zengin, tarihi ve politik bir bölge olarak kalmıştır.¹² Burası vaktiyle seyyahlar tarafından Niş ile Dubrovnik arasındaki bölgede en büyük şehir, İstanbul'a giden yol üzerinde en mühim bir yerleşim bölgesi, ticaret merkezi, çarşısı, evleri, hanları, hamamları, camileri, şadırvanları, çeşmeleri ve diğer mimari eserleriyle kendine has bir şark şehri olarak ifade edilmiştir.¹³

Sancak, tarihi süreç içerisinde önemli yolları, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik konumu ve Adriyatik'e açılan kapının önemli kavşak noktası olması özelliğiyle hep gündemde olmuştur.¹⁴ Sancak ulaşım bakımından özellikle Osmanlı yönetimi esnasında daha büyük önem teşkil ediyordu. İstanbul'dan Bosna'ya (Bosna Yolu olarak adlandırılan) Makedonya, Kosova, Yeni Pazar, Rogozna dağları ve Seniçe'den geçen trafik ekseni bölgenin islamlaşmasında önemli bir rol oynamıştı.¹⁵

Sancak bölgesi bugün, kuzeyden güneye Karadağ'la Sırbistan'ın bağlantısını sağlamaktadır. Doğudan batıya doğru ise Kosova ile Bosna-Hersek arasında bir köprü mahiyeti taşımaktadır. Sırbistan ve Karadağ arasında kalan, Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk ile komşu olan bu bölge Sırbistan'ı Karadağ'a bağlayarak Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkan tek yolunu oluşturur. Bu yüzden Sırbistan için hayati derecede öneme sahiptir.¹⁶ Sancak bölgesi aynı zamanda, Ortaçağ Sırp

¹⁰ TÜRBERDAR, **a.g.e.**, s.5.

¹¹ Dağılan Yugoslavya'da Sancak Müslümanları, Sancak Müslüman Milli Konseyi, Novi Pazar, 1993, s.7.

¹² MORRISON, **a.g.m.**, s.1.

¹³ Nazif HOCA, "Yeni Pazar", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 13, İstanbul, 1986, s.396.

¹⁴ Murat YILMAZ, "Sancak Meselesi", **Balkanlar El Kitabı**, Cilt II: Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.162.; Ayrıca Bkz. Ek 2, Harita 3.

¹⁵ Marinko LOZANČIĆ, "Geostrategic Aspect of Sandzak Demographic Dynamics", **Geoadria**, cilt 8, sayı 2, Zadar, 2003, s.136.

¹⁶ ANDREJEVIĆ, **a.g.m.**, s.170.

Devleti'nin en önemli kurumlarının bu bölgede bulunması nedeniyle Sırbistan ve Sırlar açısından ayrı bir öneme sahiptir.¹⁷

Sancak bölgesi Sırbistan'ın ulusal çıkarları açısından Kosova, Voyvodina ve Sırbistan'ın güneydoğu'daki toprakları ötesinde bir önem teşkil etmektedir. Sancak'ın karmaşık haldeki ulusal ve dinsel yapısı her ne kadar bölgeyi potansiyel olarak istikrarsız ve güvenlik konusunda hassas hale getirirse de bölge her zaman Sırbistan için diğerlerinden daha önemli konumdadır. Sırbistan'ın denize ulaşmasını sağlaması Sancak bölgesinin jeostratejik öneminin ayrıcalıklı hale gelmesinin temel nedenidir. Bunun ötesinde önemli trafik yollarının burada kesişmesi ve olası askeri operasyon rotaları bölgeyi sadece Sırbistan ve Karadağ'ın ulusal çıkarları açısından değil aynı zamanda dünya güç merkezlerinin çıkarları açısından da önemli hale getirmektedir.¹⁸

Sırbistan için Sancak bölgesi öteden beri “Büyük Sırbistan” idealinin bir parçası olmuştur. Büyük Sırbistan'ın felsefi özü “Bütün Sırlar tek bir devlete” cümlesinde toplanmaktadır; yani Sırların yaşadığı her yer Sırbistan sınırları içinde (veya olmaya aday) görülmektedir. Bu coğrafya Kosova'yı örttüğü gibi bütün Bosna'yı, Sancak'ı ve Hırvatistan'ın yaklaşık üçte birini de içinde alıyordu.¹⁹ Sancaklı Boşnaklar bu ideal yüzünden büyük bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Her türlü baskı, katliam, asimilasyon politikaları, etnik soykırım uygulamaları Sırlar tarafından bu bölgede meşru görülmüştür. Sırp milliyetçiliğinin bu denli şiddetli olması, milliyetçilik anlayışının ulus bilincinden ziyade etnik milliyetçiliğe dayanmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada anlatılmış olan millet sisteminin, Osmanlı egemenliğinde bulunan Balkan halklarının milli bilincini diri tuttuğu ve halkların din ayırımına göre gruplandırılması sonucunda din faktörünün de millet bilincinin gelişimine etki etmesi üzerinde durulmuştur. Bu yüzden Müslümanlaşmış Balkan halkı olan Boşnaklar, başta Sırlar olmak üzere diğer Balkan Hristiyanları tarafından öteki olarak görülmüş, yok sayılmış ya da dışlanmışlardır. Bu çalışmanın konusu da Balkanlar'da stratejik bir konumda bulunan Sancak Bölgesi'nin Osmanlı

¹⁷ KENAR, a.g.e., s.255.

¹⁸ LOZANČIĆ, a.g.m., s.134-135.

¹⁹ Osman KARATAY, *Ba'de Harabi'l Bosna*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.39.; Ayrıca Bkz: Ek 2, Harita 4.

döneminden günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihi serüvenin incelenmesidir. Sancak Bölgesi incelenirken bölgenin gelişimine etki eden olaylar üzerinde durulmuş ve daha çok siyasi tarihi anlatılmıştır. Sancak bölgesinin siyasi tarihinin anlatıldığı bu çalışmada bölgenin idari gelişimine odaklanılmıştır.

1.2. Çalışmanın Amacı

XIX. yüzyılda Balkanlar'da milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkması Osmanlı Devleti'ni olduğu kadar Sancak bölgesini de etkilemiştir. Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı egemenliğinden çıkan Sancak bölgesi, özerkliğini kaybetmiş ve günümüze kadar Sırbistan ve Karadağ arasındaki paylaşım planlarına konu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndaki iki yıl (1943-1945) hariç, bölge tek bir siyasi ve toprak birimi olmamıştır ve Sırbistan ile Karadağ arasında bölünmüş durumdadır.²⁰ Bu çalışmanın amacı da Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılmış olan Sancak bölgesinin Balkanlar'da yaşanan gelişmeler ve değişmelerle Osmanlı'dan günümüze geçirdiği süreçlerin anlatılması ve dolayısıyla bugünkü konumunun anlaşılabilmesini sağlamaktır.

1.3. Çalışmanın İçeriği

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı hâkimiyetindeki Sancak bölgesinin sosyo-ekonomik yapısına, idari gelişimine değinilmiş ve bölgede meydana gelen tarihi olaylardan söz edilmiştir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sisteminin bölgedeki Balkan halkları üzerindeki etkilerinden, bölgenin İslamlaşmasıyla Boşnak kimliğinin oluşumundan ve Osmanlı'nın bölgeden çekildiği döneme kadar Sancak'ta yaşananlar anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Sancak Bölgesi'nin Osmanlı hâkimiyetinden sonraki siyasi tarihiyle ilgili bilgi verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaşın sona erdiği 1980'lerin sonuna kadar geçen dönemin anlatıldığı bu bölümde Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti egemenlikleri dönemindeki Sancak Bölgesi'nde yaşananlar üzerinde durulmuştur.

²⁰ KENAR, a.g.e., s.256.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Soğuk Savaş sonrası gelişmelere değinilmiştir. Bu bölümde 1990’lardan günümüze kadar Sancak Bölgesi’ndeki gelişmelerle ilgili bilgi verilmiş ve statü sorunu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda “Balkanizasyon” kavramına değinilmiş, hem genel olarak Balkanlar hem de Sancak bölgesi açısından bu kavramın ne anlama geldiği anlatılmıştır.

1.4. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Sancak Bölgesi

Osmanlı’dan önceki Sancak tarihine göz atacak olursak Sancak Bölgesi’nin geçmişinin Neolitik (yeni taş) devre kadar uzandığını görürüz. Bijelo Polje (Akova), Pljevlja (Taşlıca), Novi Pazar (Yeni Pazar) milli müzelerinde sergilenmekte olan buluntular buna tanıklık etmektedir. Sancak bölgesinin tarihi geçmişini ortaya koyan, çok önemli iki yerleşim yeri, Naprelje ve Petrova Crkva kilisesi bulgularıdır.²¹ Naprelje, Raška Nehri’nin sağ kıyısında, doğal bir teras üzerine kurulmuştur. Erken taş devri yerleşimlerinin, tipik özelliklerini taşır. İlkel Neolitik çağ insanı aradığı bol su ve buna bağlı olarak verimli toprakları burada bulmuştur.²²

Arkeolojik kazılardan ve yer adlarından eski çağlarda buralarda İllirler’in yaşadığı anlaşılmaktadır.²³ Siyasal birliğini gerçekleştirememiş ve birbiriyle sürekli çatışan kabileler topluluğu olarak bilinen İllirlerin, M.Ö. VI. yüzyılda bölgeye geldikleri tahmin edilmektedir. İllirlerin yaşadıkları bölge Epir’den başlayan, Drina ve Sava’ya kadar uzanan, bugünkü Arnavutluk, Dalmaçya, Kosova, Sancak, Karadağ ve Bosna-Hersek’i kapsayan bölge olarak bilinmektedir.²⁴ Bununla beraber bölgede ilk yaşayanların Dardaniler olduğu söylenir. Bunların İllirler’in bir kolu olduklarını söyleyen bilim adamları olduğu gibi, İllirler’den ayrı bir kavim olduklarını söyleyenler de vardır. Dardaniler genelde Peşter ve çevresinde yaşamakta idiler. Bunların yanında Lim nehri civarında İllirler’in Autariyat boyu yerleşmiş durumunda

²¹ MUŞOVIÇ, a.g.e., s.39.

²² MUŞOVIÇ, a.g.e., s.39.

²³ HOCA, a.g.m., s.395.

²⁴ İbrahim ÇULHA, *Kosova’da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s.10.

idi.²⁵ Autariyatlar, Dardanileri egemenlikleri altına almaya çalışmışlar, bunun üzerine Dardaniler de Sancak Bölgesi'nden Makedonya ve Trakya'ya doğru yer değiştirmişlerdir.

Milattan sonra II. yüzyılda Yeni Pazar Sancağı toprakları Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı diye ikiye ayrılınca, Yeni Pazar Sancağı'nın bir kısmı Doğu'ya diğer kısmı ise Batı'ya geçti. Bu iki devletin sınırı Yeni Pazar Sancağı'nın topraklarından geçiyordu.²⁶

Altıncı ve yedinci asırlardan itibaren bölgeye yönelik Slav akınları başlamıştır. Slavlar bölgedeki İllirler'i uzaklaştırarak buraya yerleşmişlerdir. Bu zaman içerisinde Raška bölgesi, Slovenlerin güven içinde yaşayıp yerleşecekleri, bağımsızlık savaşlarını yürütebilecekleri, kendi devletlerini kurabilecekleri ideal bir yer olmuştur.²⁷

Slav kökenli bir halk olan Sırlar, Balkanlar'a VII. yüzyılda geldiler. IX. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığa döndürülmelerinin ardından Ortodoks oldular. Sırların çoğu VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Bulgarların ve Bizanslıların yönetimi altındaki topraklarda yaşadı.²⁸ Sancak bölgesi de Sırların yaşadıkları toprakların içinde bulunuyordu. Sırlar ilk devletlerini bu bölgeden geçen Raška nehrinin civarında kurmuşlardır.²⁹ İlk Sırp devleti, bugünkü Sancak bölgesini, Sırbistan'ın güneyini, Karadağ'ı ve Hersek'i içine alarak, IX. yüzyılda knez Vlastimir ve knez Caslav zamanında kurulmuştu. Dağınık olan toprak birimlerini birleştiren Stefan Nemanya, 1159'da ilk güçlü Sırp devletini kurmayı başarmıştı.³⁰

Sancak Bölgesi bir dönem Bosna Krallığı'nın bir parçası olmuştur. Bosna isminin coğrafik bir bölgeyi ve burada oturan bir halkı ifade etmek için ilk olarak kullanılmaya başlanması X. yüzyılın ortalarından itibaren oldu. Yine bir devlet adı

²⁵ Sead İBRİÇ, **XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, s.3-4.

²⁶ Ejup MUSOVIC, **Tutin i Okolina (Tutin ve Çeresi)**, Beograd 1985, s.13-14, İBRİÇ, **a.g.e.**, s.4.

²⁷ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.45.

²⁸ Barbara JELAVICH, **Balkan Tarihi**, cilt 1, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.19.

²⁹ İBRİÇ, **a.g.e.**, s.4.

³⁰ Amela ZAHOVİÇ, **1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s.89.

olarak da kullanılmaya başlanması ise XII. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır.³¹ Bosna hükümdarı Ban Kulin'in Bogomil mezhebini kabul etmesiyle bölgede bogomilizm yayıldı. Macar akınlarına açık olan bölge el değiştirmeye devam etti.

Sancak Bölgesi Ortaçağ'da, Raška Sırp Devleti'nin topraklarının bir parçasıydı. Bölge, Sırp Raška Devleti'nin merkeziydi. Bu dönemde Raška Devleti'nin başkenti bugünkü Yeni Pazar şehrinin yakınındaki Ras şehriydi. IX. asırdan XV. asrın ortalarına kadar Sırp Devleti ile burayı ele geçirmek isteyen Bulgar ve Bizans derebeyleri arasında sık sık savaşlar olmuş ve bunun neticesinde bölgede etnik, siyasi ve iktisadi değişiklikler meydana gelmiştir.³² XV. yüzyıla kadar Sırpların egemenliğinde kalan bölge XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın yönetimine girdi.

³¹ Murat YILMAZ, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, İ.H.H. Yayınları, İstanbul, 2004, s.63.

³² HOCA, **a.g.m.**, s.395.

I. BÖLÜM

SANCAK BÖLGESİ'NDE OSMANLI HÂKİMİYETİ

2.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a Yerleşmesi

2.1.1. Balkanlarda Osmanlı İlerleyişi

Kuzeybatı Anadolu'da Bizans sınırında ortaya çıkan Osmanlı beyliğinin, devlet ve imparatorluk karakterini almasında ve tarihin en uzun ömürlü imparatorluklarından biri haline gelmesinde Balkanların çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nu, kısa ömürlü diğer Asya imparatorluklarından farklı kılan Balkanlar idi.³³

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi, babası Ertuğrul Gazi'den küçük bir aşiret devralmış ve çevresindeki kavimleri toplayarak devletin temelini atmıştır. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi devleti örgütlemiş ve toprakların genişlemesi için yönünü Avrupa'ya dönmüştür. Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesi ise Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu fethederek Rumeli'ye çıkmasıyla başlamıştır. Bundan sonra yapılan fetihlerle elde edilen topraklara yerleştirilen Türkler Balkanlar'da beş buçuk asır egemen olmuşlardır. Bu beş buçuk asırlık büyük tarihsel dönem, bir işgal dönemi değildir, bir kültür anlayışının, bir siyaset yaklaşımının bir medeniyet düşüncesinin Balkanlar'da yaşayan halk tarafından da sahiplenilerek, değerlendirilerek, paylaşarak, karşılıklı etkileşime açılarak yaşandığı dönem olmuştur. Balkanların en istikrarlı dönemi bu dönem olmuştur.³⁴

Osmanlılar, Gelibolu yarımadasına geçmelerinden sonra Meriç boyu, Edirne'den Enez'e kadar ilk yayılış güzergâhıydı. Osmanlılar, Balkanlarda çok hızlı yayılmışlardır. Süleyman Paşa'nın atından düşüp öldüğü 1359 yılına kadar geçen beş

³³ Mithat Aydın, **Balkanlarda İsyan**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.19.

³⁴ Deniz BAYKAL, "CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Rumeli Türkleri Vakfı I. Balkan Toplantısında Yaptığı Konuşma", **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.16.

yıllık sürede, bütün Gelibolu yarımadası, Malkara, Keşan, Çorlu ve Tekirdağ'a kadar bütün Marmara sahilleri ele geçirilmiştir.³⁵

Balkanlar'ın Türk tarihi açısından gerçek fatihi ise, Birinci Sultan Murat Han'dır. 1389'da öldüğü zaman Osmanlı sınırları Tuna Nehri'ne, Tuna Deltasına ve Adriyatik Denizine dayanmış bulunuyordu.³⁶ Avrupa'da ilk büyük başarıları elde eden Orhan Gazi'nin oğlu I. Murat, Osmanlı Devleti'ni imparatorluk haline getirmiştir. Döneminde devletin sınırları Grek yarımadası hariç hemen hemen tüm Balkan yarımadasını içine alacak biçimde genişlemiş ve buralarda beş yüz yıl sürecek bir egemenliğin ilk tohumları atılmıştır. Bu egemenlik, birbirinden çok farklı din, dil ve ırk unsurlarını aynı potada bir araya getiren yeni Osmanlı uygarlığının doğuşunu simgelemektedir.³⁷

Birinci Murat'tan sonra tahta oturan Yıldırım Bayezid (1389–1402), Balkanlar'da fetihleri devam ettirdi. 1393 yılında Bulgarların başkenti olan Tırnova'yı ele geçirdi. Silistre, Niğbolu ve Vidin'i Osmanlı egemenliğine aldı. 1394 yılında Selanik ve Mora'yı alarak Teselya ve Arnavutluk'a kadar ilerledi.

Balkanların kaderinde II. Mehmet devri çok önemli bir yere sahiptir. II. Mehmet önce idealindeki dünya imparatorluğunun başkenti olarak düşündüğü İstanbul'un fethine girişmiştir. Sonra da “İstanbul'un Fatih” ve “Roma'nın varisi” sıfatıyla geniş çaplı fetih hareketine başlamıştır.³⁸ 1453 yılında İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan Fatih Sultan Mehmet, 1459'da Sırbistan'ı, 1462'de Midilli Adası'nı, 1463'te Bosna'nın önemli bir kısmını Osmanlı topraklarına katmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'un fethiyle Balkan yarımadasının Osmanlı egemenliğine giriş süreci tamamlanmış ve Osmanlı Devleti Balkanların tek hâkimi olmuştur. Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman'la Orta Avrupa'ya yönelmiş, 1521'de Belgrad Kalesi alınmış, 1526'da Mohaç'ta Macar ordusunu bozguna uğratılmış, Macaristan fethedilmiş, Balkanlar Osmanlı'nın iç memleketleri haline

³⁵ Halil Akman, **Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2006, s.37.

³⁶ ÇULHA, a.g.e., s.113.

³⁷ Oral SANDER, **Siyasi Tarih**, c.I., İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.62.

³⁸ AYDIN, s.23-24.

gelmiş, milyonlarca Türk, Anadolu'dan Balkanlara geçerek büyük Türk şehirleri meydana getirmiştir.³⁹

Türklerin bölgeyi fethederek kurdukları hakimiyet, Türk yönetiminin güçlü ve adil olduğu uzunca bir zaman boyunca ciddi bir yasa, düzen, devlet, sistem ve bürokrasi varlığını da beraberinde getirdi. Buralar için Osmanlı egemenliğinin uzunca bir süre anlamı, geçmiş dönemlerin feodal anarşisinin çok uzağında bir istikrar dönemi teşkil etmesiydi.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu için Balkanların anlamı ise imparatorluğun her açıdan merkezini oluşturuyor olmasıydı. Bu bölge sadece Osmanlı'nın kuruluşundan sonraki ilk yüzyıllarda fetihlerini yönelttiği coğrafi bir alan değil, aynı zamanda imparatorluğun, başkentini seçtiği bölge olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Edirne'nin fethinden sonra, başkenti, Bursa'dan buraya taşımış, daha sonra İstanbul'un fethiyle ise bu şehir başkent olarak seçilmiştir.⁴¹ Bu sebepten Osmanlı İmparatorluğu dönemi, Balkanların önem kazanmasını sağlamış, ama aynı zamanda özellikle önemli şehirlerde; karmaşık, kozmopolit, iç gerilimli yapının yükseldiği bir devir olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli ve zengin olduğu dönemde bu gerilim büyük bir sakınca göstermemiş, aksine kültürel ve ekonomik zenginlik kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesiyle bu çokkültürlü yapı zenginlik kaynağından çok Osmanlı'nın dağılmasını hızlandırmıştır. Ulusçuluk fikrinin önem kazandığı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Balkanizasyon⁴² sürecine girmiştir.⁴³ Balkanlar, Osmanlı'nın hem yükselişe geçtiği ve imparatorluk olduğu bir coğrafyayı temsil ediyorken; yaklaşık 500 yıl sonra bu kez Osmanlı'nın çöküşe geçtiği bölge olmuştur.⁴⁴

³⁹ ÇULHA, a.g.e., s.114.

⁴⁰ Gürbüz BAHADIR, **Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler**, Çizgi Kitabevi, Konya, s.52.

⁴¹ Birgül Demirtaş COŞKUN, "Osmanlı'nın Dağılma Sürecinde Almanya'nın Balkanlar Politikası: Bir Denge Arayışı mı?", **Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s. 456.

⁴² Balkanizasyon kavramına araştırmamızın üçüncü bölümünde bir başlık altında değinilmiştir. Bkz: s.115.

⁴³ ÇULHA, a.g.e., s.33-34.

⁴⁴ COŞKUN, a.g.m., s.457.

2.1.2. Millet Sistemi ve Balkan Halkları Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti'nin, egemenliği altındaki toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyip yönetmesine “millet sistemi” denilmektedir.⁴⁵ Ulus, ahlaki ve dini temellere dayanan ancak imparatorluk yasalarına da ters düşmeyen hiyerarşik önderlerinin sorumluluğu altında kendi kendini yöneten ve Osmanlı iktidarı tarafından tanınan dini bir topluluktur.⁴⁶ Çokuluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan halklar “Millet” adı verilen altı ayrı dinsel topluluğa ayrılıyordu; Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Musevi ve Protestan.⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Bizans'tan miras aldığı etnik ve dinsel topluluklar mozağini korudu; Osmanlılar Bizans İmparatorluğu'nun siyasi mirasçıları ve ardıllarıydılar. Bizans, Slavları Hristiyanlığa çevirerek uysallaştırmayı ve yönetmeyi denemiş, fakat bunda başarılı olamamışken, Türkler her ikisinde de başarılı oldular ve inanç ile etnik kimlik arasında yeni bir ilişki yaratarak en azından iki yüz yıl için “Osmanlı Barışını” (Pax Ottomanica) kurabildiler.⁴⁸ Osmanlı barışı döneminin temeli ise millet sistemi anlayışıdır. Bölgede kurulan Osmanlı barışı dönemi, homojen bir yapıda olmayan Balkan halklarının uzun yıllar yan yana huzur içinde yaşamalarını sağlarken aynı zamanda farklı dinden ve ırktan olan grupların kendi benliklerini korumalarına ve bu bilinci yaşatmalarına da neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet'e kadar uzanan Millet Sistemi ile Gayrimüslimlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde hoşgörü gösterirken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılımlarını sağlayarak toplumdaki dini hassasiyeti de korumuş oluyordu. Böylece “Millet Sistemi” ile Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve Müslümanlar yan yana, aynı devletin yönetimi altında, ama farklı

⁴⁵ Bilal ERYILMAZ, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın, Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s.17; Muharrem GÜRKAYNAK, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.9, Sayı.2, Yıl 2003, s.275.

⁴⁶ Georges CASTELLAN, **Balkanların Tarihi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s.120.

⁴⁷ Mustafa SELVER, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.44.

⁴⁸ Kemal H. KARPAT, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.39.

hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşadılar.⁴⁹ Azınlıkların hukuki statüleri, yaşadıkları ülkenin hukuk sistemiyle belirlenirdi. Osmanlı Devletinde de azınlıklar, ülkede uygulanmakta olan İslam hukukuna uygun olarak, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Bu nedenle Osmanlı halkı Türk, Rum, Bulgar, Arap değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılmış ve bu gurupların her birine Fatih'ten itibaren Arapça din veya mezhep anlamına gelen "Millet" adı verilmiştir. İslam milleti, Rum milleti, Yahudi milleti gibi.⁵⁰ Devleti, Müslümanlara münhasıran Türklere ve Osmanlılığı benimseyen diğer Müslümanlara ait olarak gören, gayrimüslimleri kamu idaresi alanından uzak tutan ama onlara kendi özel hukuklarını uygulama imkanı veren millet sistemi, azınlıklara topraksal değilse de fonksiyonel bir otonomi sağlıyordu.⁵¹ Bu yarı özerk millet sisteminde hem olası direnişler ve sürtüşmeler en düşük seviyede olmakta hem de Osmanlılar halkın ürettiklerini kullanabilmektedir. Bu durum ise Osmanlı'nın istikrarının ve başarısının temel faktörüdür.⁵² Zaten millet sisteminin amacı da dini, etnik, ekonomik ve diğer sebeplerden dolayı Osmanlı toplumu arasında çıkabilecek çatışmaları önlemek ve herkesin tek bir çatı altında huzur ve barış içinde yaşamasını sağlamaktır.

Balkan bölgesinin Ortodoks Hristiyan yurttaşlarının dinsel kimlik duyguları ile inanç ve inanç ile cemaat temsilcilerine olan bağlılıklarını derinleştirmeleri, aynı zamanda çağdaş siyasal kimliklerinin diğer ögesi haline gelen etnik kimliklerini geliştirmeleri 400 yıl uygulamada kalan millet sistemi altında gerçekleşti.⁵³ Farklı gruplar farklı diller konuşuyorlardı, kendi adetleri vardı ve Osmanlılar bunları değiştirmek için herhangi bir çaba sarf etmedi. Çeşitli farklı cemaatler, temel olarak eskiden olduğu gibi yaşamaya devam etti, fakat millet sistemi altında dinsel bilinç güçlenip başlıca kimlik haline gelirken, dil ve kültür farklılıkları ile dil ve kültürün sağladığı özel kimlik evrensel dinsel kimliğe karıştı.⁵⁴ Reayayı oluşturan grupların

⁴⁹ Serap TOPRAK, **16. Yüzyılda Balkanlarda İslamlaşma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s.8.

⁵⁰ G. BOZKURT, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44 Sayı: 1, 1995, s. 50.

⁵¹ BAHADIR, **a.g.e.**, s.53.

⁵² Stanford J. SHAW, "The Ottoman View of the Balkans", **The Balkans in Transition**, University of California Press, California, 1963, s.61.

⁵³ KARPAT, **a.g.e.**, s.14.

⁵⁴ KARPAT, **a.g.e.**, s.17.

birbirinden farkının temel belirleyicisi din olmuştu. Her bir dinsel grup millet adı altında kendi hukuk kurallarını ve dinsel liderlerinin kontrolündeki yönetim anlayışlarını sürdürebilecekleri, nispeten müstakil ve içerde özerk topluluklar halinde örgütlenmişlerdir.⁵⁵ Neredeyse her kilisenin hâkim olduğu sahada ayrı ayrı milletler türemiştir. Kilise bu işlevi gerçekleştirirken dini, milli bir gaye ile kullanmış, tarihi hadiseleri nesilden nesile aktararak milli bilincin uyanık kalmasını sağlamıştır.⁵⁶ Ulusallık ve dini inancın kavramsal olarak iç içe geçtiği bu sistem çerçevesinde, Osmanlı döneminden sonra da halklar birbirlerinden ulusal dini cemaatler olarak farklılaştı; diğer bir deyişle halklar arasındaki farklılaşma ulusal olduğu kadar dinsel bir özellik de taşıyordu. Bu anlamda Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar üç ana grubu oluşturdular.⁵⁷

Millet sistemi Hristiyanları Müslümanlardan ayırdı ve çeşitli Balkan halklarının uzun süre varlıklarını sürdürmelerine önemli ölçüde katkıda bulundu. Osmanlılar, Balkan halklarını zorla asimile etmeye kalkışmış olsalardı büyük olasılıkla başarılı olurlardı ve sonuçta Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar ayrı birer halk olarak yok olabilirlerdi. Millet sistemi, Balkan halklarının, çok etnisiteli, çok dinli imparatorluğun dokusu içinde bir ayrılık ve bireysellik duygusunu alıkoymalarına izin verdi.⁵⁸

Osmanlı Devleti azınlıkları çoğunluğun içinde eritme politikası izlememiş, tam tersine, azınlıklar birbirinden çok farklı olan ve onları azınlık gurubuna sokan ayırıcı özelliklerini koruyarak, yüzyıllarca yan yana, ama ayrı ayrı guruplar halinde yaşamışlardır. Bu sistem, Osmanlı azınlıklarının Fransız İhtilali'nden sonra yayılan milliyetçilik ilkelerinden çok çabuk etkilenmelerine de yol açmıştır.⁵⁹ Millet sistemi, iç işlerine karışılmayan azınlıkların Osmanlı toplumunda asimile olmadan ulusal varlıklarını devam ettirmelerine olanak vermiş ve 19. yüzyılın milliyetçi ve ayrılıkçı

⁵⁵ SHAW, a.g.m., s.61.

⁵⁶ Zafer GÖLEN, **Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s.42.

⁵⁷ Aydın BABUNA, **Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.14-15.

⁵⁸ Andrew Baruch WACHTEL, **Dünya Tarihinde Balkanlar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.73.

⁵⁹ BOZKURT, a.g.m., s.50.

akımları böylece kendilerine hazır bir alt yapı bulmuşlardır.⁶⁰ Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da başat güç olmasını sağlayan faktörlerin başında gelen millet sistemi aynı zamanda devletin çözülmesine de neden olmuştur. Üzerinde egemenlik kurulan ülkelerden, devletin maddi ihtiyaçları geldiği sürece bölgesel yönetime doğrudan karışılmamış, kültürel ve dinsel baskı uygulanmamıştır. Böylece sürdürülen bölgesel özerklik, bağımlı ülkelerdeki ulusal benliğin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Ulusçuluk akımı Doğu Avrupa'ya geldiği zaman, burada uygun bir ortam bulabilmiş ve Osmanlıların hoşgörülü yönetimi, bir bakıma devletin parçalanmasında etkili olmuştur.⁶¹

Osmanlı Devleti'nden koptuktan sonra tüm azınlık gruplar kendi milli devletlerini kurmak istemişler ve gerektiğinde bu uğurda birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Aynı zamanda kendi dinlerini koruyan Hristiyan Balkan halkları, Müslümanlaşmış diğer Balkan halklarını kendilerinden farklı bir etnik topluluk olarak tanımlamışlardır. Slav kökenli olmalarına rağmen Müslüman Boşnakların, Balkanlar coğrafyasına ait olmayan bir halk olarak görülmeleri Balkanlar'daki etnik temeldeki çatışmaların başlıca nedenleri arasındadır. Dolayısıyla Bosnalı ve Sancaklı Müslüman Boşnakların, Osmanlı'dan koptuktan sonra neredeyse günümüze kadar sürekli baskı altında yaşamalarının ve Balkanların her an patlamaya hazır barut fıçısı olarak tanımlanmasının nedenleri millet sistemi ile daha anlaşılır hale gelmektedir.

2.2. Balkanların İslamlaşması ve Boşnak Kimliği'nin Oluşumu

Balkanlar, İslam ve Hristiyan kültürlerinin birleştiği yerlerden biridir. Hristiyanlık, Boğazlar üzerinden Balkanlara ve oradan da Avrupa kıtasına yayıldığı gibi, İslamiyet de Anadolu'dan, Balkanlara yayılmıştır. Tarihte Drina Nehri Ortodoks ve Katolik kültürünün sınırını teşkil ederken, bugün de Hristiyan-Müslüman kültürünün geçiş hattıdır.⁶²

Osmanlıların Balkanlar'a ayak bastıkları dönemde, Hristiyanlık oralarda güçlü ve oturmuş bir kurum haline gelmiş bulunmakta idi. Drina ve Tuna nehirleri

⁶⁰ BAHADIR, a.g.e., s.54.

⁶¹ SANDER, a.g.e., s.292.

⁶² Ercan SEYHAN, **Bosna Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2007, s.11.

ise, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin hakimiyet alanları arasında bir sınır çizgisi oluşturuyordu. Osmanlılar eli ile İslam'ın Balkanlar'da yayılmaya başlaması her iki kilise için hayati önem taşıyan bir tehlike olarak kabul edilmiştir.⁶³

Balkan Yarımadası'na İslamiyet'i 7. ve 13. yüzyıllar arasında bu yarımadaının kuzeyinden inen Bulgar, Oğuz, Peçenek ve Kuman; 1292'den itibaren Anadolu üzerinden giren Selçuklu; 1336 ve 1354 yıllarında yine Anadolu üzerinden akınlar yapan Osmanlı Türkleri; Sicilya ve Güney İtalya'nın diğer yerlerinden Dalmaçya, Selanik vb. yerlere yerleşen bazı Müslüman Araplar yaydılar.⁶⁴ Bununla beraber kalıcı ilişkiler XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan gelen Osmanlı Türkleri ile sağlanmıştır.

2.2.1. İslamlaşmanın Nedenleri ve Sonuçları

Osmanlıların Balkanlar'a ayak bastıkları dönemde, Hristiyanlık oralarında güçlü ve oturmuş bir kurum haline gelmiş bulunmakta idi. Drina ve Tuna nehirleri ise, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin hakimiyet alanları arasında bir sınır çizgisi oluşturuyordu.⁶⁵

XIII. yüzyıldan itibaren Balkanlara Türk kültürünü ve İslamiyet'i yaymak için başta Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğrencisi Sarı Saltuk olmak üzere kolonizatör Türk dervişleri gelmiştir. Osmanlıların askeri harekâtı başlatmadan önce buraya kolonizatör Türk dervişlerini gönderip dergâhlar açması, bölge insanının Türk kültürü ve İslamiyet'le tanışmasını sağlamıştır. Türk dervişlerine sempati ile bakan yerli halk, 14. yüzyılda Osmanlıların askeri harekâtını kolaylaştırmıştır.⁶⁶

Osmanlı devletinin özel bazı hizmetler yüklediği gruplar ve genellikle Müslümanlar arasında yaşayan veya onlarla sıkı teması olanlar arasında İslamlaşmalar daha sıktır. Bu dönemde İslamlaşma, kesinlikle sosyal bir olaydır,

⁶³Mustafa KAHRAMANYOL, "Yakın Tarihimizde Balkanlar'da Müslümanlar'a ve Türkler'e Karşı İşlenen Soykırımlar ve Sürgünler (Sırbistan, Bosna, Sancak, Kosova, Makedonya)", **Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler**, Ekip Grafik, Ankara, 2005, s.109.

⁶⁴Kadir ALBAYRAK, "Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış", **Tezkire**, Sayı 42, s.237.

⁶⁵KAHRAMANYOL, **a.g.m.**, s.109.

⁶⁶Mehmet İBRAHİMGİL, "Balkanlarda Kültür Mirası ve Osmanlı Kimliği", **Balkanlarda Türk Kültürü**, Sayı 61, Yıl 18, Ocak Şubat 2007, s.28.

sosyal faktörler etkisiyle olmuştur.⁶⁷ Balkanların İslamlaşması devlet politikası olarak yürütülmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde uyguladığı siyaset doğrultusunda orada yaşayan Hristiyan dinine mensup insanlar arasında zorla İslamlaştırma politikası uygulamadığı, insanları dini yaşantılarında serbest bıraktığı, bununla birlikte ihtida eden kişileri ödüllendirdiği hadiseleri incelenmiştir.⁶⁸ Bütün Gayrimüslim unsurlar, kendi mezheplerine göre dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik ve hoşgörü içinde yapabiliyorlardı. Statüleri fermanlarla belirlenen ibadet yerlerinin bütünüyle dokunulmazlığı vardı. Devlet, bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine kesinlikle karışmamış; ibadet yerlerinin idaresi ilgili cemaatlerin yönetim teşkilatlarına bırakılmıştır.⁶⁹ Osmanlı Devleti farklı dinleri bünyesinde barındırmaktan dolayı rahatsızlık duymamıştır; dolayısıyla farklı dinlere mensup olanlara baskıyla yaklaşmamıştır. Ancak gayri Müslimlerin kendiliğinden dinlerini değiştirip Müslümanlaşmasını ise memnuniyetle karşılamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu hoşgörülü politikasının İslamlaşmayı hızlandırdığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti de İslamlaşmayı sağlayan etkenler arasındadır. Balkanlarda beş asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, fethin ilk yıllarından itibaren sistemli bir iskân politikası yürütüldü. Anadolu'nun değişik bölgelerinden (özellikle Konya, Karaman, Aydın ve Maraş) aşiretlerin zorunlu iskâna tabi tutulmasıyla bölge kısa zamanda Türkleşti ve İslamlaştı.⁷⁰ Buraya göçen Türk obaları başlıca Bulgaristan, Makedonya, Trakya, Kosova ve Sancak'ta yerleştiler. Arnavutlar Kosova'ya, Boşnaklar Sancak'a akarak bugünkü etnik-dini çoğunluğun temelini attılar. Krayina'dan İstanbul'a bir yeşil hat oluşturan Osmanlılar yol üzerinde bulunan Kosova ve Sancak'ın Müslümanlaştırılmasına çok önem verdiler.⁷¹

⁶⁷ Halil İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", **Baltam Türklük Bilgisi**, Sayı 3, Prizren, Eylül 2005, s.33.

⁶⁸ Kemal NURKİÇ, **Bosna Hersek'in İslamlaşma Süreci**, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007, s.62.

⁶⁹ Ali GÜLER, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri Ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı 9, 1998, s.158.

⁷⁰ İBRAHİM GİL, **a.g.m.**, s.28.

⁷¹ Osman KARATAY, **Kosova, Kanlı Ova**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.21.

Dört tarafı Hristiyanlarla çevrili olan Bosna'nın Üsküp-Tiran bölgesine bağlanması, aradaki bölgelerin İslamlaştırılması gerekiyordu. Ara bölgede bulunan Kosova ve Sancak'taki şehirlerde zaten bir kısım Türkler yaşıyordu. Kosova Arnavutlarla yeterince İslamlaşmıştı. Burayı Bosna'ya bağlayan Sancak bölgesi de Türklere ek olarak güneyden Arnavutların, kuzeyden de Boşnakların gelişiyile tamamen İslami bir mizaç kazandı.⁷²

Balkanlar'da meydana gelen ihtidalarda kültürel etkileşim ve akrabalık ilişkileri de etkili olmuştur. Balkanlar'ın fethi ile birlikte Balkanlar'a yerleşen Müslüman halk, ihtidayı özendirici ve teşvik edici söz ve davranışlarla İslamlaşmada etkili olmuşlardır.⁷³

Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi de Balkanların Müslümanlaşmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki özellikle Bosna'daki gençleri devşirip acemi ocaklarına ve Enderun mekteplerine göndermeleri bu çocukların ileride Osmanlı Devleti'nde yükselip önemli görevlere gelmeleri (Sokullu Mehmet Paşa, Gazi Hüsrev Bey gibi) Bosna'da Müslümanlığın yayılmasında çok önemli bir etken olmuştur.⁷⁴

Osmanlılar, geleneksel İslam hoşgörü politikasını izleyerek aynı Tanrı'ya inanan Hristiyanların, Musevilerin ve diğerlerinin Müslüman yönetimini kabul ettikleri ve askerlik hizmeti yerine özel bir vergi olan cizyeyi ödedikleri takdirde hayatlarının, mallarının ve dinlerinin korunması hakkına sahip olduklarını kabul ederlerdi. Bazı Balkan Hristiyanları, ya devlet dininden olmanın nimetlerinden yararlanmak ya da Hristiyan yönetiminde cezalandırılan ama Osmanlı fethiyle birlikte baskıdan kurtulan Bosna'nın Bogomilleri gibi azınlık grup oldukları için İslamlığı seçmişlerdir.⁷⁵

Yeni Pazar Sancağı topraklarında İslamiyet ise, Türkler gelince şehir ve kasabalarda hızla yayılmaya başladı. Fakat köylerde, İslamiyet'i kabul edenlerin

⁷² KARATAY, Kosova..., s.49.

⁷³ TOPRAK, a.g.e., s.82.

⁷⁴ Umut Utku Erdoğan, "Bogomilizm, Boşnakların Müslüman Oluşu ve Bunun Tarihi Önemi", **Mostar**, Sayı 3, Haziran-Temmuz-Ağustos 2002 Bülteni, s.19.

⁷⁵ Stanford J. SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, 2008, s.39.

sayısı XVIII. yüzyıla kadar çok azdır. İslamiyet daha çok zengin aileler arasında kabul ediliyordu. Çünkü ileri gelen aileler, makamlarını ve kendilerine verilen imtiyazlarını korumak istiyorlardı. Sonuç olarak XVI. yüzyılda Yeni Pazar ve Mitroviçe şehirlerinde İslamiyet hızlı yayılmıştır.⁷⁶ İslamiyet Taşlıca kazasındaki köylerde Yeni Pazar ve diğer kaza merkezlerine nazaran daha fazla yayılmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri, Kukanj ve Bukovica gibi büyük köylerde yaşayan Bogomillerin bulunması idi. Bogomiller, İslamiyete karşı her zaman ilgiyle yaklaşmış ve onu kendi mezheplerine yakın görmüşlerdir.⁷⁷

Balkanlar'ın Müslümanlaşması (dünyanın diğer yerlerindeki aksine) Türk kültürü aracılığıyla olduğundan buna İslamlaşma değil Türkleşme (Turcenje) adı da verilmiştir. Nitekim Türk tarikatlarının bölgede ne kadar etkili oldukları bilinmektedir. Bu yüzdendir ki Boşnaklar günümüze kadar, eski din ve kan kardeşlerinden çok Türklere yakın olmuşlardır.⁷⁸

2.2.2. Bogomilizm ve Boşnak Kimliğinin Oluşumu

Balkanlar'da İslamiyet'i kabul eden en büyük grup Boşnaklardı. Boşnakların önemli bir kısmı Bogomil mezhebi mensubuydu. Boşnaklar, Osmanlılar Balkanlara gelmeden çok daha önce bu mezhebe girmişlerdi. Bogomillik X. yüzyılda ortaya çıkmış ve Osmanlıların Bosna'ya fetihleriyle birlikte tarih sahnesinden çekilmiş olan ve heretik⁷⁹ sayılan dini bir akımdır.⁸⁰ Bu akımı Balkanlar'a yayan ise Bogomil adlı Makedonya'da yaşamış olan bir rahiptir. Bogomilizm, kilisenin baskısı altında yaşayan alt sınıf halk için bir dönem oldukça çekici olmuş, haç ve ikonaları red eden bir mezhep olarak yayılmıştır.⁸¹

Bogomilizm Hareketi olarak bilinen bu akım gerek Katolik ve gerekse Ortodoks uygulamalarını reddeden daha sade, daha esasa dönük bir mezheptir.⁸²

⁷⁶ MUSOVIC, *Tutin...*, s.29., İBRİÇ, *a.g.e.*, s.8.

⁷⁷ Bajro AGOVIC, *Dzamije u Crnoj Gori (Karadağ'daki Camiler)*, Podgorica, 2001, s.257., İBRİÇ, *a.g.e.*, s.9.

⁷⁸ ALBAYRAK, *a.g.m.*, s.235

⁷⁹ Hristiyanlıkta dinden saptığı gerekçesi ile kilise otoritelerince reddedilmiş dini öğretilere verilen isimdir.

⁸⁰ NURKİÇ, *a.g.e.*, s.71.

⁸¹ ERDOĞAN, *a.g.e.*, s.18.

⁸² Mediha AKARSLAN, *Bosna Hersek ve Türkiye*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.37.

Sırbistan'dan İstanbul'a uzanan Ortodoks coğrafyası içinde gelişen mezhebin inançları, geleneksel Hristiyan öğretilerinden oldukça farklıydı. Bogomillerin inançları arasında Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediği, bunun bir yanılgı olduğu düşüncesi vardı. Dolayısıyla Bogomiller haça itibar etmiyorlar, hatta yanlış inancın bir ifadesi olduğu için haça tepki duyuyorlardı. Vaftize ve Hristiyanlığın en temel ritüellerinden biri olan ekmek-şarap ayinine de karşıydılar.⁸³

Bogomilizmde ruhban sınıfı yoktu. Dini önderlik konumuna saygınlıkları, bilgileri ve müminlikleriyle temayüz edenler yerleşiyordu. Bogomiller, Katolik Kilisesini put sayıyor, havarilerin gerçek varisinin kendileri olduğunu iddia ediyorlardı. Dünyevi-insani bağlardan kopmuş, yalınayak bir İsa figürü çiziyorlardı. Evde, açık havada veya süssüz, sade binalarda günde beş kez ve diz çökerek dua ediyorlardı. Mistik tecrübe, Tanrıya ulaşmanın asli yolu olarak kabul ediliyordu. Çocuklarını vaftiz ettirmiyorlardı.⁸⁴

Bogomil mezhebi Bosna'da gelişmeye başladığında bu durumdan rahatsız olan Katolikler, Protestanlar ve özellikle Hristiyan din adamları Bogomil inancını ortadan kaldırmak için Bogomillerin üzerine akınlar düzenliyorlar ve onları baskı altında tutuyorlardı. Bütün baskılara rağmen Bogomillğin Balkanlar'da yayılması önlenemedi. Bogomiller uzun yıllar Katolik Kilisesi ile Ortodoks Rum Kilisesi arasında ezildiler. İslamlıkla Bogomillğin karşılaşması bu ortam içinde oldu. Osmanlılar Balkanlar'a geçip, özellikle ilk dönemlerde, yerli halka geniş din özgürlüğü tanıyınca, bu durum Bogomiller arasında adeta bir kurtuluş yolu oldu ve Bogomillerin önemli bir kısmı ihtida etti. Bosna'da İslamlığın geniş ölçüde yayılmasının ilk faktörü bu olmalıdır.⁸⁵ Türklerin vicdan hürriyetine hürmet göstermeleri, birkaç asırdır Katolik Kilisesi ile bu mezhepteki kralların ve Macarların zulmüne uğrayan Bogomillerin toplu olarak İslamiyeti kabul etmelerine sebep olmuştur.⁸⁶

⁸³ Noel MALCOLM, **Bosnia: A Short History**, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.38, SEYHAN, **a.g.e.**, s.11.

⁸⁴ Tanıl BORA, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994, s.19.

⁸⁵ Yavuz ERCAN, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", **Belleten**, Sayı 198, Aralık 1986, Ankara, s.702.

⁸⁶ Necati GÜLTEPE, "Bosna'nın 526 Yıllık Özgürlük Bildirgesi", **Mostar**, Sayı 6, Ağustos 2005, s.15.

Balkanlar’da İslamiyet, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlardan çok Bogomiller arasında yaygınlaştı. Bogomilizm Bosna’da daha güçlü olduğundan İslamlaşma Bosna’da ve Bosna sınırlarında olan Drina Vadisi’nde yoğun bir şekilde gerçekleşti. Balkanlarda özellikle Bogomiller arasında İslamın hızla yayılmasını temelde üç nedene bağlayabiliriz: Bunlardan birincisi, Osmanlıların Bosna’da buldukları siyasi ve sosyal durum; ikincisi, Müslümanlara olan vergi kolaylığı; üçüncüsü ise Bosna Kilisesi mensuplarının Katolıklara karşı olan öfke ve direnişleri idi.⁸⁷ Kiliseye bağlı din adamlarının kötü yaşayışları, vaftiz, günah çıkarma, cenaze törenleri, takdis gibi törenlerden aldıkları fazla oranda paralar ve özellikle kırsal kesimlerde bulunan rahiplerin aşırı derecede cahil olmaları bütün bunların yanı sıra, sürekli bir karışıklık içinde olan Hristiyan öğretisi ve dogma kavgaları ile birbirine yabancılaşan Doğu-Batı Kiliselerine bir tepki olarak da halk Hristiyanlıktan uzaklaşmıştır.⁸⁸ Bu yüzden Bogomilizme yaklaşan halk daha sonra kendi inançlarına yakın gördükleri İslam’ı benimseyeceklerdi. Bogomil inancı ile Müslümanlık arasında inanç benzerliği olması Bosnalıların İslam dinine geçmelerini kolaylaştırmıştı. Ayrıca Müslümanlara tanınan ayrıcalıklı yasal statüden yararlanmak için de İslam’a geçenler olmuştu. Müslümanlar, silah taşıyabilir ve ata binebilirlerdi. Bir Hristiyan Müslüman’a dava açamaz, bir Müslüman bunu kolayca yapabiliyordu. Bunlar Osmanlı’nın uyguladığı çok önemli ayrıcalıklardı. Fethedilen yerlerde her Osmanlı esir alabilir, ancak esir Müslümanlığı kabul ederse özgürlüğüne kavuşup iş sahibi olabilirdi. Bu yolla, birçok Slav, Müslümanlığı seçmiş, iş sahibi olmuştur.⁸⁹

Fatih Sultan Mehmet, Bosna’yı aldığı zaman Bogomil mezhebindeki Bosna Hristiyanlarına çok büyük hoşgörüyle yaklaşmış ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet’in Bogomillere yönelik yaklaşımını gösteren fermanlarından biri Bosna’daki Fransisken Kilisesi’nde asılı durmaktadır. 1478 tarihli fermanla sultan şöyle seslenmektedir: “Ben Fatih Sultan Mehmet Han, bütün dünyaya ilan ediyorum ki; kendilerine bu padişah fermanı verilen Bosnalı rahipler ve kiliseleri ve her din ve milletten herkes himayem altındadır... Ve emrediyorum ki ne padişahlık eşrafından, ne vezirlerden veya memurlardan, ne

⁸⁷ NURKİÇ, a.g.e., s.46-47.

⁸⁸ TOPRAK, a.g.e., s.82.

⁸⁹ ERDOĞAN, a.g.m., s.19.

hizmetkârlardan, ne de imparatorluk vatandaşlarından hiç kimse bu insanların özgürlüklerini sınırlamayacak ve onlara zarar vermeyecektir.”⁹⁰ Dolayısıyla Hristiyan topluluklara karşı, Fatih Sultan Mehmet ve ondan sonraki padişahlar döneminde sürdürülen bu yaklaşım Bosnalılar’ın Müslümanlaşmasını kolaylaştıran diğer bir etken olmuştur.

Bogomillerin İslam dinine geçmelerinin bir diğer nedeni de Bosna Kilisesi’nin önemini yitirmiş olmasıdır. Dağlık ve zor bir araziye sahip Bosna’da kilise, Sırbistan ve Arnavutluk’taki gibi yeterince örgütlenememiştir. Halk, din adamlarını yılda bir kez ancak görebilmektedir. Bununla beraber batıl inançlar ve adetler oldukça yaygındır. Türkler Bosna’yı fethettiklerinde Bosna Kilisesi mensubu görevli sayısı ancak 700 kadardır. Görülüyor ki, Bosna’da din olarak büyük bir boşluk bulunmaktadır.⁹¹ Bosna’nın Osmanlılar tarafından fethi bu boşluğu doldurmuş ve İslamiyet Bosna’da yayılmıştır. Ayrıca Bosna Müslümanları veya Boşnaklar Bosna’nın Türk orduları tarafından fethedilmesinden sonra bir etnik grup olarak meydana geldi. Bu yıllarda İslam’ı kabul etmeyen hiçbir Bogomil kalmadı.⁹²

Boşnaklar eski kültürlerinin İslam-Osmanlı kültürüyle karışması sonucunda özgün bir topluluk haline geldiler. Müslümanlaşan Boşnaklar Osmanlı yönetiminde önemli mevkilerde bulundular. Damat İbrahim Paşa, Sofu Mehmet Paşa, Cezzar Ahmed Paşa, Koca Mustafa Paşa, Hersekzade Ahmed Paşa gibi ünlü devlet adamları Boşnak asıllıydı.

Boşnakların İslamiyet’i seçmesi Boşnak kimliğinin oluşumunda temel rol oynamıştır. Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki en sadık ve güvenilir tebaasının Boşnaklar olması devlet yönetiminde de onları ayrıcalıklı hale getirmişti. Kendilerini Osmanlı olarak görmeleri ve İslam dininin esaslarına göre yaşam tarzlarını şekillendirmeleri, Boşnakların, Balkanlar’da yeni bir kimlik oluşturmalarını sağlamıştır. Sancaklı Boşnakların Bosnalı Boşnaklarla çok uzun yıllardır süregelen kader birliği onların kimliklerinin gelişiminde de benzer sonuçlar doğurmuştur. İlk

⁹⁰ GÜLTEPE, a.g.m., s.14.

⁹¹ ERDOĞAN, a.g.m., s.18.

⁹² Yusuf HAMZAOĞLU, **Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü**, Logosa Yayınları, Üsküp, 2004, s.122-123.

olarak Bogomil inancı Boşnakları Hırvat, Sırp ve Macar komşularından ayırırken sonrasında Osmanlı dönemindeki İslamlaşma süreci ile bu kez daha keskin bir ayırım meydana gelmiştir.⁹³ Sancaklı Boşnakların kimlik oluşumları Bosnalı Boşnaklarla büyük ölçüde birlikte başlamış ve süreç içerisinde de beraber devam etmiştir. Bunun sebebi Bosnalı Boşnaklarla Sancaklı Boşnakların aynı tarihe, kültüre, dine ve etnik yapıya olan aidiyetleridir.⁹⁴

Boşnakların kimlik oluşumlarında “Müslüman” kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Balkanlar’daki Müslüman azınlıklara dair tartışmaların önemli bir bölümü de “Müslüman” kavramının kullanılmasıyla alakalıdır. Bu kavramın anlamı ve önemi zamanla değişikliğe uğramıştır. Müslüman kavramı özellikle milli ya da dini bir kimlik ya da her ikisi için de kullanılmıştır.⁹⁵ Orta ve Batı Avrupa ulusları için Roma İmparatorluğu/Latin uygarlığı/ Hristiyanlık (Katoliklik) ilişkisi ne ise; Doğu Avrupa ulusları (Slavlar) için Bizans İmparatorluğu/Grek uygarlığı/ Ortodoksluk ilişkisi ne ise; bunlardan daha güçlü bir biçimde ama daha küçük çapta, Balkan Müslümanları için de Osmanlı İmparatorluğu/Türk uygarlığı/ Müslümanlık ilişkisi aynı şey olmuştur. Yani bir din alınırken aynı zamanda bir uygarlık alınmış ve bir sisteme entegre olunmuştur.⁹⁶ Balkanlara, yabancı ve bilinmeyen bir din ve yeni bir uygarlık olarak gelen İslam, etnik yapılandırıcı olma işlevini görmüştür.⁹⁷

Esas itibariyle gayri milli bir karakteri olan İslam dininin yanı sıra, ulusallıkla dini inancın iç içe geçtiği millet sistemi de, Bosnalı Müslümanların etnik ve ulusal gelişimini Sırp ve Hırvatlarınkine göre daha fazla etkilemiştir. Bosnalı Müslümanlar bir anlamda, Bosna- Hersek’te devleti omuzlayan unsur olarak Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşmiştir.⁹⁸ Bosnalı Müslümanların, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemindeki özerklik hareketleri sırasında verdikleri çeşitli şikâyet

⁹³ Murat YILMAZ, **Sancak Drina’nın Öbür Yakası**, İ.H.H. Yayınları, İstanbul, 2004, s.127.

⁹⁴ Türkiye’de Kültürel Hakların Desteklenmesi, Kültürel Girişimler Destek Hibe Programı, **Uştupak’tan Sevdalinka’ya Boşnaklar**, Adana Bosna Kardeşlik Yardımlaşma ve Kültür Derneği, Adana, 2007, s.71.

⁹⁵ Metin KRLİÇ, **Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği**, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.64.

⁹⁶ BAHADIR, **a.g.e.**, s.93-94.

⁹⁷ GÜLTEPE, **a.g.m.**, s.16.

⁹⁸ W. G. LOCKWOOD, “Living Legacy of the Ottoman Empire: The Serbo-Croatian Speaking Moslems of Bosnia-Herzegovina”, **The Mutual Effects of the Islamic and Judeo Christian Worlds: The East European Pattern**, (Haz.) A. Ascher, T. Halasi-Kun, B. K. Kiraly, Brooklyn 1979, s.209., BABUNA, **a.g.e.**, s.15.

dilekçelerinde kendilerini “Müslüman Milleti” (İslamski millet) olarak tanımlamış olmaları gerçeği, millet sisteminin Bosnalı Müslümanların üzerindeki etkisinin en açık göstergesidir.⁹⁹

Balkanlılar İslam kültür ve uygarlığı ile Türkler ve Türkçe aracılığıyla temasa geçtiklerinden Türk ve Türkleşme (Turçenje) deyimleri, İslam ve Müslümanlaşma ile eşanlamli olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰ Sancak Müslümanları kendilerine “biz Türk’üz” diyorlardı. Onlar bu kelimeyi etnik veya millet anlamında kullanmıyorlardı. Onlar Türk kelimesiyle Türklerden kabul ettikleri İslam’ı kastediyorlardı. Osmanlı döneminde İslam Türkler tarafından yayıldığından dolayı ona “Türk Dini” diyorlardı. Başka ırktan ve dinden olanlar İslam’ı kabul etmekle Türklüğü de kabul ettiklerine inanıyorlardı. Bu yüzden “biz Türk’üz” diyor ve kendilerini Türklerden sayıyorlardı.¹⁰¹ Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden sonra, Balkanlardaki Hristiyan devletlerin, Balkan Müslümanlarına Osmanlının devamı gözüyle bakmaları, onları kendi varlıkları için tehdit olarak görmeleri bu yüzdendi. Özellikle Bosna ve Sancak Müslümanlarına yönelik yapılan ayrımcılığın temel nedeni de budur. Osmanlıdan sonra neredeyse günümüze kadar, Türk, Osmanlı ya da Müslüman olarak tanımlanan Boşnakların bölgeden göç etmeleri için her türlü baskı yapılmış ya da bölgenin onlardan temizlenmesi için Boşnaklara yönelik katliamlar meşru sayılmıştır. Her iki durumun da gerçekleşmediği zamanlarda ise Boşnakların kimlikleri yok sayılmış ve Müslümanlaşmış Slavlar olarak tanımlanmışlardır.

2.3. Sancak Bölgesi’nde Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması

2.3.1. Bölgenin Fethi ve İdari Gelişimi

Osmanlı, Sancak bölgesinde ilk kez 1363 yılında Musa isimli bir uç beyi ile varlığını hissettirir. 1389’daki Kosova zaferi ve 1392’deki Üsküp’ün fethinden sonra 1455 yılına kadar Sancak bölgesinde iki başlı bir yönetim söz konusudur. Kaleler

⁹⁹ BABUNA, a.g.e., s.15.

¹⁰⁰ Orhan KOLOĞLU, “Osmanlı Döneminde Balkanlar”, **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993, s.52.

¹⁰¹ HAMZAOĞLU, a.g.e., s.152.

Osmanlı'nın hâkimiyeti altındayken, kalelerin dışındaki arazilerde Sırp feodallerinin kısmi egemenliği söz konusudur.¹⁰²

Yeni Pazar'ın güneybatısında bulunan Gluhovista, 28 Mayıs 1396 tarihinde, Birinci Bayezit tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yeni Pazar ise, 1461 yılından önce, Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuştur. Yeni Pazar'ın o yıllara ait kayıtlardaki ismi Novipasar olarak geçmektedir.¹⁰³ Yeni Pazar şehrinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber burasının İsa bey tarafından 1456 yılında tesis edildiği tahmin edilebilir.¹⁰⁴ Sancak'ın tamamının Osmanlı idaresine girmesi 1455-1463 yılları arasındaki süreçte gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ Bölge İshakoğlu İsa Bey tarafından fethedilmiştir.

Çok büyük stratejik öneme sahip olan Avrupa yolunun geçtiği bu bölge, Osmanlılar tarafından Bosna'dan önce fethedilmiş ve Avrupa içlerine yapılan akınlarda bir üs olarak kullanılmıştır. Yeni Pazar adıyla anılan bölgeye Osmanlıların ilk akınlarıyla birlikte Türkler yerleştirilmiştir. Orta Asya'dan getirilerek, uzun süre – üç beş kuşak- Karaman ve Konya'da eğitilen bazı küçük Türk kabileleri ve akıncıları da Sancak'a yerleştirilmiştir.¹⁰⁶

Şehir, çeşitli yönlerde büyüklü küçüklü vadilerin meydana getirdiği Peşter yaylası ile yamaçları dik Rogozne dağı arasındaki Yeni Pazar ovasında, İbar nehrinin bir kolu olan Raşka'nın Yoşanitsa nehri ile birleştiği yerde kurulmuştur.¹⁰⁷ İsa Bey Yeni Pazar'ın temellerini atarken önce yolların kesiştiği Yeni Pazar ovasında, Yoşanitsa nehrinin Raşka nehrine döküldüğü ve halen şehrin bulunduğu yere bir askeri garnizon binası ve 56 dükkânlık bir çarşı ile müteakiben de halen kalıntıları şehrin merkezinde bulunan bir hamam ve bir cami inşa ettirmiştir.¹⁰⁸ Bölge kısa sürede Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki Türk askeri ve ticari merkezlerinden biri haline gelmiştir.

¹⁰² GÜL, a.g.m., s.9.

¹⁰³ <http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=1761.0;wap>

¹⁰⁴ HOCA, a.g.m., s.396.

¹⁰⁵ Hüseyin GÜL, "Dünden Bugüne Sancak", **Bosna Sancak'tan Mektup**, Sayı 4, Eylül 1998, s.9.

¹⁰⁶ A. Faruk YANARDAĞ & Burhan METİN, **Sancak ve Kosova Raporu**, İstanbul, Bosna, Kosova, Sancak Dayanışma Grubu, 1993, s.38; YILMAZ, a.g.e., s.68.

¹⁰⁷ HOCA, a.g.m., s.395.

¹⁰⁸ HOCA, a.g.m., s.396.

Bölgeyi ele geçiren Osmanlıların, daha ileriye yaptığı akınlarda Trgovište yöresi çok önemli rol oynamıştır. Osmanlılar Trgovište'ye önceleri Eski Pazar adını vererek önemsemişlerdir. Fakat Yeni Pazar'ın kurulması ile Eski Pazar önemini yitirmeye başlamıştır. Eskiden Trgovište, Dubrovnik kolonisinin yerleşik olduğu, hatta konsolos dahi bulundurduğu çok önemli bir ticaret merkeziydi.¹⁰⁹

Yeni Pazar Sancağı, 1463 yılında Bosna'nın fethine kadar, Osmanlı Devleti'nin bir uç bölgesi idi.¹¹⁰ 1463 yılında Bosna'nın fethedilmesiyle Bosna Sancağı kurulmuştur. Yeni Pazar Sancağı toprakları hemen bu sancak yönetimi altına girmiştir. O tarihe kadar bu topraklarda kurulan kadılıklar da naipliklere çevrilmiştir.¹¹¹

XV. asrın sonunda Bosna Sancağı'na bağlı olan dört eski vilayet (Zvečan, Yeleç, Ras ve Syenitsa) Yeleç adıyla tek vilayet haline getirilmiş ve çok geçmeden bu adın yerini Yeni Pazar almıştır. Yeni Pazar şehri ise 1477'de bu dört vilayetin idare merkezi olmuştur.¹¹² Yeni Pazar şehri kayıtlarda resmi olarak ilk defa "Yenice Pazar" olarak 1477 yılında zikredilmektedir. 1485 yılında ise burası bir kadılık haline gelmiştir.¹¹³

Ortaçağ Sırp Devleti'nin kurulmuş olduğu bu bölgenin tam ortasında Osmanlılar tarafından Yeni Pazar şehrinin kurulmuş olmasının birçok önemli sebebi vardır. Trgovište-Pazarište (Eski Pazar), ulaşılması güç bir tepe üzerinde iken, Yeni Pazar, düz ve verimli bir ovada, ulaşılması kolay bir düzlükte kurulmuştur. Balkanlardaki ticaret yollarının kesiştiği, ticaretin hareketli olduğu bu bölgede, ticari kervanların yeni şehre gelip konaklamaları, daha sonra da yollarına güven içerisinde devam etmeleri Trgovište'ye göre daha kolay olmuştur.¹¹⁴

¹⁰⁹ MUŠOVIĆ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.53.

¹¹⁰ İBRİÇ, a.g.e., s.5.

¹¹¹ Vuk VINAVER, "Period Turske Vladavine (XV-XVIII vek)", "(Türk Hakimiyeti Dönemi XV-XVIII. Yüzyıllar)", **Novi Pazar i Okolina**, Haz. Mihailo Maletic, Beograd, 1969, s.163., İBRİÇ, a.g.e., s.6.

¹¹² HOCA, a.g.m., s.396.

¹¹³ Esad RAHIÇ, "Histojski razvoj Novopazarskog Sandzaka" (Yeni Pazar Sancağı'nın Tarihi Gelişmesi), **Takvim 1997-1417/18**, Novi Pazar, 1997, s.159., İBRİÇ, a.g.e., s.7.

¹¹⁴ MUŠOVIĆ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.55.

Osmanlılar kuzeye yapacakları akınları başlatmak amacı ile Yeni Pazar'a askeri bir üs olarak hisar inşa etmişler, şehre stratejik önem kazandırmışlardır. Güçlü Osmanlı Devleti'nin gözetimi ve himayesinde bölgede yapılan ticaret daha güvenilir bir şekilde yapılabilir olmuştur. Bir zamanlar Ortaçağ Sırp Devleti'nin hüküm sürdüğü bu bölgenin tam orta yerine Müslüman elbisesi giydirilmiş, yeni kimlikli bir şehrin kurulmuş olması Hristiyan dininin yörede yayılmasını engellemiştir.¹¹⁵

1521'de ise Rumeli eyaletinden ayrılan Bosna Sancağı özerk bir eyalet haline gelmiştir. 1578'de de Sancak, Bosna eyaletinin yedi bölgesinden biri kabul edilerek özerk bir yönetim haline geldi. Yeni Pazar Sancağı'nın adı özerk bir birim olarak ilk kez bu tarihte anılmıştır. Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki yeni idari yapılanması çerçevesinde 1867'de bugün ismi yaşayan Yeni Pazar Sancağı oluşturulmuştur. Bu idari yapı 1902'de feshedilmiş olmasına rağmen Yeni Pazar Sancağı bugün bile fiili varlığını sürdürüyor. Osmanlı döneminde kurulan sancakların içinde fiili varlığını o günkü sınırları içinde sürdüren tek sancaktır.¹¹⁶

Bosna eyaleti ve Yeni Pazar Sancağı toprakları 1526-1528 yıllarında Bosna, Hersek, İzvornik ve Prizren livalarından oluşmaktaydı.¹¹⁷ 1580 yılında Bosna Eyaleti beylerbeyliğine çevrilince Yeni Pazar mütesellimin oturduğu yer olmuştur.¹¹⁸

Yeni Pazar Sancağı, 1790 yıllarında Bosna Eyaleti'nden ayrı tutulmuş, buna rağmen aynı eyaletin çevresinde, bölgesel idari birim olarak bağımsız Yeni Pazar Sancağı oluşturulmuştur. Yirmi yedi yıllık bağımsızlığı esnasında bu sancağı Yeni Pazar, Seniçe, Yeni Varoş, Mitroviçe ve Trgovište kadılikları oluşturmuştur. 1809 yılındaki Sırp isyanının sonunda durumu yeniden değişen Yeni Pazar Sancağı, 1817 yılından itibaren zorunlu olarak tekrar Bosna eyaletine bağlanmak zorunda kalmıştır.¹¹⁹

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı Osmanlıların idari yapılanmasında birtakım değişiklikler meydana getirmişti. Yeni idari birim olan ilçeler

¹¹⁵ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.55-56.

¹¹⁶ GÜL, **a.g.m.**, s.9.

¹¹⁷ İBRİÇ, **a.g.e.**, s.13.

¹¹⁸ VINAVER, **a.g.m.**, s.163., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.15.

¹¹⁹ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.107-108.

oluşturulmuştu. Bununla beraber 1850-1852 yıllarında Bosna Eyalet Paşası Ömer Paşa Latas, Bosna hanedanlarının direnişlerini kırabilmek maksadıyla idari değişiklikler yapmış, yeni idari birimler olarak kaymakamlıkları oluşturmuştur. Böylece Paşalıkların-Eyaletlerin yerini Vilayetler almıştır.¹²⁰ Bu dönemde Yeni Pazar Bosna Vilayeti'nin yedi kaymakamlığından biriydi. 1852 yılında Yeni Pazar kaymakamlığı Vişegrad, Yeni Varoş, Seniçe, Yeni Pazar ve Mitroviçe kadılıklarından oluşmakta idi.¹²¹

Bosna Vilayeti'nde 1866'da altı liva bulunmaktadır. Bunlar Saraybosna, İzvornik, Banaluka, Bihke, Hersek ve Yeni Pazar livalarıdır.¹²²

1878 yılında Bosna Vilayeti'nin altı sancağı vardı: Saray (Saray Bosna), İzvornik, Banaluka, Bihke, Travnik, Yeni Pazar. Yeni Pazar Sancağı'na bağlı kazalar şunlardı: Akva, Berane, Prebol, Behor, Zagovište, Taşlıca, Kolaşin, Metroviçe, Yenipazar, Yeni Varoş.¹²³ 1878'de Berlin Anlaşması'ndan sonra Yeni Pazar Sancağı Bosna Vilayeti'nden ayrıldı. Babıâli, Yeni Pazar'ı Prizren şehri ile birleştirerek Kosova Vilayeti adıyla yeni bir vilayet kurdu. Nitekim 1879'da çıkarılan ilk salnamede Yeni Pazar Sancağı da yer almıştır.¹²⁴ Bu dönemdeki Yeni Pazar Sancağı'nda 11 kaza vardı: Yeni Pazar, Sjenica, Priboj, Prijepolje, Taşlıca, Akova, Berane, Rozaje, Nova Varoş, Mitroviça ve Kolaşin.¹²⁵

Bölgesel idari birim olarak Yeni Pazar Sancağı 1902 yılında nihayet bulmuş, bu dönemde birçok kaza bu sancaktan ayrılarak Seniçe Sancağı'nı oluşturmuşlardır. Yeni Pazar, bu dönemde kaza olarak Priştine Sancağı'na dahil edilmiş, 1912 yılına kadar da onun idaresinde kalmıştır.¹²⁶

¹²⁰ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.108.

¹²¹ İBRİÇ, a.g.e., s.19.

¹²² İBRİÇ, a.g.e., s.19.

¹²³ Necdet SAKAOĞLU, **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası**, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul, s.96-97. Ayrıca Bkz. Ek 2, Harita 11.

¹²⁴ HOCA, a.g.m., s.397.

¹²⁵ Muhammed ARUÇI, "Sancak", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.101.

¹²⁶ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.109.

2.3.2. Osmanlı Egemenliğindeki Sancak Bölgesi'nin Nüfus Yapısı

Osmanlı nüfus bilgileri üzerine bir araştırma yapmak son derece güç bir iştir. Zira nüfus bilgilerinin güvenilirliği ve sayımlar devletin gücüyle orantılı olarak sağlıklıdır. Osmanlı klasik dönemi için bu bilgileri bize sağlayan tahrir defterleri son derece muntazam ve düzenli olarak tutulmuştur.¹²⁷ Tahrir defterlerinin düzenli tutulmamaya başlandığı 1700'lü yıllardan 1850'lere kadar geçen sürede, Osmanlı kaynaklarından sağlıklı bilgiler almak son derece zordur. XIX. yüzyıla gelindiğinde devlet ciddi manada bir nüfus sayımına ihtiyaç duyuyordu. Devletin elindeki nüfus verileri hem çok eski, hem de güvenilir değildi.¹²⁸ Osmanlı kaynaklarının yetersiz olduğu zamanlarda başvurulacak kaynaklar, Avrupalı gezgin ve diplomatların tahminleridir. Kimilerinin anı ve anlatılarında, kimilerinin raporlarında, XVII. ve özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl Türk şehirlerinin, ender olarak da eyalet ve bölgelerinin nüfusuna ilişkin sayılar sık sık yer alır.¹²⁹ Ancak nüfus konusunda verilen bu bilgilere net sonuçlar olarak yaklaşmamak gerekmektedir.

Nurkiç'in eserinde belirttiği üzere 1469 yılına ait bir deftere göre Yeni Pazar nahiyesinde 175 Müslüman ev vardı.¹³⁰ Sancak bölgesinde ise 1485'te tutulan bir defter Müslümanlığın yayılmaya başladığını göstermektedir: Hristiyan 30.552 haneye karşı, Müslüman 4.134 hane vardır. Bunu izleyen kırk yıl boyunca, Müslüman olanların sayısı gittikçe artmıştır. 1520'deki defterler, Sancak ve Bosna'da toplam 98.095 Hristiyan haneye karşı 84.675 Müslüman hanenin varlığını göstermektedir.¹³¹

Mehmet Emin Yardımcı'ya göre Yeni Pazar şehrinde 1489 tahririnde 208 hane, 13 mücerret; 1530'da 593 hane, 59 mücerret; 1542'de ise 436 hane, 65 mücerret bulunmaktadır. Şehrin tahmini toplam nüfusu 1489'da 1112, 1530'da 3194,

¹²⁷ Zafer GÖLEN, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu", **Toplumsal Tarih**, Sayı 54, Cilt 9, Haziran 1998, s.36.

¹²⁸ GÖLEN, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in...", s.36.

¹²⁹ GÖLEN, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in...", s.36.

¹³⁰ NURKİÇ, **a.g.e.**, s.68.

¹³¹ Muhamed, HADŽIJAHIC, İstanbul, 1994, **İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini**, s.164., NURKİÇ, **a.g.e.**, s.67.

1542’de 2311’dir. 1530 tahririnde şehrin nüfusunun yaklaşık olarak %187 oranında arttığı görülmektedir. 1542’de ise toplam nüfus %27 oranında azalmıştır.¹³²

Yine Yardımcı’ya göre Müslümanlar 1489 tahririnde 170 hane, 10 mücerret; 1530’da 563 hane, 59 mücerret; 1542’de ise 435 hane, 65 mücerrettir. Hristiyanlar ise 1489 tahririnde 38 hane, 12 mücerret; 1530’da 30 hane; 1542’de 5 hanedir. 1530 ve 1542 tahrirlerinde Hristiyan mücerret yoktur. Hristiyan mahallelerinde 1489 tahririnde 10 adet bive, 1530’da da 34 bive mevcuttur.¹³³ Tahmini olarak 1489 tahririnde Yeni Pazar’da 860 Müslüman, 252 Hristiyan; 1530’da 2874 Müslüman, 320 Hristiyan; 1542’de de 2240 Müslüman, 71 Hristiyan nüfus bulunmaktadır. Bu rakamlara göre nüfusun 1489’da %77’si Müslüman, % 23’ü Hristiyan; 1530’da %90’ı Müslüman, %10’u Hristiyan; 1542’de ise %97’si Müslüman, %3’ü Hristiyandır.¹³⁴

1683-1699 yılları arasındaki Avusturya-Osmanlı savaşları Yeni Pazar Sancağı’nın nüfus haritasında büyük değişikliklere neden olmuştur.¹³⁵ Avusturya ordusu bölgeye girdiğinde Yeni Pazar nüfusunun bir kısmı yok edilirken, bir kısmı da İstanbul’a doğru kaçmıştır. Bununla beraber Yeni Pazar nüfusunun farklı zamanlarda normal seyri dışında azalmasına ya da artmasına sebep olan kimi etmenler de vardır. Tarihte veba hastalığının nüfus üzerindeki etkisi büyük idi. Veba hastalığından ölen insan sayısı savaşlarda ölenlerin sayısından daha fazladır. Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar genellikle şehirlerde yaşadıklarından dolayı daha büyük ölçüde vebadan nasibini almışlardır. Yeni Pazar Sancağı’na gelince, XVIII. yüzyıla kadar burada ortalama her 4-5 senede veba hastalığı görülmüş ve büyük sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.¹³⁶

Avrupalı büyük devletlerin yaptıkları çeşitli yardım, destek ve müdahaleler sayesinde Balkanlardaki Hristiyan milletlerin çoğu XIX. yüzyılda istiklallerine

¹³² Mehmet Emin YARDIMCI, **15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası: Bosna**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.51.

¹³³ YARDIMCI, **a.g.e.**, s.51.

¹³⁴ YARDIMCI, **a.g.e.**, s.51.

¹³⁵ İBRİÇ, **a.g.e.**, s.73.

¹³⁶ Bogumil HRABAK, “Zaraza Kuge u Novom Pazaru u XVI, XVII i XVIII veku”, (XVI., XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Yeni Pazar’da Veba Epidemileri), **Novopazarski Zbornik (Yeni Pazar Dergisi)**, Sayı 20, Novi Pazar, 1996, s.78., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.75.

kavuşmuş, bir kısmı da muhtariyet elde etmiştir. Bu vaziyet karşısında Müslüman ve Türk nüfusu da Osmanlıdan ayrılan bölgeleri terk ederek, doğuya doğru Osmanlı sınırları içine çekilmiştir. Böylece Balkanlarda, özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra, Osmanlı hâkimiyeti altında kalan veya Osmanlıdan tamamen kopmamış olan Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Sancak, Bosna Hersek, Bulgaristan, Trakya gibi yerlerde Müslümanlar, nüfus üstünlüğünü ele geçirmiş Hristiyanlar ise neredeyse azınlık durumuna düşmüşlerdi.¹³⁷ Müslümanların çoğunluğunun oluşturduğu bu bölgeleri Müslümanlardan temizleyerek Hristiyan çoğunluğu tekrardan oluşturmak, Doğu Sorununu çözmek anlamına gelmektedir. Bu sorunu çözmek - Balkanları tamamen Müslümanlardan arındırmak- için gerek etnik temizlik gerekse anavatana göçe zorlama yollarına başvurulmuştur. Dolayısıyla savaşlar, göç olgusu, hastalık gibi etkenler nüfus yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 1850 yılında yapılan nüfus sayımında, Sancak Bölgesi'ndeki Müslümanların sayısını şöyledir: Yeni Pazar: 12.000, Yeni Varoş: 3.700, Seniçe: 3.600, Mitroviça: 3.000, Trgovište: 12.100, Vişegrad: 5.000. Yeni Pazar Sancağı'nda bulunan erkek nüfus ise 24.440'tır.¹³⁸

1858 yılında Ömer Paşa'nın Bosna-Hersek nüfus sayımına göre Yeni Pazar Sancağı'nın nüfusu 24.440 Müslüman, 20.492 Hristiyan, 33 Yahudi, 460 Çingene olmak üzere toplam 45.425'tir.¹³⁹

1870 tarihli Bosna Vilayeti Salnamesi'ne göre Yeni Pazar Sancağı'nın nüfusu 83.983'tür. Bunun 52.626'sı Müslüman, 30.575'i Rum, 742'si Kiptî, 40'ı Yahudi'dir.¹⁴⁰

¹³⁷ Bayram KODAMAN, **Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No:2, Isparta, 2001, s.14.

¹³⁸ Alija NAMETAK, "Statisticki odaci o broju stanovnišva u Bosni i Hercegovini u poslednjih stotinu godina s ossobiti obzirom na muslimane", Glasnik VS-a S.IX., Sarajevo, 1958, s.140., Kemal BAŞIÇ, **Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri (Ayrılıştan 1914'e)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.28-31.

¹³⁹ GÖLEN, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in...", s.41.

¹⁴⁰ Salname-i Vilayet-i Bosna, 1287 Hicri Senesi (1870), s.144-145., İBRİÇ, a.g.e., s.79.

1871 yılında yayınlanan Bosna Vilayeti Salnamesi'nde gösterilen Yeni Pazar Sancağı'nın erkek nüfusu 52.626'dır.¹⁴¹

1881 ve 1893 yılları arasında Yeni Pazar Sancağı'nda 21.478 Müslüman kadın ve 27.908 Müslüman erkek nüfusu vardır. Bu yıllarda Sancak bölgesinde 16.749 kadın ve 18.423 erkek Bulgar nüfusu ile 85 kadın ve 82 erkek Yahudi nüfusu yaşamaktadır. Dolayısıyla 1881 ve 1893 yıllarında Sancak bölgesinin toplam nüfusu 38.312 kadın ve 46.413 erkek olmak üzere 84.725 idi.¹⁴² 1870 yılından 1893 tarihine kadar Yeni Pazar Sancağı'nın nüfusunda artış görülmemesi, 1878 yılında Berlin Kongresi'nin imzalanmasının ardından bölgeden İstanbul'a doğru gerçekleşen göçlerle açıklanabilir.

İbriç'in eserinde belirttiği üzere 1883 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre 1882 yılında Yeni Pazar Sancağı'nda toplam (sadece erkekler olması gerekir) 52.066 kişi vardır. Bunun 31.809'u Müslüman, kalan 20.257'si Gayrimüslim'dir.¹⁴³

1893 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre Yeni Pazar Sancağı'nda 87.751 kişi yaşamaktaydı.¹⁴⁴

Yeni Pazar sancağının kaza ve köyleriyle beraber nüfusu 86.598'dir. Bu nüfusun 50.927'si Müslüman, geri kalanı da gayrimüslimdir. Bu nüfusun kasabalarda yaşayanları terzilik, berberlik, bakırcılık ve ticaretle uğraşıyorlardı. Köylerde yaşayanlar da ticaret ve sanatla uğraşacakları uygun ortam olmadığı için sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tahıl ürünü yetiştirip, hayvancılıkla uğraşıyorlardı.¹⁴⁵

¹⁴¹ BAŞIÇ, a.g.e., 31.

¹⁴² Kemal H. KARPAT, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev. Bahar Tırmakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.118.

¹⁴³ Salname-i Vilayet-i Kosova, 1300 Hicri Senesi (1883), s.140., İBRİÇ, a.g.e., s.82.

¹⁴⁴ Salname-i Vilayet-i Kosova, 1311 Hicri Senesi (1893), s.212., İBRİÇ, a.g.e., s.80.

¹⁴⁵ Salnâme-i Vilayet-i Kosova (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yeni Pazar, Taşlıca), 1314 Hicri Senesi (1896), Yayına Hazırlayan: H. Yıldırım AĞANOĞLU, Rumeli Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, No:3, 2000, İstanbul, s.254.

1900 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre Yeni Pazar Sancağı'nın nüfusu 89.611 kişiden oluşmaktadır. Bunun 55.000'i Müslüman, 918'i Yahudi, kalan kısmı ise Hristiyan idi.¹⁴⁶

1911 yılında Yeni Pazar Sancağı'nda 126.972 Müslüman'ın yanında 90.461 Hristiyan olmak üzere toplam 217.433 kişi yaşamaktadır. Burada Müslüman nüfusun arttığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi Hristiyanların Sırbistan'a doğru, Müslümanların ise Yeni Pazar Sancağı'na göç etmeleridir.¹⁴⁷ 1908 yılında Avusturya'nın Bosna'yı ilhak etmesiyle beraber Bosna'dan Yeni Pazar Sancağı'na önemli miktarda Boşnak göçü gerçekleşmiştir. 1900 yılından 1911 yılına kadar bölgedeki nüfus artışının bu denli büyük olması bu göç olgusuna bağlanabilir.

Sancak Bölgesi, 1912 yılında Sırlar ve Karadağlılar arasında bölündüğünde vilayette resmi nüfus sayımı olmamakla beraber 1 milyon kadar nüfusun bulunduğu ve bunun dörtte üçünün Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Yeni Pazar Sancağı'ndaki nüfus Arnavut ve Boşnaklar, Taşlıca'da ise tamamen Boşnaklar'dan oluşuyordu. Müslümanlardan başka bölgeye büyük çapta Sırp nüfusu yerleştirildi ve Müslümanların büyük bir kısmı katliama maruz kalırken diğer kısmı Türkiye'ye ve Bosna-Hersek'e göç ettirildi.¹⁴⁸

2.3.3. Osmanlı Egemenliğindeki Sancak Bölgesi'nde Ekonomik Durum

Bosna'nın Osmanlılar tarafından 1463 yılında ele geçirilmesi üzerine Yeni Pazar stratejik önemini kaybederken ticari ve ekonomik değer kazanmıştır. Çünkü şehir, Dubrovnik ile Osmanlılar arasında yapılan geniş kapsamlı ticarete çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu ikili ilişki Yeni Pazar için hayati önem arz etmeye başlamış, hatta kurulduğu andan itibaren bu ticari rol onun bölünmez bir parçası haline gelmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Salname-i Vilayet-i Kosova, 1318 Hicri Senesi (1900), s.739., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.84.

¹⁴⁷ Avdija AVDIĆ, "Prilog Proučavanju iseljavanja Srba iz Novopazarskog Sandzaka od 1850-1912 godine" (1850-1912 Yılları Arasında Yeni Pazar Sancağı'ndan Sırların Göçleri Araştırmalarına Bir Katkı), **Novopazarski Zbornik (Yeni Pazar Dergisi)**, Sayı 13, Novi Pazar, 1989, s.111., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.83.

¹⁴⁸ ARUÇI, **a.g.m.**, s.101.

¹⁴⁹ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.56.

Dubrovnik-İstanbul yolu Yeni Pazar Sancağı'ndan geçiyordu ve Yeni Pazar şehri çok önemli bir duraktı. Aynı şekilde Saray Bosna'dan İstanbul'a giden yolda Sjenica civarında Dubrovnik'ten gelen yol ile birleşiyordu.¹⁵⁰ Bu önemli ticaret yollarının kesişme noktasında olması Sancak'a XVI. ve XVII. yüzyıllarda altın çağlarını yaşattı. Güney Sırbistan ve Bulgaristan'da toplanan tüm ticari mallar (yün, deri, vs.) Yeni Pazar'da toplanır, Dubrovnik üzerinden İtalya'ya sevk edilirdi. Oralardan da kumaş, lüks mallar vs. ithal edilirdi.¹⁵¹

Yeni Pazar'ın önemini anlayan Raguzalılar hemen buraya yerleşerek kolonilerini kurup ticaretle meşgul oldular. Ticari faaliyete Venedikliler, Yunanlılar ve Müslümanlar da katıldılar. Şehrin hızlı bir şekilde gelişmesi sebeplerine coğrafi konum ile etrafındaki demir madenlerinin bulunmasını da eklemek gerekir.¹⁵² Yeni Pazar yakınlarındaki Kopaonik, Rogozna, Gluhavica maden ocaklarında çok eski zamanlardan beri çıkarılan metaller ile diğer madenler şehrin iktisadi ve ticari yaşamında önemli roller oynamışlardır. Buraları gezen yabancı seyyahlar, Kopaonik'i "Gümüş Dağı" diye adlandırmışlardır.¹⁵³ Yeni Pazar kasabasının Mitroviçe tren yolunun altı saat mesafesinde ve Gajdani bölgesinde altın, gümüş, bakır, kurşun gibi her çeşit maden bulunmaktaydı.¹⁵⁴ Osmanlılar da bu madenlerden yararlanarak demir çıkarmışlar, o dönemde buraya "Demirci Bazar" adını vermişlerdir. Bu sebeple hem ticari hem de çeşitli zanaatların geliştiği zanaatkâr bir şehir hüviyetine bürünen Yeni Pazar, XV. yüzyılın yetmişli yıllarında Bosna Paşalığı'nın en büyük ticari merkezi olmuştur.¹⁵⁵

XV. ve XVI. yüzyılda Yeni Pazar'da debbağlık, sağırakçılık, sarraçlık gibi dericilikle ilgili mesleklerin ön planda olduğu görülmektedir. Dericilik sektörünü hayyatlık, hallaçlık gibi meslekleri içeren tekstil sektörü izlemektedir. Aşçılık, bakkallık, kasaplık, börekçilik, bozacılık, helvacılık gibi meslekleri bünyesinde bulunduran gıda sektörü, tekstil sektörünü takip etmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ GÜL, a.g.m., s.9.

¹⁵¹ GÜL, a.g.m., s.9-10.

¹⁵² HOCA, a.g.m., s.396.

¹⁵³ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.56.

¹⁵⁴ Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1314 Hicri Senesi (1896), s.238.

¹⁵⁵ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.56-57.

¹⁵⁶ YARDIMCI, a.g.e., s.52.

Yeni Pazar şehrinin kurulduğu ilk yıllarda Mitrovdan Panayırı organize edilmekte idi. Bu panayır bir ay sürerdi. Panayır boyunca sadece bir gün içinde şehrin içinden yünle yüklü 3 bin attan oluşan bir kervan geçmiştir. İşte bu ticari konumundan dolayı XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yeni Pazar Balkanlarda en büyük şehirler arasında idi.¹⁵⁷

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Yeni Pazar kasabasında Müslümanlar emlak ve çiftlik işleriyle uğraşıyorlardı. Burada mısır, çavdar, susam, pamuk, afyon yetişmekteydi. Çavdar ve yulaf ihraç edilirken, buğday ve mısır az yettiğinden ithal ediliyordu. Yeni Pazar'da çok fazla erik yetiştiriliyordu. Bu eriklerden işliya denilen rakı yapıp içilirdi. Müslümanlar arasında sanat ve ticaretle ilgilenenler de vardı. Demircilik, saraççılık, bıçakçılık, kunduracılık, terzilik ve mimarlık bu yüzyılda yaygın mesleklerdi.¹⁵⁸

1896 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre, Sancak bölgesinin şehirlerinden biri olan Seniçe'de ziraatle ilgilenilmekteydi. Ayrıca tarım yapılan bu bölgede arpa, kenevir, patates ve çok az da mısır üretiliyor ancak üretim ihtiyacı karşılamadığından bu ürünlerin ithalatı yapılmıyordu. Esasında toprağın yapısı tarım için çok uygun değildi ve bu yüzden daha ziyade hayvancılıkla uğraşılmaktaydı. Koyun, keçi, koç gibi hayvan alım satımı yapılmıyordu.¹⁵⁹

Yeni Pazar Sancağı'nın en önemli kasabası Mitroviçe kasabasıydı. Çünkü burada pazar kuruluyor ve Yeni Pazar Sancağında tarımla ilgilenen kişiler ürünlerini bu pazarda satıyorlardı ya da ihtiyacı olanlar ürünlerden satın alıyorlardı. Yeni Pazar Sancağı'nda hayvan ihracatının dışında ayrıca erik kurusu ihraç edilmekteydi. Erik kurusundan kuru erik hoşafı yapılmıyordu. O yıllarda bu yiyecek bölgede oldukça ünlüydü. Yeni Pazar'da tilki, kuzu, tavşan derisi ticareti ve yüncülük de yapılmıyordu.¹⁶⁰

1900 yılında Seniçe'de kunduracılık, terzilik, abacılık ve mimarlık gibi sanatlar vardır. Genellikle gereken malzemeler Selanik ve Üsküp'ten getirilmekte idi.

¹⁵⁷ İBRİÇ, a.g.e., s.70.

¹⁵⁸ Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1314 Hicri Senesi (1896), s.235.

¹⁵⁹ Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1314 Hicri Senesi (1896), s.225.

¹⁶⁰ Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1314 Hicri Senesi (1896), s.255.

Buğday ve mısır dışarıdan getirildiği gibi peynir, sadeyağ, balmumu, katran ve çeşitli hayvanların derileri buradan ihraç edilirdi.¹⁶¹ Yeni Pazar'da da debbağcılık, saraçlık, bakırcılık, bıçakçılık, kunduracılık, terzilik, yemenicilik, abacılık ve mimarlık gibi sanatlar yaygındı.¹⁶²

Şehir özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Balkanlar'ın en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Daha sonra ticaret yollarının önemini kaybetmesiyle şehrin gelişmesi durdu.¹⁶³

2.4. Berlin Kongresi'ne Kadar Sancak Bölgesi'nde Osmanlı Egemenliği

Osmanlı idaresi altında 16. ve 17. yüzyıllarda siyasi ve askeri açıdan huzurlu bir dönem yaşayan Yeni Pazar Sancağı, tarihindeki en iyi dönemini yaşamıştır. 1660 yılında Evliya Çelebi'nin yazdığına göre o dönemde Yeni Pazar 40-50 mahallesi, 23 camisi, 11 mescidi, 5 medresesi, 12 bin hanesi, 1110 dükkânlı çarşısı, birçok han, hamam ve kervansarayı ile Saraybosna'dan sonra Bosna Sancağı'nın en büyük şehridir.¹⁶⁴ Yeni Pazar XVIII. asrın sonlarında gelişmesinin zirvesine ulaşmış ve 1689 yılına kadar rahat bir hayat geçirmiştir.¹⁶⁵

Ne varki bu dönem, bir daha geri gelmemek üzere II. Viyana Kuşatması ardından gelen bozgunla kapanmıştır. Balkanlarda yaşayan tüm müslümanların bugün de bitmeyen çilelerinin başlangıcını teşkil eden II. Viyana Kuşatması ve sonrasındaki Osmanlı-Avusturya savaşı (1683-1699) yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹⁶⁶ On altı yıl süren bu savaşlarda Osmanlı orduları dört cephede birden savaştı. On altı yıl boyunca savaşan Osmanlı Devleti bu savaşlarda maddi ve manevi büyük kayıplar verdi. Kaybettikleri yerleri geri alamayacaklarını anlayan Osmanlılar Belgrad'a yakın Karlofça kasabasında barış görüşmelerini başlattılar. Karlofça Antlaşması, o zamana kadar Osmanlılar için yapılan en ağır antlaşmadır. 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda toprak kaybı süreci

¹⁶¹ Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1318 Hicri Senesi (1900), s.664., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.71.

¹⁶² Salnâme-i Vilayet-i Kosova, 1318 Hicri Senesi (1900), s.668., İBRİÇ, **a.g.e.**, s.71.

¹⁶³ Safeta Bi EVAC, "Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar", s.394.

<http://lgi.osi.hu/publications/books/mmcpxyu/26.PDF>

¹⁶⁴ GÜL, **a.g.m.**, s.10.

¹⁶⁵ HOCA, **a.g.m.**, s.396.

¹⁶⁶ GÜL, **a.g.m.**, s.10.

başladı. Bu antlaşmayla, Osmanlı Devletinin Balkanlar'da ilerleyişi kesinlikle durdurulmuş ve Osmanlı Devleti artık savunma durumuna geçmiştir. Bundan böyle Osmanlı Devletinin Balkanlardaki politikası, Balkanlarda ellerindeki toprakları tutma ve daha fazla toprak kaybetmeme olacaktır.

Yeni Pazar, XVII. yüzyıl sonlarında gelişiminin doruk noktasına ulaşmış, orta Balkanların en büyük ve en önemli şehirlerinden birisi haline gelmişken 1683-1699 Osmanlı-Avusturya savaşları neticesinde tam anlamı ile felaketi yaşamıştır.¹⁶⁷ Dört asırdan daha uzun bir zaman Osmanlı toprağı olan Sancak, 1683 yılındaki İkinci Viyana yenilgisinden sonra katliam ve göçlerin ana merkezi oldu.¹⁶⁸ 1683 Viyana yenilgisinden sonra Belgrad'a kadar gelen Avusturya, Venedik ve Polonya orduları Sırpıları cesaretlendirmiş ve onların 1689'da Yeni Pazar'a hücum etmelerine sebep olmuştur. Böylece şehir, Osmanlıların idaresine girdikten bu yana, ilk defa savaş tehlikesine maruz kalmıştır.¹⁶⁹ Savaş esnasında Balkanlardaki gayrimüslim isyancılardan yardım alan Avusturya, Osmanlıları bölgeden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Gayrimüslim isyancılar ve Avusturyalılar şehre girerek herşeyi yakıp yıkmışlardır. Yeni Pazar, tarihinde böyle büyük bir felaketi hiç yaşamamıştı. Bu işgal esnasında, yerli halk tamamı ile katledilmiş, adeta bitirilmiş, yerli Hristiyan halka da korkunç bir katliam gerçekleştirilmiş, şehirde benzeri görülmemiş terör estirilerek taş taş üstünde bırakılmamıştır.¹⁷⁰ 1683-1699 yılları arasında vuku bulan bu korkunç savaş Yeni Pazar ve civarının ıssız bir görünüme bürünmesine neden olmuştur. İktisadi faaliyetleri durmuş, köyler tamamen boşaltılmış, şehir ise adeta yeryüzünden silinmiş bir hal almıştır.¹⁷¹ Tarihçi Eyup Muşoviç'in araştırmalarına göre Avusturya Savaşı'nı müteakip Yeni Pazar'ın nüfusunda 30 bini aşkın bir azalma yaşanmıştır. Bu azalmayı savaşta yaşamlarını kaybedenlere ve Edirne ile İstanbul gibi şehirlere göç edenlerin eksikliğine bağlamak mümkündür.¹⁷² Savaş sona erdiğinde bölgeden göç etmiş bazı müslüman aileler yurtlarına geri dönmüşler ve eski düzenlerini tekrar kurmaya çalışmışlardır. Ticaret yeniden canlanmış, bölge halkı ekonomik faaliyetlerine tekrar başlamışlardır. Ancak, 1689 yılı öncesindeki duruma bir daha

¹⁶⁷ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.69.

¹⁶⁸ <http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=1761.0;wap>

¹⁶⁹ HOCA, **a.g.m.**, s.396.

¹⁷⁰ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.70.

¹⁷¹ MUŞOVIÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.71.

¹⁷² KOLAŞINLI, **a.g.e.**, s.170.

erişilememiş, Dubrovniklilerle XVII. yüzyılın birinci yarısında yapılan ticari faaliyetlerin yoğunluğu düşmüştür.

Avusturya karşısında zayıf düşen Osmanlı Devleti, 1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması ile Bosna eyaletinin sınırlarını korumuş olsa da, daha sonraki yıllarda Avusturya'ya toprak bırakmak zorunda kalmıştı. Avusturya, Venedik ve Rusya ile 1714 ile 1718 ve 1736 ile 1739 yılları arasında yapılan savaşlar, Bosna'nın gelişimi açısından doğal olarak son derece yıkıcı oldu. Pasarofça Antlaşması'nda hem Habsburg İmparatorluğu'na hem de Venedik'e toprak kaybedildi.¹⁷³ Kaybedilen toprakların ardından, Bosna eyaletinin sancak sayısı beşe düştü. Bosna'nın İstanbul ile bağlantısını kesmek için XVIII. asrın ilk yarısında Yeni Pazar etrafında tekrar başlayan savaşlar sonunda 2 Ağustos 1737'de Avusturya orduları ve ardından da Sırp asileri Yeni Pazar'a girmişlerse de burada ancak iki gün kalabilmişlerdir. Nitekim Bosna valisi Ali Paşa'nın Avusturya ordularını 4 Ağustos'ta yenmesi üzerine Yeni Pazar tekrar Avusturya ve Sırp'ların elinden kurtarılmıştır.¹⁷⁴

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki egemenliği zayıflamaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü ve parlak dönemini istisna kabul edersek, tarihi boyunca sürekli iç savaşlar ve iç kargaşalarla çalkalanan Balkan Yarımadası, Osmanlı'nın burada gerilemeye ve toprak kaybetmeye başlamasıyla yeniden bir kaos sürecine girmiştir. Hiç kuşku yok ki, bu kargaşaların olduğu süreçte hedef olarak daima bu bölgede yaşayan Müslüman halk gösterilmiştir.¹⁷⁵

Osmanlıların Avrupa'ya karşı akınlarında anahtar rol oynayan Bosna-Hersek ve Sancak bundan sonra imparatorluğun savunmasında da aynı şekilde önemli bir işlev üstlendiler. 18. yüzyılda Avusturya-Macaristan, Venedik ve Rusya'ya karşı yürütülen savaşlarda, Boşnak Müslümanlar büyük kayıplar verdiler.¹⁷⁶

¹⁷³ JELAVICH, a.g.e., s.99.

¹⁷⁴ HOCA, a.g.m., s.396-397.

¹⁷⁵ Davut MİNKARA, "Sancak Halk Kahramanları: Yusuf Mehoniç", **Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, Sayı 4, Mayıs 1999, s.11.

¹⁷⁶ BABUNA, a.g.e., s.20.

XVIII. asrın sonu ve XIX. asrın başında Osmanlı Avrupası'nın büyük bir kısmında olduğu gibi Yeni Pazar Sancağı'nda da çöküş başlamıştır.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda görülen buhranlar, farklı etnik veya dinsel grupların imparatorluktan kopmalarına yol açmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olan Sırp isyan etmeye başladılar. Sırp isyanı (1804-1813) sırasında başta Yeni Pazar ve Seniçe olmak üzere tüm Sancak bir kez daha yakılıp yıkıldı. Sivil halk üzerinde büyük katliamlar yapıldı. Bu yıllarda da tüm Sancak nüfusu göçlerle sarsıldı.¹⁷⁸

Sırbistan'ın bağımsızlığa kavuşma sürecinde Müslümanlarla ilgili gelişmeler a) göçler, katliamlar, b) Sırp otoritelerinin bölgede kalan Müslümanlarla ilgili olarak idari önlemler almaları şeklinde iki bölümde toplanabilir.¹⁷⁹ 1830'da, Osmanlı sultanının süzeranlığı altında Sırbistan'a özerklik tanıyan Hatt-ı Şerif hazırlandığında Sırp topraklarında bulunmakta olan Türklerin kesin sayısı bilinmemektedir. Ancak buna karşılık ülkedeki Müslüman topluluğun içindeki Türklerin çok az olduğu (çoğunluğunu Bosnalı, Sancaklı, Arnavut ve Rumeli kökenli Müslümanların oluşturduğu) ve on yıllardır bu ahalinin, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Bosna ve Hersek'ten kitlesel olarak Müslümanların gelmelerine rağmen sürekli biçimde sayısal olarak azaldığı bilinmektedir.¹⁸⁰ Sırpların Müslümanlar üzerinde yaptıkları katliamlar Müslüman nüfusun azalmasına neden olmuştur.

Sırp İsyanı, Osmanlı Devleti'nin içerden parçalanma ve dağılmaya başlaması; devletin kendi tebaasından bir topluluğa karşı ilk defa olarak mücadeleyi terk etmesi ve onun isteklerini kabul etmek zorunda kalması; hepsinden önemlisi Sırbistan'ın imtiyazlı bir prenslik durumuna gelmesi ve devletin bunu resmen tanıması, Osmanlı Devleti için adeta bir dönüm noktası teşkil etmiştir.¹⁸¹ Bu isyanlar sonucunda Sırpların çeşitli imtiyazlar kazanması diğer Balkan toplulukları için de örnek teşkil etmiştir. Nitekim Karadağ isyanları da Karadağ'ın geniş özerklik hakları elde etmesine neden olmuştur.

¹⁷⁷ HOCA, **a.g.m.**, s.397.

¹⁷⁸ GÜL, **a.g.m.**, s.10-11.

¹⁷⁹ Aleksandre POPOVIĆ, **Balkanlar'da İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.190.

¹⁸⁰ POPOVIC, **a.g.e.**, s.190.

¹⁸¹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999, s.33-34.

1809 yılında, Sırp isyanlarının olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş patlak vermişti. Ruslarla savaş başlayınca Sırp, Karadağlılarla birlikte Bosna-Hersek ve Sancak bölgesine doğru taarruza geçmişlerdi. Fakat yapılan savaş neticesinde Karadağ ile Sırbistan'ın birleşmesi mümkün olmamıştır. 1812'de akdedilen Bükreş Antlaşması ile Ruslarla olan savaş bitince Sırp isyanları da bastırılmış, Belgrad ve diğer kaleler geri alınmıştı.¹⁸² Sırbistan ile Karadağ'ın Sancak bölgesine yönelik taarruzunun amacı bölgedeki Müslümanları ortadan kaldırıp fiziki birleşmeyi sağlamaktı. İşte günümüze kadar yaşanan katliamların perde arkası bu yıllara kadar gider. Milliyetçilik cereyanından etkilenen Sırp, önce istiklallerini kazanıp milli bir devlet olmak, daha sonra da Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek yolunda niyetler besliyorlardı.¹⁸³

Yeni Pazar bölgesinde yaşanan iki Sırp isyanı sırasında beliren çok kötü ekonomik koşullar, kişisel ve politik çelişkiler, getirilen yeni ve ağır vergi yükümlülükleri, Müslüman halklar, özellikle de Peşter azınlıkları, Sırp ve Karadağlılar arasında huzursuzlukların yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸⁴ Bu huzursuzlukların isyana dönüşmesini engelleyen Osmanlı Devleti daha sonra 1826 yılında Sancak bölgesindeki şehirlere özel fermanlar göndermiştir. Bu fermanlar umuma açık yerlerde halka okunmuş, Padişah bölge halkından Bosna ve Kosova'daki bey ve ağalara karşı koymalarını istemiştir. Aynı yıl içerisinde, Yeni Pazar Paşası Osman Paşa Seniçe ovasında yeni istihkâmlar kazdırmış, Bosna istikametinden gelebilecek isyancılara karşı önlemler almayı planlamıştır.¹⁸⁵

XIX. yüzyılın ilk yarısı, Yeni Pazar ve civarında özellikle de Bihor ve Rozaje'de yerleşik, çok sayıda Müslüman ve Hristiyan köylünün ayaklanmaları ile geçmiştir. Takriben 1853 senesinde getirilen yeni ve ağır vergilere karşı koymak için ayaklanmışlardır.¹⁸⁶ Aynı tarihlerde Bosna'da da durum farklı değildi. Sipahilerin baskıları ve vergi toplama konusundaki usulsüzlükler ya da adaletsizlikler Bosna halkını rahatsız etmekteydi. Bu olumsuz durumdan yararlanmak isteyen Sırp halkı

¹⁸² YILMAZ, a.g.e., s.71.

¹⁸³ Mustafa Necati ÖZFATURA, **Ah Bosna**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.22.

¹⁸⁴ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.77.

¹⁸⁵ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.78.

¹⁸⁶ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.80.

daha da kışkırtıyordu. Sırlar, Bosna'daki reayayı kendi ırktaşları olarak gördüklerinden, onların da bağımsızlıklarını, bu olmazsa en azından imtiyazlı bir statü kazanmalarını istiyordu. Bunun için Bosna'daki reayayı sürekli kışkırtmışlar ve onların mücadelelerine destek vermişlerdir.¹⁸⁷

Sırlar, Bosna halkını isyana teşvik etmek için milliyetçilik fikrini kullanmışlardır. Çünkü kendilerini özerkliğe götüren unsur milliyetçilik olmuştur. Onlar da kendilerine yapıldığını iddia ettikleri baskılara karşı çıkmak, adaletin sağlanmasını temin için isyan etmişler ama sonuçta gerçekte istediklerini elde etmişlerdir. Bosna'daki reaya için de aynı metodun uygulanması aynı sonucu verebilirdi. Bu yüzden reaya mümkün mertebe isyana teşvik edilmiş, reyanın dini ve milli hisleri istismar edilmiş, ele geçen her fırsat değerlendirilmiş, olaylar abartılmış, büyütülmüştür.¹⁸⁸ Bosna'da isyan çıkmasını isteyen diğer bir devlet de Avusturya-Macaristan'dır. İsyân çıkması için bu devlet de çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Avusturya'da basılıp Bosna-Hersek'e gönderilen gazetelerde, reyanın durumunun çok kötü olduğuna dair haberlere yer verilmiştir. Böylece reyanın tahrik edilerek bir isyana kalkışması hedeflenmiştir.¹⁸⁹ Avusturya'nın bu çalışmaları yapmasının nedeni Bosna'da büyük bir kargaşa çıkmasını sağlamak ve kargaşanın kendisi için tehlikeli olduğunu ileri sürerek Bosna'ya müdahaleye gerekçe oluşturmaktır. Avusturya'nın nihaî hedefi Selanik'i ele geçirerek Ege Denizi'ne çıkmak ve kara devleti olan ülkeyi bu konumdan kurtarmaktır.¹⁹⁰ Bu faaliyetleri sonucunda Sırlar ve Avusturyalılar Bosna'da bir isyan çıkmasına neden olmuşlardır. Devlet bu isyanı bastırmıştır; ancak 1875 yılında Hersek'te yeniden bir isyan daha patlak vermiştir.

1875 yılında Hersek'te, vergi toplayan mültezimlere¹⁹¹ halkın vergi vermek istememesi üzerine bir isyan çıkmış ve çıkan isyanın niteliği kısa sürede değişmişti. Sırbistan yönetimi ve Karadağ çete beyleri, Bosna Hersek ayaklanmasını,

¹⁸⁷ Zafer GÖLEN, "Sırların 1849 Bosna İsyanı'na Etkileri", **Toplumsal Tarih**, Sayı 50, Cilt 9, Şubat 1998, s.44.

¹⁸⁸ GÖLEN, "Sırların...", s.48.

¹⁸⁹ Zafer GÖLEN, "1849-1851 Bosna-Hersek İsyanı", **Belleten**, Cilt LXVI, Sayı 247, Aralık 2002, s.913.

¹⁹⁰ GÖLEN, "1849-1851 Bosna-Hersek...", s.913.

¹⁹¹ Osmanlı toprak sisteminde açık artırma usulüyle, belirli eyaletleri kiraya vermeye iltizam, iltizam sahibi olan kişiye de mültezim denirdi. Bu yolla elde edilen para doğrudan devlet kasasına giderdi. İltizam usulü ile kiraya verilen eyaletlerde çalışan devlet görevlilerin maaşını devlet karşılardı.

lkelerinde, Osmanlı'ya karşı "Slav milli uyanışını" bayraklaştıran bir seferberliğe dönüştürdüler. Rusya'da ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Slav halkları arasında dayanışmacı bir "Pan Slav enternasyonalizmi" havası yayıldı.¹⁹² Ayaklanma, Bosna, Sırbistan-Karadağ ve Bulgaristan'daki Slav ahali arasında da heyecan yarattı. Osmanlı askeri ayaklanmayı bastıramayınca durum kötüleşti.¹⁹³ Böylece Bosna'da ayaklanma, çatışmaya dönüştü. Müslümanların da silahlanması üzerine ortaya bir Müslüman-Hristiyan çatışması çıktı. zerkliklerini kazanmış olan Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanmak için 1876 yılında Osmanlı'ya savaş açtılar. Sırbistan'ın amacı "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmek üzere bu hayali devletin sınırları içinde bulunan toprakları Osmanlı'dan almaktı. Bu durumdan en çok etkilenecek toplulukların başında Sancak bölgesinde yaşayan Boşnaklar geliyordu. Nitekim, Sırbistan ve Karadağ arasında Venedik'te imzalanan anlaşma bunu doğrular nitelikteydi. Bu anlaşmayla Sırlar ve Karadağlılar Sancak'ı kâğıt üzerinde paylaşıyorlardı. Burada imzalanan anlaşmanın VI. maddesine göre Sırbistan ile Karadağ'ın sınırı Akova-Stojer-Ljubişna-Piva-Tara hattından oluşuyordu. Bu hattın kuzeyi Sırbistan'a güney tarafı ise Karadağ'a veriliyordu. İşte bu yıldan itibaren Karadağlılar devamlı Yeni Pazar Sancağı topraklarına saldırarak yavaş yavaş topraklarını işgal etmeye başladılar.¹⁹⁴ Bu anlaşmadan tam sekiz ay sonra ise 2 şubat 1877 tarihinde Sancak, alınan bir kararla Bosna eyaleti yönetiminden ayrıldı.¹⁹⁵ Osmanlı'nın Orta Avrupa'dan çekilişinin başladığı 1699 yılındaki Karlofça Barış Antlaşması'ndan itibaren Bosna eyaletine bağlı bir bölge haline gelen Sancak Bölgesi, 1877'de Bosna eyaletinden alınarak Kosova eyaletine baęlandı¹⁹⁶. Türkiye ve Avusturya arşiv belgelerine göre Berlin Kongresi'nden hemen önceki bu hassas dönemde Sancak 12.000 km² lik bir alana sahipti ve nüfusunun çoğunu Müslüman Boşnaklar oluşturmaktaydı.¹⁹⁷ Aynı yıl Kuzey Arnavutluk'ta da Katolikler ayaklandı. Sırbistan ve Karadağ savaşta yenilince ertesi yıl Rusya için içine girdi ve Osmanlı için 93 Harbi, Batı için de Doğu Meselesi başladı.¹⁹⁸

¹⁹² YILMAZ, **a.g.e.**, s.73.

¹⁹³ AKARSLAN, **a.g.e.**, s.40.

¹⁹⁴ İBRİ, **a.g.e.**, s.89.

¹⁹⁵ Dağılan Yugoslavya'da..., s.14.

¹⁹⁶ Bkz: Ek 2 Harita 13/14

¹⁹⁷ UGLANİN, **a.g.m.**, s.41.

¹⁹⁸ KARATAY, Kosova..., s.54.; Doğu Sorunu ya da şark Meselesi politik bir kavramdır ve ilk kez 1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi'nde bu kavram kullanılmıştır. Büyük gler açısından şark

1877-1878 Harbi, Rusların “Slav kardeşlerini koruma ve Ortodoksluğa yardım” sloganı ile açıldı.¹⁹⁹ Rumi takvim ile 1293 senesinde meydana gelmiş olmasından ötürü, eskilerin 93 Savaşı veya 93 Bozgunu olarak adlandırdıkları, 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı, Balkanlarda yüzyıllardır süren Osmanlı hâkimiyetinin büyük ölçüde sona ermesi sonucunu vermiş olmasından ötürü, hem Osmanlı İmparatorluk tarihi hem de Balkan milletlerinin milli tarihleri açısından gerçek bir dönüm noktasıdır.²⁰⁰ Osmanlı Devleti, Rusya karşısında kesin bir yenilgi almıştır. Yapılan görüşmeler sonucu ateşkes antlaşması 31 Ocak 1878’de Edirne’de imzalanmıştır. Mütarekenin ardından barış antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos’ta imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlık kazanmış, Bulgaristan, Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir prenslik haline getirilmiştir.²⁰¹ Ayrıca Spezzia ve Antivari limanları Karadağ’a bırakılacak, Yenipazar Sancağı da Sırbistan ile Karadağ arasında paylaşılacaktı.²⁰² Ancak Sırp hükümeti, güneyde Lim nehrine kadar Kosova vilayeti ve Yeni Pazar Sancağı’nı da içeren “Eski Sırbistan” daki bölgeyi almayı umuyordu. Bu ümitleri besleyen Sırbistan için Ayastefanos Antlaşması gerçek bir darbe oldu. Sırbistan’a yaklaşık iki yüz mil karelik toprak verildi; Niş, Piroto ve Vranje’yi de kapsayan bu toprakların tamamı, Karadağ’a verilen topraklardan daha azdı.²⁰³

Ayastefanos Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe giremeyecek ve onun yerine imzalanan Berlin Antlaşması ile hükümler değişecekti. Rusya’ya Balkanlar’da tartışmasız bir üstünlük sağlayan, diğer bir deyişle Sırbistan’ı Adriyatik’e çıkaran, Rusya’yı Bulgaristan aracılığı ile Ege’ye indiren bu antlaşmaya Avusturya-

meselesinin özü, öncelikle Avrupa’da Osmanlıların ilerleyişini durdurma daha sonra Osmanlı Devleti’ni parçalayarak topraklarını paylaşma ve Balkanlar’daki en küçük Osmanlı varlığına son verme politikası olarak değerlendirilebilir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz: Bayram Kodaman, “Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara 1992, s. 59-63.

¹⁹⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye’ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999, s.39.

²⁰⁰ Kemal BEYDİLLİ, “Balkanlar’da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası”, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı, **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, derleyen: Mustafa Bereketli, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.25.

²⁰¹ GÖLEN, a.g.e, s.187.

²⁰² Süleyman KOCABAŞ, **Avrupa Türkiye’sinin Kaybı ve Balkanlarda Panis Slavizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986, s.83.

²⁰³ Barbara JELAVICH, **Balkan Tarihi**, Cilt 2, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.30.

Macaristan İmparatorluğu ve İngiltere karşı çıktılar ve 1878 Haziranında Berlin’de bir kongre toplanmasına öncülük ettiler.²⁰⁴

2.5. Osmanlı’nın Sancak Bölgesi’nden Çekilmesi

2.5.1. Berlin Kongresi’nde Sancak Bölgesi

Batılı devletlerin Ayastefanos Antlaşması’ndan rahatsız olması üzerine uluslararası baskıya daha fazla karşı koyamayan Rusya, Berlin’de bir kongre toplanmasına razı olmuştur. Kongre 13 Haziran 1878’de Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya’nın katılımıyla Berlin’de toplanmıştır. Kongre müzakereleri genel olarak Osmanlı Devleti’nin nasıl paylaşılacağı üzerinde cereyan etmiştir.²⁰⁵

1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması, Osmanlı’nın Balkanlardaki hâkimiyeti ve Sancak bölgesinin statüsü ile ilgili önemli değişiklikler getirmiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Balkanlardaki egemenliğini kaybediyordu. Hem Bulgar devletleri hem de Bosna, Hersek ve Yeni Pazar Sancağı teknik olarak imparatorluğun parçasıydı ama hükümet bunların tekrar, tamamen Osmanlı kontrolüne dönmeyeceğinin farkındaydı.²⁰⁶ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Bosna ve Hersek’in sorumluluğunu üstlenmediği takdirde bu vilayetlerin en sonunda Sırbistan’a düşeceği aşikârdı. Bu toprak ilavesiyle Sırbistan büyük bir güç ve Habsburg’un Güney Slavları için karşı konulamaz bir cazibe merkezi haline gelecekti.²⁰⁷ Bu durumu göz önünde bulunduran Avusturya-Macaristan bölgeyi işgal edecekti.

1878 Berlin Kongresi, Sırbistan ve Karadağ’ın bağımsızlığını tescil ederken Bosna’yı Avusturyalılar’ın idaresine bırakıyordu. Aynı kongrede Yeni Pazar Sancağı da gündemin özel bir maddesiydi. Berlin Anlaşması Kosova vilayetine bağlı Yeni Pazar Sancağı’nın yönetimini Osmanlılara bıraktı. Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal edilip idare edilecek, fakat bu hal Osmanlı hâkimiyetinin bu

²⁰⁴ YILMAZ, **a.g.e.**, s.76.

²⁰⁵ GÖLEN, **a.g.e.**, s.188-189.

²⁰⁶ JELAVICH, **a.g.e.**, Cilt 1, s.391.

²⁰⁷ JELAVICH, **a.g.e.**, Cilt 2, s.62.

eyaletten kalktığı manasını taşımayacaktır. Bundan başka Avusturya, Yeni Pazar Sancağı'nda da askeri kuvvet bulundurabilecektir.²⁰⁸ Bu maddeye göre Bosna ve Hersek eyaletleri Avusturya yönetimine bırakılmış oluyordu. Fakat hukuki yönden Avusturya İmparatorluğu'na katılmamışlardı. Dolayısıyla görünürde Osmanlı eyaletleri olarak kalmakta idiler. Söz konusu eyaletlerin Osmanlılara ne vakit ve hangi koşullar altında geri verileceği belirtilmemişti. Bu bakımdan Bosna ve Hersek'in pamuk ipliği gibi bir bağ ile Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış olduğu görülmektedir.²⁰⁹

Berlin Kongresi'nde alınan kararlar Sancak bölgesinin Osmanlı egemenliğinde kalmasını sağlarken Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimine girmesine neden olmuştur. Kongrede alınan önemli diğer bir karar ise Sancak'ta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun asker bulundurabileceğiydi. Bu durum stratejik bakımdan Osmanlı için önem taşıyan bölgenin Avusturya tarafından işgal edilmesine ve 1909 yılına kadar Habsburg hâkimiyetinde kalmasına neden olacaktır. 93 Harbi'nin ardından 14 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi, Sancak'ı, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ sınırları dışında ayrı bir bölge olarak tanımlayarak, Osmanlı hâkimiyeti altında bıraktı.²¹⁰ Böylece, Sancak bölgesi, yeni kurulan Sırbistan ve Karadağ arasında bir tampon bölge haline geldi.²¹¹ Bu bölge Sırbistan ve Karadağ'ı birbirinden ayıran bölgeydi. Bu düzenleme konferansın en uzun pazarlık yapılan konusuydu.²¹² Karadağ ve Sırbistan arasında bulunan Yenipazar'a asker yerleştirmekle iki devlet arasında geçilmez bir şerit oluşturuldu. Bu şekilde, Sırbistan ve Karadağ'ın kolayca ortaklaşa hareket etmelerine engel olunmaya çalışıldı.²¹³ Aynı kongrede Sırbistan ve Karadağ'ın Sancak bölgesini içermeyen sınırlarla bağımsız birer devlet olarak

²⁰⁸ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt IV, Ankara, 1990, s.77. Ayrıca Bkz. Ek 2, Harita 15.

²⁰⁹ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt V, Ankara, 1990, s.214.

²¹⁰ Türkiye'de Kültürel Hakların Desteklenmesi..., s.56.

²¹¹ ARUÇI, **a.g.m.**, s.101.

²¹² JELAVICH, **a.g.e.**, Cilt 1, s.390.

²¹³ Mehmet YILMAZATA, **Avrupa Devletlerinin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın İlhak Krizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 2005, s.44.

tanınmış olması hususu, Sancak'ın bu ülkelerden farklı bir bölge olarak dolaylı bir şekilde tanındığı şeklinde yorumlanabilir.²¹⁴

Sırbistan, Yenipazar Sancağı'nın, Ayastefanos antlaşmasında olduğu gibi, kendisi ile Karadağ arasında taksim edilmeyerek, Bosna ve Hersek ile birlikte Avusturya'ya verilmiş olmasından müteessir olmuştur.²¹⁵ Karadağ bu durumdan memnun kalmamıştı. Onun bu memnuniyetsizliği göz diktiği araziye ele geçirmek uğrunda kendisini Balkan Harbi'ne girmeye zorlayacak, bu harp ilk defa onun tarafından başlatılacaktır.²¹⁶ Sırbistan ve Karadağ Balkan Savaşı'na kadar geçen süreçte bölgeyi alabilmek için çeşitli faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Fiziksel bir harekâta bulunmasalar bile propaganda ya da asılsız haberlerle kendilerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nden bir temsilci, İran Sefarethanesi'nde verilen bir resepsiyonda Rusya sefirine, Sancak bölgesinin Sırbistan'a katılmasını sağlamak için bu bölgede yaşayan Sırlara kötü davranılıyor gibi imaj verildiğine, bölgede bir çatışma varmış gibi gösterildiğine, Sırların orada kötü muamele gördüklerine ve katlediklerine dair asılsız haberlerin yayınlanmış olduğunu söylemiştir. Bu haberlerin asılsız olduğunu ifade eden Osmanlı temsilcisi, tam tersine Sancak bölgesinde güvenliğin üst düzeyde sağlandığını hatta buraya özel bir kumandan tayin edildiğini ve bölgedeki asker sayısının artırıldığını anlatmıştır.²¹⁷

Berlin Anlaşması'nın hükümleri gereği Osmanlı Devleti, Bosna Hersek topraklarına kâğıt üzerinde sembolik olarak sahipti. Berlin Antlaşması'nın 25. maddesiyle “Yenipazar Sancağı hariçte kalmak kaydıyla Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştı.²¹⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i işgal ettikten sonra Yeni Pazar Sancağı'nı da işgal etmek istiyordu. Çünkü bu bölge onun doğuya doğru uygulayacağı yayılmacı politikası için hayati önem arz ediyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Yeni Pazar Sancağı'nı

²¹⁴ Emir TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması”, **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 18, Ekim 2001, s.66.

²¹⁵ KARAL, a.g.e., Cilt IV, s.76.

²¹⁶ KOCABAŞ, a.g.e., s.83.

²¹⁷ Arşiv Belgelerinde Bosna Hersek, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 101, İstanbul,2009, s.95.

²¹⁸ Zafer GÖLEN, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 60, Cilt 10, Aralık 1998, s.9. Ayrıca Bkz. Ek 2 Harita 12.

işgal etmesi halinde Sırbistan ile Karadağ'ın birleşme planlarını bozacağı gibi, Balkanlarda Slav-Sloven birleşmesi ve yayılımı da önlenmiş olacaktı.²¹⁹

Berlin Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Bosna Hersek'in ve Yeni Pazar Sancağı'nın geçici olarak Avusturya yönetimine geçmesini kabul etmek istemeyen Saraybosnalı Boşnaklar Hacı Lojo'nun (Salih Efendi) önderliğinde ayaklandılar.²²⁰ Boşnaklar, Avusturya'nın işgaline şiddetle karşı çıkmış, önce Hersek'in merkezi olan Mostar, sonra da Saraybosna'da şiddetli direnişler olmuştur. İşgal 29 Temmuz'da başlamış 28 Ekim 1878'de tamamlanmıştır. Avusturyalılar çok az bir askeri kuvvetle Bosna'yı işgal edebileceklerini düşünürken, 270.000 kişilik bir orduyla işgali ancak tamamlayabilmişlerdir.²²¹ Bu koşullarda Avusturya hükümetinin Müslümanlara, halifeye olan hukuki bağlılıklarını devam ettirebilecekleri; din, örf ve adetlerini muhafaza edebilecekleri ve can, mal ve ırzlarının her türlü saldırıdan uzak tutulacağı yolundaki garantileri dahi tatminkâr olmaktan uzak kalacaktır.²²²

Bu dönem içerisinde Bosnalılar, özellikle de Bosna Müslümanları büyük kitleler halinde Bosna'dan Yeni Pazar Sancağı'na, oradan da doğuya doğru kaçmaya başlamışlardır. Bütün bu olanların üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kötü gidişe ve olumsuzluklara dur diyebilmek ve işgalci politikasını gerçekleştirmek için 21 Nisan 1879 tarihinde Sarayevo'da muhtemel müttefiki Osmanlı Devleti ile Yeni Pazar Mütarekesini imzalamıştır.²²³

2.5.2. Yeni Pazar Antlaşması

Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan tarafından işgalinin ardından Sancak Bölgesi'nin de aynı durumla karşılaşabilecek olması Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmekteydi. Avusturya-Macaristan tarafından Sancak'ın işgal edilmesi demek bu devletin Selanik'e kadar gelmesi anlamına gelmekteydi. Sancak o dönemde gerçekten çok hassas bir konumdadır. Bosna-Hersek savunması için kilit durumda olduğundan elden çıkması büyük kayıp olacaktır. Anadolu'nun savunması açısından

²¹⁹ MUŞOVIĆ, a.g.e., s.83.

²²⁰ KUTLU, a.g.e., s.125.

²²¹ GÖLEN, "İkinci Meşrutiyet...", s.9.

²²² Taylan YARARCAN, "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Bosna Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", **Bosna Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s.36.

²²³ MUŞOVIĆ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.84.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları ne kadar önem taşıyorsa Yeni Pazar da Bosna için aynı önemdedir.²²⁴

Berlin anlaşmasına göre Yeni Pazar Sancağı'nda asker bulundurma hakkına sahip olan Avusturya'nın Bosna'yı işgal ettiği gibi Yeni Pazar'ı da işgal etmesini önlemek için Osmanlı Devleti, Yeni Pazar ve Arnavut halkının işgal olasılığına karşı gizlice haberdar edilmesi ve hatta tahrik edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü bölgede bulunan Osmanlı askerleri Avusturya'nın burayı işgal etmesi durumunda müdahale edemeyebilirdi. Bosna'da yaşanan tecrübeden sonra buranın da elden çıkmaması için halkın direnişine ihtiyaç duyulabilirdi.²²⁵ Ancak öncelikle diplomatik yollar denenecekti. Nitekim Bosna-Hersek'in işgalinin tamamlanmasından sonra Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan Yeni Pazar'ın da Avusturya işgaline girmesi tehlikesine ve Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümrancılığının tespitine dair Avusturya ile müzakereye girişilmesine karar verildi ve bunun için Hariciye Nazırı Alexandır Karatodori ve Maarif Nazırı Münir Paşalar görevlendirildi. Bu müzakereden amaç Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümrancılığının devamı, işgalin geçici olması, ahalinin Osmanlı kanunlarına tâbi olması ve Yenipazar'a gönderilecek Avusturya askerlerinin sayısı ve kalacakları yerlerin tespit edilmesi idi.²²⁶

21 Nisan 1879 tarihli Yeni Pazar Antlaşması, Bosna-Hersek ve Sancak konusunun net bir çerçeveye oturtulması için Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanmıştı. Bu anlaşmayla Bosna-Hersek'in ve Sancak bölgesinin hukuki statüsü belirlenmiş oldu. Anlaşmaya göre Bosna-Hersek, Berlin Anlaşması'nın 25. maddesi hükmü dâhilinde idare olunacak ve Avusturya yerli memurları tercih edecekti. Hutbede padişahın adı okunacak ve minarelere âdet hükmünce yine Osmanlı bayrağı çekilecekti.²²⁷ Padişahın hükümrancılık hakları bu anlaşma ile muhafaza edildi. Bu da Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerinde

²²⁴ YILMAZ, **a.g.e.**, s.80.; Yeni Pazar Anlaşması ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz: Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7, Ankara, 1992, s.79-81.

²²⁵ Arşiv Belgelerinde Bosna Hersek, s.85-86.

²²⁶ Murat YILMAZ, **a.g.e.**, s.79.

²²⁷ GÖLEN, "İkinci Meşrutiyet...", s.10.

devam eden sorumluluğunun teminatıydı.²²⁸ Bununla beraber Avusturya, buraların Müslüman halkının ibadetine karışmayacak, bu iki toprağın gelirlerini münhasıran bu iki toprağa harcayacak, Bosna Hersek'te Osmanlı parası geçerli olmaya devam edecek, Yeni Pazar sancağında Avusturya asker bulundurmakla beraber bu askerin varlığı, Sancağın Osmanlı Devleti tarafından yönetimini hiçbir şekilde etkilemeyecek ve Osmanlı Devleti de Yeni Pazar'da asker bulundurabilecekti.²²⁹ Böylece altı sancaktan oluşan Bosna-Hersek'in beş sancağının tamamına Avusturya-Macaristan orduları girebilecekti. Altıncı sancak olan Yeni Pazar'da ise askeri birlik ve ticaret merkezleri bulundurabilecekti. Anlaşmanın bu maddelerine rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Yeni Pazar konusunda farklı yaklaşımları benimseyenler de vardı. Avusturya-Macaristan'ın liberal muhalefeti Yeni Pazar Sancağı'na kadar gidilmemesinden yanaydı. Ancak askeri kanat, Bosna ve Hersek gibi tamamen Yeni Pazar Sancağı'nın da işgalini istiyordu. Andrassy²³⁰ ise "Osmanlı'yı desteklemek zorundayız, Osmanlı'yı değiştirmek daha iyisini bulmadan mümkün değil. Karadeniz için Bosfor ne ise, Yeni Pazar için de Sancak odur. Sancak'a girmek, Bosna sınırında bizler için artık farklı bir gücün olamayacağının kanıtı olur" diyordu.²³¹ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sancak'ın tamamının işgal edilmesi halinde Osmanlı Devleti'ne karşı tehdit unsuru oluşturacaklarından bu konuda Osmanlı ile siyasi kriz yaşayacaklarını düşündü. Andrassy, Avusturya askeri gücü ile büyük Slav ülkesinin kurulmasının engellenmesi, Rusların Balkanlar yolunun kapanması ve Slav ve Ortodoksların hegemonyasının durdurulması için Sancak'ta Osmanlı Devleti ile birlikte olmanın doğru olduğu fikrini savundu.²³²

Yeni Pazar Anaşması'na göre beş bin mevcutlu Avusturya-Macaristan garnizonu Sancak'a girerek Plevla, Priyepolye ve Priboy şehirlerine yerleşti. Avusturya-Macaristan askerleri 1908 yılına kadar bu bölgede işgalci olarak kaldılar.²³³ Avusturya-Macaristan şimdiden Bosna ve Hersek'i elde etmişti ve

²²⁸ YILMAZATA, a.g.e., s.44.

²²⁹ Fahir ARMAOĞLU, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.540.

²³⁰ Dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dış İşleri Bakanı: Kont Gyula Andrassy.

²³¹ Zerrin OLAŞ, **Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna Hersek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2007, s.34.

²³² OLAŞ, a.g.e., s.34-35.

²³³ Türkiye'de Kültürel Hakların..., s.56-57.

Anadolu ile birlikte Yeni Pazar Sancağı'nı işgal ederek Ege'ye açılma hayalleri kuruyordu. Bu adım Pan-Slavik tırmanışı durduracak ve Sırp'ların Karadağ'la komşu olmalarını engelleyecekti.²³⁴

Avusturyalılarla yapılan bu anlaşma Yeni Pazar Sancağı ve bilhassa Yeni Pazar şehrinde büyük bir hoşnutsuzluk yarattı ve bu anlaşmaya halk tarafından silahla karşı çıkıldı ise de bir netice vermedi. Berlin Kongresi, Yeni Pazar'ı Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki genişleme isteklerini sağlamak gayesiyle siyasi ve askeri bir bölge haline getirmişti.²³⁵ Bosna-Hersek için ise özellikle acı olan durum, pek çok toprağın kaybedilmesi idi. Tüm bu kaybedilen topraklardaki kurumsal yapı baştan aşağıya değişmiş, böylelikle Yeni Pazar Antlaşması Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek, Sancak ve Karadağ bölgelerindeki Osmanlı hâkimiyetini tamamen yok etmesini sağlamıştı.²³⁶

Geride kalan XIX. yüzyılın son on yılı, Yeni Pazar'a yeni ve çok büyük sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bölge için hayati öneme sahip eski ticaret yollarının kapanması ve Morava ve Vardar vadilerine yeni ticaret yollarının açılmış olması, Yeni Pazar ve civarında asırlar boyu yapılmakta olan ticaretin en aza inmesine neden olmuştur. Bölge, ekonomik olarak büyük bir hızla düşüş içine girmiştir. Bütün bunların yanı sıra oluşan siyasi olumsuzluklar, bölgede Osmanlı İmparatorluğu'nun otoritesini temelden sarsmıştır.²³⁷

Yeni Pazar Sancağı dört asırdan daha uzun bir zaman Osmanlı İmparatorluğu'na ait olduktan sonra 1878'den 1908'e kadar (Berlin Kongresi'nin ilgili maddeleri gereği) Avusturya-Macaristan garnizonlarının varlığına şahit olmuştur.²³⁸ Avusturya'nın Bosna ve Sancak'taki bu işgali ile bölgede Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

Berlin Kongresi'nde, Osmanlı'ya bağlı otonom bir bölge olarak tanımlanan Sancak'ın, 21 Nisan 1879 tarihinde yapılan Yeni Pazar veya İstanbul ismiyle anılan

²³⁴ William M. SLOANE, **Balkanlar: Bir Tarih Laboratuvarı**, Nesnel Yayınlar, 2008, s.114.

²³⁵ HOCA, **a.g.m.**, s.397.

²³⁶ Hayri KOLAŞINLI, **Muhacirlerin İzinde**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004, s.47.

²³⁷ MUŞOVİÇ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.85.

²³⁸ POPOVIC, **a.g.e.**, s.217.

anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin dışında ayrı bir hukuki statüsü olduğu uluslararası alanda tanındı. Özerk yönetim ve toprak bütünlüğüne kavuşan Sancak, 1912 yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edilene kadar bu statüsünü sürdürdü.²³⁹

2.5.3. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İlhakı

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, işgal ettiği ve yönetimi altına aldığı Bosna-Hersek'i kendine hukuken de bağlamak yani ilhak etmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilince Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu gelişmeden tedirgin olmuştu. Bosna-Hersek hukuken Osmanlı Devletine bağlı olduğu için Meclis-i Mebusan'a buradan da milletvekili seçilebilecekti. Böylece Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti ile bağları daha da kuvvetlenecekti.²⁴⁰ Dolayısıyla 1908 yılının son ayları Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak için yoğun diplomatik faaliyetleriyle geçmiştir. Avusturya makamları bu konuda kendisine en büyük rakip saydığı Rusya'nın dışişleri bakanıyla çeşitli defalar görüşmüştür. Bu görüşmelerde yapılan pazarlıklarda Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Yenipazar'dan askerlerini çekmesi ve Yenipazar'ın Osmanlı Devleti'ne bırakılması kararlaştırılırken Rusya'ya da verdiği bu tavizlere karşı Boğazlar bırakılmıştı. Bu gizli çalışmalar sonucu uygun ortam oluşunca 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti.²⁴¹ Böylece Yeni Pazar Anlaşması da yürürlükten kalkmış oldu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere ve Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Babiâli, Bosna-Hersek'in ilhak kararına büyük tepki gösterdi. Ancak, Avrupa devletlerinin tutumu karşısında yalnız kaldığını anlayınca barış yolunu seçmeye mecbur kaldı. 26 Şubat 1909'da yapılan bir antlaşma ile Bosna-Hersek'i, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na terk etti. Bu suretle, Osmanlı Devleti fiilen elinden çıkan Bosna-Hersek'i hukuken de kaybetmiş oldu.²⁴² Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Rusya ve Sırbistan ile ilişkilerini olağanüstü gerginleştirerek, I. Dünya Savaşı'nı başlatan şartları olgunlaştırdı. Büyük güçler

²³⁹ Türkiye'de Kültürel Hakların..., s.57.

²⁴⁰ Zafer ÇAKMAK, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali Ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Sayı 4, 2003, s.19.

²⁴¹ GÖLEN, "İkinci Meşrutiyet...", s.10.

²⁴² ÇAKMAK, *a.g.m.*, s.19.

arasındaki gerginliklerin artmasının yanısıra, bölgedeki milliyetçi hareketler de gerildiler.²⁴³ Sırp milliyetçileri ve Pan-Slavistleri, 1908'deki ilhakı "Slav vatanının işgali" olarak algıladılar.²⁴⁴

Bosna-Hersek'in ilhakına karşılık olarak Avusturya, Yenipazar Sancağı'ndan askerini çekmeyi, Bosna ve Hersek'teki devlet ve vakıf malları için 2,5 milyon lira ödemeyi ve Bosna Hersek Müslümanlarının Osmanlı padişahını halife olarak tanımalarını uygun gördüğünü bildirdi.²⁴⁵ Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin sadrazamı Kamil Paşa'nın özel dış siyaset uzmanı Bosna mebusu İsmail Kemal, Avusturya'nın Yenipazar Sancağı için Osmanlı Devleti'ne garanti vermesini ve bu garantinin Paris ve Berlin Antlaşmalarını imzalamış olan devletlerce onaylanmasını öne sürmüştür.²⁴⁶ Avusturya ile anlaşma gerçekleşmeden hemen önce bir hükümet değişikliği ile Kamil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olmuştur. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa, Yenipazar Sancağı konusunda hiçbir garanti almadan Avusturya ile yapılan anlaşmayı imzalamıştır. Böylece Bosna-Hersek'i oluşturan sancakların, Yeni Pazar'ın bir kısmı hariç olmak üzere tamamı Avusturya-Macaristan yönetimine bırakılmıştır. Bu durum, Müslüman halk arasında büyük bir üzüntüye neden olmuş ve direnişler başlamıştır. Avrupa'nın okuma yazma oranı en yüksek olan ve dört dilde yazabilen (Boşnakça, Türkçe, Farsça ve Arapça) bu toplumu, kendini bir anda Hristiyan alemi içinde bulmuştur.²⁴⁷ Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan bu protokol ile Bosna'nın ilhakı resmen tanınmış ve Avusturya Yeni Pazar'dan askerlerini çekeceğini ilan etmiştir.²⁴⁸ Böylece 415 yıllık fiili ve 446 yıllık hukuki Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve Müslüman Boşnaklar günümüze kadar devamlı bir surette zulüm ve baskı politikaları ile karşı karşıya kalarak ortadan kaldırılmak istenmiştir.²⁴⁹

²⁴³ BORA, **a.g.e.**, s.34.

²⁴⁴ BORA, **a.g.e.**, s.34.

²⁴⁵ KARAL, **a.g.e.**, cilt V, s.223.

²⁴⁶ KARAL, **a.g.e.**, cilt V, s.223.

²⁴⁷ Şenay BİÇER, "Sancak Boşnakları", **Mostar**, Sayı 1, Haziran-Temmuz-Ağustos 2000 Bülteni, s.12.

²⁴⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yeni Pazar Sancağı'ndan askerlerini çekmesi konusuyla ilgili bkz. Ek 3.

²⁴⁹ ÖZFATURA, **a.g.e.**, s.33.; Ayrıca Bkz: Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7, Ankara 1992, s.270-273.

Avusturya, protokolün akabinde eklenmesi planlanan notada Osmanlı İmparatorluğu'na Sancak bölgesinin güvenliği için destek vereceğini beyan ederken, gizli yazışmalarda bu desteğin kesinlikle askeri nitelik taşımadığını, Sırbistan'a karşı bir savunma antlaşması karakteri taşımadığını belirtti.²⁵⁰ Coğrafi pozisyonu itibarıyla önemli olan Sancak, özellikle Sırbistan ve Karadağ'ı birbirinden ayrı tutmak için kullanılmıştır. Dönemin Avusturya basınına göre Sırbistan ve Karadağ'ın birleşmesini önleyebilmek için Yenipazar Sancağı'nın Osmanlı karakteri savunulmalıydı ve Osmanlı tarafına gereken destek verilmeliydi. Avusturya askerleri Sancak'ı tahliye ettikten sonra Sırp ve Karadağlı çetelerinin saldırıları Türk varlığını tehdit edebilirdi, Avusturya bunun önüne geçmeliydi. Eğer Osmanlı Devleti Yenipazar'ı kaybederse, Karadağ ve Sırbistan'ın birleşmesi mümkün olabilirdi, zira artık ortak bir hudut mevcut olacaktı ve Sırbistan denizlere açılacaktı.²⁵¹ Sancak bölgesi ile ilgili notanın içeriği nihayet 17 Mart 1909 tarihinde gizli olarak Osmanlı tarafına iletildi. Buna göre Avusturya beş senelik bir müddet için Sancak bölgesindeki mevcut durumun, yani bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin korunması için yardımcı olacaktı. Başka bir güç bu duruma karşı faaliyete geçerse Avusturya-Macaristan Devleti "yardım ve destek vereceğini" garanti etti.²⁵² Bu ifade, Avusturya için askeri bakımdan bağlayıcı değildi ve Avusturya bu ifadeyi kendi çıkarlarına göre yorumlayabilirdi. Nitekim Balkan Savaşları'nda görüldüğü üzere Sırp ve Karadağ kuvvetleri Sancak bölgesine saldırdıklarında Osmanlı Devletinin yardım talebine karşılık Avusturya-Macaristan duruma müdahale etmemiş ve bölgenin Sırp'ların ve Karadağlıların eline geçmesine izin vermiştir.

Sancak Bölgesi 1909 yılında, 30 yıl sonra tekrar Osmanlı egemenliğine girdi; ancak bu bölgede Osmanlı'nın egemenliği çok uzun sürmeyecekti. Sancak, Sırp ve Karadağ ordusunun her iki taraftan bölgeye girip burdaki Osmanlı varlığına son verdiği 1912'deki Birinci Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı'nın bir parçası olarak kalmıştır.

Sancak 30 sene sonra yeniden Osmanlı sınırlarına dahil ediliyordu. Fakat şartlar artık daha zordu. Osmanlı'nın durumu belliydi ve bir kurtlar sofrası olan

²⁵⁰ YILMAZATA, **a.g.e.**, s.209.

²⁵¹ YILMAZATA, **a.g.e.**, s.167-168.

²⁵² YILMAZATA, **a.g.e.**, s.210-211.

Avrupa’da denge politikası güderek devletin ömrünü birkaç on yıl uzatabilmiş olan II. Abdülhamit de yoktu. Nitekim çok geçmeden 1912-1913 I. ve II. Balkan Savaşları ile yeni felaketler dizisi Sancaklılar için başlamıştı. Balkan Savaşları Sancak’ın Sırp ve Karadağlılarca işgal edildiği dönem olmuştu.²⁵³

Balkan milletleri 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında o eski huzur dolu günlere bir daha kavuşamamıştır. Osmanlı Devleti’nin çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğun doldurulamaması sebebiyle farklı etnik yapı, yakın tarihe kadar zaman zaman kendi aralarında çatışma içine girmek durumunda kalmıştır. Bu yıllarda Balkanlar’dan göç etmek zorunda bırakılan Müslüman dindaş ve soydaş sayısı bir milyon iken, yaklaşık yarım milyona yakın insan da toplu katliamlara maruz kalarak ölmüşlerdir.²⁵⁴ 1877-1879 yılları arasında yaşanan dramatik olaylar ve bu olayları hazırlayan gelişmeler ile yaşanan toprak değişimleri, Balkanların etnik görünümünü baştan aşağı değiştirmiştir. Yaşanan olaylarda en fazla zararı görenler, büyük bir baskıya, zor koşullar içeren devletlerarası anlaşmalara ve güç kullanımına maruz kalan Müslümanlar olmuş ve bu insanlar geri dönüşü olmayan bir ayrılığa mahkûm edilmişlerdir.²⁵⁵

Bosna-Hersek ve Sancak’ta kaldıkları süre boyunca herkese refah, dirlik ve hürriyet sağlayacaklarını, herkesin kendi geleneksel uygulamalarına saygı gösterileceğini, can ve mal güvenliğini sağlayacaklarını anlaşma metinlerinde belirten Avusturya-Macaristan bunun tam tersi şeklinde hareket etmiş ve Boşnakları zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla kaybedilen topraklarda yaşayan Osmanlı halkı siyasi çalkantılar ve büyük bir güvensizlik ortamı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda halkın güvenliğinin ve huzurunun sağlanması için diplomatik girişimlerde bulunulmuş, bu girişimler olumlu sonuçlanmadığı için Balkanlı Müslüman halk İstanbul’a doğru göç etmeye başlamıştır. Ancak toprak kayıpları Berlin Kongresi’nden sonraki düzenlemelerle sınırlı kalmayacağından ve kaybedilen yerlerdeki Müslüman halka düşman muamelesi yapılacağından Balkanlar’dan göçler devam edecek ve göç eden Müslüman ahaliye yurt bulma sorunu da Osmanlı Devleti

²⁵³ YILMAZ, a.g.e., s.232.

²⁵⁴ Ramazan ÖZALPDEMİR, “Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti ve Balkanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Diyanet**, sayı: 102, Haziran 1999, s.20-21.

²⁵⁵ Murat YILMAZ, **Kosova**, İ.H.H. Yayınları, İstanbul, 2006, s.76.

için özel bir gündem maddesi olacaktı. Böylece, baskıdan ve çoğu zaman zulümden bıkmış olan Boşnaklar için göç olgusu, neredeyse günümüze kadar süreklilik arz edecek şekilde hayatlarına girecekti.

2.5.4. Balkan Savaşları ve Sancak Bölgesi'ndeki Gelişmeler

Balkanlar'da yeni kurulan devletler – özellikle Sırbistan ve Karadağ-Osmanlı'dan hala toprak koparma peşindeydi. Sancak Bölgesi'ni ele geçirerek sınır komşusu olma ve Slav Birliği oluşturma hayali Sırbistan ve Karadağ'ın I. Balkan Savaşı'nı başlatmalarına neden oldu.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen dört Balkan devleti tarafından Osmanlı'dan daha çok toprak alabilme amacıyla başlatılmıştı. İttifak, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında yapılan anlaşmalarla meydana getirilmişti. Balkan ittifakı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak koparma ilkesine dayanmıştır. İmparatorluğun içinde yuvarlandığı iç ve dış bunalım, ittifakı kolaylaştırmıştır. Bununla beraber ittifak Balkan devletleri arasında uzun ömürlü bir işbirliği sağlayacak temel prensiplerden yoksundur.²⁵⁶ Balkan ligi, Balkan devletlerinin, Balkanlardaki Türk egemenliğine karşı, geçici olarak birleşmelerini sağlayan ve bu devletleri birbirine pamuk ipliği ile bağlayan bir ittifaklar sisteminden başka bir şey olmamıştır. Savaşın başlamasından altı ay sonra, bu durum bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır.²⁵⁷

Savaşı, Kuzey Arnavutluk ve Sancak'a saldıran Karadağ başlattı. Diğer müttefik devletler de Osmanlı Devleti'ne derhal nota vererek Hristiyan devletlerin gözetiminde yeni reformlar yapılmasını ve tüm Türk askeri güçlerinin dağıtılmasını talep ettiler. Ancak Osmanlı Devleti bunu kabul etmeyince Balkan ülkelerince topyekûn savaş ilan edildi. Karadağ ve Sırbistan son bir hesaplaşma niyetiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girerlerken sloganları 'kutsal haç ve altın özgürlük için'dir.²⁵⁸

²⁵⁶ KARAL, a.g.e., cilt V, s.294.

²⁵⁷ ARMAOĞLU, a.g.e., s.661.

²⁵⁸ KOLAŞINLI, a.g.e., s.53-55.

Savaşlar, Arnavutluk kıyılarından doğuda İstanbul'un otuz iki kilometre yakınına; Makedonya'nın en kuzeyinden orta Yunanistan'da Teselya'ya kadar yüz yetmiş bin kilometrekarelik bir alanda oldu. Osmanlı ordusu dört ayrı savaş yapmak zorunda kalmıştı: Trakya'da Bulgarlara, Makedonya'da Sırlara, Karadağlılara ve Bulgarlara, Kuzey Arnavutluk ve Kosova'da Sırlara ve Karadağlılara, Güney Arnavutluk'ta Yunanlılara karşı.²⁵⁹

Balkan Savaşları, Sancak için çok önemli sonuçlar doğuracaktı. Osmanlı Devleti savaşı kazanamayacağını anlayınca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na Sancak'ın korunmasını yeniden üstlenmesini teklif etti. Sancak'taki Osmanlı birlikleri Sırbistan'a yönelik olarak giriştikleri provakatif eylemlerle Sırların Sancak'a saldırmasını ve Avusturya'nın işe karışmasını sağlamaya çalıştılar. Rus tehdidi nedeniyle Avusturya olayları görmezden geldi.²⁶⁰ Ruslar, savaş esnasında Balkan müttefiklerinin aleyhinde gelişecek durumlara karşı askeri önlemlerini almıştı. Osmanlının savaşı kazanması ihtimali olduğu takdirde müdahale etmekten kaçınmayacaktı. Dolayısıyla Avusturya böyle büyük bir savaşta taraf olmak istemiyordu. Bununla beraber, Avusturya aynı zamanda savaşa müdahale etmeme karşılığında birtakım imtiyazlar almıştı. Avusturya dışişleri, Viyana'nın bir demiryolu ile Selanik'e bağlanması ve Sırbistan'ın Arnavutluk'a dokunmaması şartıyla, Sırbistan'ın Sancak ve Yenipazar'ı ele geçirmesine itiraz etmeyeceğini Almanya'ya duyurdu. Viyana Sırlardan, sadece Romanya, Macaristan ve Sırbistan sınırında meskûn bir Tuna adası olan Adakale'nin kendisine bırakılmasını istiyordu.²⁶¹ Oysa Osmanlı ordusunun Sırp ve Karadağ güçlerine karşı başarılı olması, ancak Avusturya'nın, kuzeyden Sırlara ve Karadağlılara karşı bir harekate girişmesiyle mümkün olabilirdi. Rusya'nın sınıra asker yığması ve kendisine birtakım imtiyazlar verilmesi Avusturya'yı Sırbistan ve Karadağ'a müdahale etmekten alıkoymuştu.

²⁵⁹ Misha GLENNY, **Balkanlar 1804-1999**, Sabah Kitapları, çev: Mehmet Harmanacı, İstanbul, 2001, s.202.

²⁶⁰ Sacit KUTLU, **Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.326.

²⁶¹ KUTLU, **a.g.e.**, s.337.

Sırp ve Karadağ orduları 1912 yılının Ekim ayında Sancak'a girdiler. Sırp ve Karadağlıların bölgeye girmelerine öteden beri karşı olan Avusturya-Macaristan bu kez her iki tarafın bölgeyi ele geçirerek birbirlerine komşu olmalarına karşı çıkmadı. Yeni Pazar Sancağı'ndaki az sayıdaki Osmanlı askeri ya Kosova'ya doğru çekildi. Ayastefanos Antlaşması'ndan beri ilk kez iki Sırp devleti birlik için önemli bir önkoşul olarak, doğrudan fiziki temas kurmuşlardı.²⁶² Sancak Bölgesi'nin batı kısmını Karadağ almış, kalan doğu kısmını da Sırp'lar ele geçirmişti. Böylece siyasi ve sosyal yönden bir bütünlük teşkil eden bölge ikiye ayrılmıştı. Slav Birliği'ni oluşturma hayali, Sancak'ı bölen Sırbistan ve Karadağ için gerçek olmak üzereydi.

Balkan Savaşları'ndan sonra Sancak'ın Sırp ve Karadağ ordularınca işgali tamamlanmıştı. Hemen hemen bütün Sancak Boşnakları, bu orduları yabancı işgal güçleri olarak gördüler ve onlara şüpheyle yaklaştılar. Pek çok Müslüman –Boşnak, Türk ve Arnavut- daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerine kaçtı ya da göç etti. Balkan Savaşlarından sonra Sancak ve Kosova'nın Sırbistan'a dahil edilmesiyle binlerce insan Türkiye'ye sürüldü. 1917'de Korfu'daki Sırp hükümetin üyesi Stojan Protic, Yugoslav Komisyonu tarafından bütün Bosnalı Müslümanlara İslam dinini Ortodoks dini ile değiştirmeleri için 48 saat mühlet önerge vermişti. Aynı önergeye göre dinini değiştirmeyen Müslümanlar için katliam planlanıyordu. Yugoslav komisyonu tarafından bu önerge kabul edilmemişti, ancak yine de birinci Yugoslavya tarihi boyunca Boşnak Müslümanların üzerinde uygulanan kültürel baskı ve polis terörü hiç eksik olmamıştı.²⁶³

Balkan Savaşları boyunca Bosnalı Boşnaklar genel olarak rahat kalabilmiştir. Ancak Eylül 1912'den sonra Osmanlı'nın hâkimiyetinden çıkan ve Sırbistan ile Karadağ orduları tarafından işgal edilen Sancak bölgesindeki Boşnaklar, yeni bir felaketle karşı karşıya kalmışlardır. Sancaklı Boşnaklar üzerinde cinayetler, gayrimenkullerine yönelik yağmacılık ve kundaklamalar tarzındaki olaylar, neredeyse sıradan bir hal almıştır. Karadağ'ın sınırlarında kalan Boşnaklar üzerinde

²⁶² Richard C. HALL, **Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.73; YILMAZ, **Sancak Drina'nın...**, s.87.

²⁶³ Elizabet Erdman-PANDŽIĆ, "Velikosrpska Ideologija u Proslosti" (Geçmişte Büyük Sırbistan Fikri), **Genocid u Bosni i Hercegovini, 1991-1995 (Bosna'daki Soykırım, 1991-1995)**, Sarajevo, 1997, s.167., ZAHOVİĆ, **a.g.e.**, s.93.

daha yoğun mezalim gerçekleştirilmiştir.²⁶⁴ Sancak'taki pek çok Boşnak aile hala Balkan Savaşlarındaki Sırların ve Karadağlıların vahşetlerini anlatmaktadırlar, tıpkı daha sonra Sırlar tarafından tekrardan yapılan kötü muamelelerin ve ayrımcılığın öykülerini anlattıkları gibi.²⁶⁵

Balkan Savaşları'ndan en zararlı çıkanlar Osmanlılarla Avusturya-Macaristan oldu. Yeni Pazar sancağının Sırbistan ile Karadağ arasında paylaşılması Avusturya'nın Balkanlar'a müdahale yolunu kapadı. Sırbistan ve Karadağ'da birleşme eğilimi güçlendi.²⁶⁶ Balkanlarda savaşı kaybeden Osmanlıların, Trakya'nın doğusuna çekilmesi sonucu Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya'da büyük baskı, sürgün ve katliamdan kurtulmak için Müslüman halk İstanbul'a ve Anadolu'ya göç sürecini başlatmıştır.²⁶⁷

Osmanlılar için Balkan Savaşı bozgun, sefalet ve felaket anlamındadır. Osmanlı ordusu bir ay gibi kısa bir süre içinde perişan olmuştur. Düşman orduları Çatalca'ya kadar gelmiştir. Bu arada yüz binlerce Türk ve Müslüman yurtlarını bırakarak Rumeli'den göç etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı düşman tarafından katledilmiştir. Birçokları da açlık ve hastalık nedeniyle kırılmıştır ve bütün bunlardan da öteye Rumeli'deki Türk toprakları üzerindeki Türk hâkimiyetine son verilmiştir.²⁶⁸ Balkan Savaşı nedeniyle Osmanlı ordusunun savaş zayıyatı ölü, yaralı ve kayıp olmak üzere yaklaşık 250.000 kişiydi. Balkan Harbi ile imparatorluk Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, Avrupa'daki nüfusunun %69'unu kaybetti. En önemli üretim ve gelir kaynağı olan toprakları ile üretken nüfusundan mahrum kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi 167.000 kilometrekare olan Avrupa'daki toprakları, İstanbul Antlaşması'nda kabul edilen sınıra göre 26.000 kilometrekareye indi.²⁶⁹

²⁶⁴ Erhan TÜRBEDAR, "Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Altı Aylık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi**, sayı.1, Ankara Yaz 2006, s.193.

²⁶⁵ Serbia's Sandzak: Still Forgotten..., s.3.

²⁶⁶ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Balkanların Dünü Bugünü Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s.21.

²⁶⁷ MİNKARA, **a.g.m.**, s.11.

²⁶⁸ KARAL, **a.g.e.**, cilt V, s.304.

²⁶⁹ KUTLU, **a.g.e.**, s.403.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na çok kötü şartlar altında girmişti. Savaş ilanı üzerine İstanbul'da yapılan toplantıda, birçok devlet adamı ve ordu kumandanı, "Ordunun birçok noksanı olduğunu, askerlerin talim ve eğitimi ile teşkilat, teçhizat ve iaşenin yetersiz olduğunu, isyan ederler diye askerlere silahsız eğitim yaptırıldığını, birçok askerlerin mekanizma ve tıpa çevirmesini dahi bilmediğini" söylemişler ve savaştan kaçınılmasını ısrarla belirtmişlerdi.²⁷⁰ Osmanlı ordusu terhis edildiği için deneyimli subay ve askerlerinden yoksundu. Bununla beraber iç politikadan kaynaklanan siyasi çekişmeler komutanlar arasında anlaşmazlıklara yol açmıştı. Silah, yiyecek, araç-gereç gibi teknik konularda da yetersizliklerin olması, Osmanlı Ordusu'nun cephelerde yenilgiler almasına sebep oldu.

Müslüman köylü nüfus ve Müslüman kentliler üzerindeki etkisi bakımından, Balkan Savaşları, 1877-78 Rus-Türk savaşında görülenlere pek benzer etkiler yaratmıştır. Her iki savaşta, öldürme, ırza geçme ve soygunlar Türklerle diğer Müslümanları, evlerinden baskınlarından söküp ayırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalabilmiş ülkelere sürmüştü. Her iki savaşta, savaşın bitiminde görülen sonuç Müslüman nüfusun azalması –bu azalmaya, öldürülmeler, açlık, hastalıklar ve göç etme neden olmuştu- ve nüfus çoğunluğu Hristiyan olan devletlerin kurulması idi.²⁷¹ Bulgarların ve Sırpların Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerdeki nüfus 1911'de savaş başlamadan önce çoğunlukta idi. Sadece Yunanistan'ın kendi hâkimiyetine aldığı bölgelerdeki Rum nüfusun fazlalığından söz edilebilirdi; ama bu nüfus bile %45'i geçmiyordu. Müslüman nüfusun onların nüfusundan fazla olması asla kabul edilemez bir durumdu. Fakat bu eşitsizlik hemen düzeltildi.²⁷²

Balkanların nüfus yapısını değiştirmek için 1877-78 Rus-Türk savaşında kullanılan taktik daha da mükemmelleştirildi. Karadağlı, Bulgar, Sırp ve Rum askerler, önlerine çıkan Müslüman köyleri yakıp yıkmaya başladılar. Müslüman köy ve kasaba halkı işgalcilerin tacizine uğramaya başladılar, vahşice öldürüldüler. Bu taktik işe yaradı; önceki köy ve kasabalarda neler yaşandığını duyan halk, yaşadıkları

²⁷⁰ Halil İbrahim İNAL, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007, s.461.

²⁷¹ Justin MCCARTHY, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitabevi, Ankara, 1998, s.148.

²⁷² Justin MCCARTHY, **Osmanlı'ya Veda**, Çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s.174.

yerleri terk etmeye başladılar. Kısa zaman içinde Müslüman halk tümüyle kaçımaya başladı.²⁷³

Müslümanları kıyımdan geçirip kalanları göç etmeye zorlayanların amacı, Balkanları Müslümanlardan arındırmaktı. Balkanlı Hristiyanlar, Müslüman sığınmacıların geri dönememesi için ve kalmakta ısrar edenlerin dirençlerini kırarak politikalar izlediler. Bu politikalar içinde en etkili olanı, Müslümanların evlerinin yakılıp yıkılması, hayvanlarının ve yiyeceklerinin çalınması idi; bütün besi hayvanları çalınıp evleri tahrip edilince köylerde yaşayan müslümanlar göç etmek zorunda kalacaklardı.²⁷⁴

Etnik farklılıklardan dolayı bir ayırıma tabi tutulup baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde, etnik soykırıma tabi tutulma, din farklılığından kaynaklanan baskı ve zulümler, bir de ekonomik durumdan dolayı hayat şartlarının zorlaşması gibi faktörler, göçün meydana gelmesini sağlayan sebeplerin en önemlileridir. Balkan Harbi ve sonrasında bu saydığımız etkenlerin birçok yerde tümünün birden görülmesi üzerine 20. yüzyıl Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oluyordu.²⁷⁵

Balkan devletleri tarafından işgal edilen Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında, savaşın başlamasından önce aşağı yukarı 2 milyon 315 bin Müslüman yaşıyordu. Savaşlar bu sayıyı 1 milyon 445 bine düşürdü. Osmanlı mülteci komisyonu toplam 414 bin sığınmacının imparatorluk topraklarına yerleştirildiği bilgisini vermişti.²⁷⁶ 1913 yılının sonuna gelindiğinde, bir “ölüm telefatı ve göçe zorlama” süreci yüzünden, Müslümanlar tüm Balkanlarda azınlık durumuna düşmüşlerdi. Oysa (düşmanlarca) fethedilmiş bölgelerde Müslümanlar, Balkan Savaşları'nın başlaması öncesinde, mutlak çoğunluğu (tüm halkın yarısından fazlasını) oluşturmakta idiler.²⁷⁷

²⁷³ MCCARTHY, Osmanlı'ya..., s.174-175.

²⁷⁴ MCCARTHY, Ölüm ve..., s.163.

²⁷⁵ H. Yıldırım AĞANOĞLU, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul, 2001, s.61.

²⁷⁶ MCCARTHY, Osmanlı'ya..., s.176.

²⁷⁷ MCCARTHY, Ölüm ve..., s.186.

Balkan İttifakı, zaferle çıkılan Birinci Balkan Savaşı'nın ardından bozulmuştu. Bu kez ittifak devletleri birbirlerine karşı dış bilemeye başladılar. Osmanlı'dan aldıkları toprakları paylaşma konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Toprak paylaşımı konusunda orta yol bulamayınca birbirlerine karşı savaş açtılar. Savaş Bükreş Anlaşması ile 1 Ağustos 1913'te sona erdi. Bükreş Anlaşması aynı zamanda Sancak Bölgesi'ni paylaşan Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarını belirliyordu. Daha sonra Belgrad'da imzalanan bir anlaşma ile bu toprak paylaşımı teyit edildi.

Balkan Savaşları Sancak Bölgesi'nin siyasi tarihi ve statüsü bakımından büyük önem arz etmektedir. 1878 Berlin Antlaşmasıyla Sancak, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bölge statüsü elde etmişken, 1913'te de Belgrad Antlaşması'yla Sırbistan ve Karadağ arasında bölüştürüldü²⁷⁸ ve iki ayrı bağımsız krallığın toprakları içinde kaldı.

1912 yılının Eylül ayına kadar Osmanlı sınırları içinde kalan Sancak, Balkan Savaşları'nın ardından Sırp ve Karadağ ordularınca işgal edildi. Bu tarihten sonra da tekrar özerk bölge statüsü kazanmak için Sancak'ta büyük bir mücadele başladı. Sancak, 1912 Balkan Savaşı'na kadar yönetim ve toprak bütünlüğüne sahip idi. 1913 Belgrad Antlaşması ile Sancak'ın Sırbistan ve Karadağ arasında taksim edilmesi 4 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ve 21 Nisan 1879 Yeni Pazar Antlaşması'na aykırıdır.²⁷⁹ Bundan yola çıkarak, 1917 yılında Seniçe'de toplanan Sancak'ın siyasi liderleri, bölgenin tarihi sınırları içerisinde Sancak'ın bağımsızlığının tanınması gerektiğini dünyaya duyurdular. Seniçe Kurultayı, Sancaklı Boşnakların bağımsız olmakla, Bosna'ya katılmak arasında kaldığı önemli bir toplantı olmuştur. 1918 yılında bağımsızlık teşebbüslerinde bulunan bu kişiler tutuklanarak hapsedilmişlerdir. Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı ve Yugoslavya kurulurken de Sancak'ın durumu değişmemiştir.²⁸⁰

1913 Bükreş Anlaşması ile Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya'da yaşayan müslüman halka dört yıllık bir süre verilmişti. Bu süre içerisinde isteyen

²⁷⁸ Hüseyin KANSU, **Sancak ve Balkanlar'daki Son Gelişmeler**, Bayrak Matbaası Ltd. Şti., İstanbul, 1999, s.6. Ayrıca Bkz. Ek 2, Harita 16.

²⁷⁹ ÖZFATURA, **a.g.e.**, s.435.

²⁸⁰ YILMAZ, **a.g.m.**, s.153.

bölgeden göç edecek, kalanlar kendi meclislerini kuracaklardı. Ancak Sırlar ve Karadağlılar bu anlaşmayı rafa kaldırarak tek bir müslüman kalmaması için etkili ve hızlı bir sindirme hareketine başladılar.²⁸¹ 1912-14 yılları arasında Sırbistan ve Karadağ tarafından ablukaya alınmış olan Sancak'tan sadece Sırbistan'dan 40.000, Karadağ'dan 16.750 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 23.000 Müslüman Bosna-Hersek'e göç etmiştir ki bu sayıya çocuklar dahil değildir. 1913'te sadece Plav ve Gusinje'de 850 Müslüman öldürülmüştür.²⁸²

Balkan Savaşları'nın en önemli sonucu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesiydi. Avusturya-Macaristan 1908 yılında Bosna-Hersek'i kendi topraklarına ilhak ettiğinde ilişkiler kötüleşmişti. Bu ilhakın gerçek amacı Sırbistan'ın bu iki bölgeyi birleştirerek oluşturmak istediği birliği önlemektir. Sırlar, uzun yıllardan beri sadece Bosna-Hersek'in bulunduğu değil, aynı zamanda küçük bir devlet olan Karadağ'ın da bulunduğu birleşik bir Slav devleti kurmak istiyordu.²⁸³ Slav Birliği'nin kurulmasını engelleyen ilk darbe Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gelmişti. Bu yüzden Sırlar Avusturya'nın 1908 yılındaki hareketini kendilerine ve haklı gördükleri milli davalarına yönelik yapılmış düşmanca bir davranış olarak kabul etmişlerdi.²⁸⁴ Gerçekten de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hem Slav Birliği'nin kurulmasına hem de Sırbistan'ın güçlü bir devlet haline gelmesine karşıydı. Sırbistan'ın Adriyatik deniziyle herhangi bir bağlantısının olmasını istemiyordu. Denize çıkışı olmayan bir Sırbistan böylece ticaretini geliştirebileceği limanlardan yoksun kalacaktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda bozguna uğrayacağını düşünmemişti. Ancak Sırbistan, Balkan Savaşları'ndan Makedonya'da kazandığı geniş topraklarla galip devlet olarak çıktı. Sırlar artık kendinden emin ve saldırgan bir hale geldiler ve buna bağlı olarak Avusturya, imparatorlukta yaşayan yedi milyon Sırp ve Hırvat üzerinde Sırp propagandasının yaratabileceği etkilerden dolayı telaşlanmaya başladı.²⁸⁵ Sırbistan ve Avusturya-

²⁸¹ BİÇER, a.g.m., s.13.

²⁸² M. Murat TAŞAR & Burhan METİN & Altay ÜNALTAY, **Bosna Hersek ve Post Modern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.439.

²⁸³ Herbert L. PEACOCK, **A History of Modern Europe 1789-1981**, Heinemann Educational Books, Oxford, 1982, s.275.

²⁸⁴ PEACOCK, a.g.e., s.275.

²⁸⁵ PEACOCK, a.g.e., s.275.

Macaristan arasındaki gerginlik her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilirdi. Nitekim Bosna-Hersek'te Avusturya Macaristan İmparatorluğu veliahdının bir Sırp anarşisti tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı başladı. Sırbistan ve Avusturya arasındaki gerilim dünya çapında bir savaşa yol açtı. Ne var ki, çıkan büyük savaş, Balkanlar üzerinde mücadele etmekte olan her üç imparatorluğun da, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonlarını getirdi. Balkanlar mücadelesi, üç büyük imparatorluğu Balkanlar sahnesinden sildi.²⁸⁶

²⁸⁶ ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s.695.

II. BÖLÜM

OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN SONRA SANCAK BÖLGESİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Sancak Bölgesi'nde Siyasi Gelişmeler

Balkan Savaşları'ndan yenilgi ile çıkan Osmanlı İmparatorluğu Sancak'ı boşaltmış, hemen akabinde I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşta, Osmanlı İmparatorluğu ile yeni ittifak içinde yer alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kuvvetleri Sancak'ı işgal etmiştir. Sancaklı Boşnakların Osmanlı ile irtibatı kesilmiş olmasına rağmen, binlerce Sancaklı Sancak'taki adıyla “Curumliye” yani gönüllüler ordusuna yazılarak Galiçya'da Ruslara karşı Osmanlı saflarında çarpışmış hayatta kalanları Anadolu'ya geçerek, Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş, çok küçük bir bölümü ise Sancak'a geri dönmüştür.²⁸⁷ Aynı zamanda Sancaklı Boşnaklara yönelik etnik temizlik I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiştir. Sancak'taki Müslümanlar, Ağustos 1914'te Sırbistan başkanı Lyubo Davidoviç'e gönderdikleri bir mektupta açıkça devletten can ve mal koruması talep etmişlerdi. Bu mektupta Müslümanlar, Güney Sancak bölgesinde 194 Müslüman köyünün yağmalandığını, 1.300 Boşnak Müslümanın öldürüldüğünü ve 20 milyon dinardan fazla maddi zarara uğradıklarını yazmışlardı.²⁸⁸

Büyük devlet olma ve tek bir din ve etnisiteden oluşma hırsı Sırpların hem dünya savaşının kıvılcımını çakmalarına hem de binlerce insanı yok etmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla Boşnaklar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da kendilerini korumak için büyük direnişler göstermişler ve silahlı komiteci gruplar oluşturmuşlardır. Savaşan komitecilerin başında Kosova'da Bayram Curi ve arkadaşları, Sancak'ta Yusuf Mehoniç ve arkadaşarı, Bosna'da ise Boşnak Hasan vardı. Bu üç bölgenin direnişçileri işbirliği içerisindeydi. Yusuf Mehoniç²⁸⁹ ve

²⁸⁷ Curumliye (gönüllerin Ordusu), “**Bosna Sancak'tan Mektup**”, Sayı 5, Ocak 1999. s. 6, KRLİÇ, a.g.e., s.27.

²⁸⁸ KOLAŞINLI, a.g.e., s.75.

²⁸⁹ Yusuf Mehoniç, Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ordusunda bir subay olarak görev yapmıştır. Ancak Osmanlı askeri birlikleri Sancak'tan çekilince bir süre hapsedilir. Kısa bir sürede hapisten

arkadaşlarının başlattığı gerilla savaşına Müslüman Sancak halkı büyük destek vermiştir.²⁹⁰

Yusuf Mehoniç ve arkadaşları Sancak Bölgesi'ni çok iyi biliyorlardı ve sürekli hareket halinde idiler; süratle yer değiştiriyorlar, savunmasız halka eziyet veren Sırp jandarma ve çetelerine ani baskınlar düzenleyip tekrar umulmadık yerlere ulaşıyorlardı.²⁹¹ Yusuf Mehoniç ve silah arkadaşları, Sırpların, Sancak ve Karadağ'da Müslümanlara yaptıkları haksızlığa ve eziyete çok kısa sürede cevap veriyorlar, gerektiği yerde onları ölümle cezalandırıyorlardı; işkenceye karşı işkence, ölüme karşı ölümle karşılık veriyorlardı. Mehoniç'in bu yöntemi Sırpları çok zor duruma sokmuştu. Sırpların amaçları bu bölgeden müslümanları bir an önce kovmak ve bu topraklara hakim olmaktı. Mehoniç'in idaresindeki gerilla savaşçıları Sırplar için büyük bir engel oluşturuyordu.²⁹² Osmanlı'dan koptuktan sonra kendilerini koruyacak bir devletten yoksun kalan Boşnak Müslümanlar örgütlendikleri gerilla gruplarıyla canlarını korumaya çalışıyorlardı. Her ne kadar Sırpları çok uğraştırmış olsalar da tamamen yıldırarak güçten ve donanımdan yoksundular. Dolayısıyla eninde sonunda Balkanlar'da kurulmuş olan devletlerden birinin egemenliği altına gireceklerdi.

Balkan Savaşları'ndan sonra Sırbistan'ın ve Karadağ'ın paylaştığı Sancak Bölgesi Birinci Dünya Savaşı başladığında Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmişti. Savaşın bittiği 1918 yılına kadar Avusturya-Macaristan yönetiminde kaldı. Avusturya idarecilerinin 1917 yılında Syenitsa Sancağı'ndaki Müslüman temsilcilerini biraraya getirdikleri konferansta Yeni Pazar Sancağı'nın Sırbistan'dan ayrılıp muhtar bir bölge olarak Bosna'ya bağlanması kararlaştırıldı. Fakat bu durum çok sürmedi. Avusturyalılar bu bölgeden çekilince 1918'de Sırp ve Fransız orduları Yeni Pazar'ı işgal etti. Şehir, yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın idaresine bırakıldı.²⁹³

kaçmayı başaran Mehoniç, dağlara çıkar, uzun yıllar sürecektir gerilla savaşını başlatır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Davut MİNKARA, "Sancak Halk Kahramanları: Yusuf Mehoniç", **Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, Sayı 4, Mayıs 1999.

²⁹⁰ BİÇER, a.g.m., s.12-13.

²⁹¹ MİNKARA, a.g.m., s.13.

²⁹² MİNKARA, a.g.m., s.13.

²⁹³ HOCA, a.g.m., s.397.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Balkanlar'da yeni bir dönem başlayacaktı. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkıldı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bağımsız olan Karadağ ve Sırbistan ile savaştan önce, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisinde yer alan Hırvatistan, Slovenya, Backa, Bosna-Hersek, Dalmaçya ve Banat bölgeleri 1918 Aralık ayında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı altında bir araya gelerek yeni bir devlet kurdular.²⁹⁴ Sancak Bölgesi de bu yeni devletin sınırları içindeydi ve burada yaşayan bölge halkı için de yeni bir dönem başlıyordu.

3.1.1. Sırp Sloven Hırvat Krallığı'nın Kurulması

Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı, Slav uluslarının birliği amacı ile 1918 yılında kurulmuştu. Yeni kurulan devlet de etnik, dini ve kültürel farklılıklar vardı. 1921 yılında yapılan nüfus sayımında kurucu millet olan Hırvat-Sloven-Sırp nüfusu toplam 10 milyon belirlenmişti. Ülkenin toplam nüfusu ise 12 milyonu. Yugoslavya'da nüfusun altıda birini Müslümanlar (yarısı Bosna'da, diğer yarısı Makedonya, Sancak ve Kosova'da olmak üzere) teşkil ettikleri halde, devlet memuriyet ve makamlarında hemen hiç söz sahibi değillerdi.²⁹⁵

Birleşik krallıkta Sırp, Hırvatlar ve Slovenler eşit haklara sahip olacaklardı. Kurucu millet statüsünde olmayan Boşnaklar, Arnavutlar, Karadağlılar, Makedonlar ve Macarlar ikinci sınıf bir konumdaydılar. Boşnakların ve Müslüman Arnavutların statüsü uygulamada Hristiyan topluluklardan daha gerideydi.²⁹⁶

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Güney Slav halklarının ilk birlik denemesidir. 1941 yılındaki Alman işgaline kadar sürecek olan bu dönem Yugoslav siyasi tarihinde “Birinci Yugoslavya” olarak adlandırılmaktadır.²⁹⁷ Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın siyasi tarihini 1918-1929 parlamenter demokrasi dönemi ve 1929-1941 diktatörlük dönemi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Her iki dönemde de Sırplarla

²⁹⁴ İrfan Kaya ÜLGER, *Yugoslavya Neden Parçalandı?*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s.33.

²⁹⁵ Altan DELİORMAN, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s.63.

²⁹⁶ KUTLU, *a.g.e.*, s.517.

²⁹⁷ ÜLGER, *a.g.e.*, s.33.

diğerleri arasında önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.²⁹⁸ 1929 yılında ülkenin adı Yugoslavya Krallığı olarak değişecektir. Bu çalışmada Yugoslavya Krallığı ile ilgili gelişmeler ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda, Bosnalı Müslüman nüfusunun ve geleceğinin bahsi geçmemekteydi. Yeni yapıyı oluşturan bir millet olarak tanınmak yerine, Müslümanlar, ya Katolik ya da Ortodoks Sırlar tarafından eritilmesi gereken bir grup olarak görüldü. Sırların ve biraz daha düşük derecede Hırvatların, Bosnalı Müslüman bir millet vakıasını tanımayı reddetmesi Yugoslav siyasetinde “Müslüman Meselesi” halini alacak şeyi doğurdu.²⁹⁹ Hristiyan Yugoslavların bir Bosnalı Müslüman Millet realitesini tanımayı reddetmesi Müslüman varlığını tekrar tekrar tehlikeye atmıştır. Bütün Müslüman sınıflar derhal birleşerek 1919'da kendi menfaatleri adına hareket etmek için Yugoslav Müslüman Teşkilatı'nı (YMT) kurdular.³⁰⁰ YMT'nin net bir ulusal çizgisi yoktu. Ancak Boşnakların kendi tarihleri, gelenekleri, kültürel ve sosyal özellikleriyle ilgili ayırt edici nitelikleri ortaya koyduğundan Boşnak milli bilincinin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Boşnaklar, Sırp veya Hırvat milliyetlerine mensup olmayı reddediyor ve Yugoslavlık adı altında benliklerini devam ettirmeye çalışıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında her yerde milli devletlerin kurulduğu bir Avrupa'da böylesine karışık bir halklar mozağine sahip Yugoslavya'nın etnik ve kültürel farklılık sorunu öylesine başattı ki, her halk farklı tarihi ve kültürel nedenlerden kendini yeni devlete yabancı hissediyordu.³⁰¹ Dolayısıyla her farklı topluluğun farklı çıkarlara sahip olması gruplar arasında anlaşmazlığı kaçınılmaz hale getiriyordu. Hırvatlar ve Sırlar, siyasi ve kültürel temelde birleşmeleri hususunda kesinlikle fikir birliğine varamadılar. Sırlar birleşmeyi daima merkezîyetçiliğe bir adım ve Sırp miti ve sembollerini esas alacak nihai bir Yugoslav kimliğinin oluşması olarak telakki ettiler. Birleşmenin ilk günlerinden itibaren Hırvat siyasetçileri Sırp hegemonyasına karşı kültürel ve siyasi otonomi taleplerini ortaya

²⁹⁸ ÜLGER, a.g.e., s.38.

²⁹⁹ HAN, a.g.m., s.102.

³⁰⁰ HAN, a.g.m., s.102.

³⁰¹ M. Murat Taşar ve diğerleri, a.g.e., s.37.

koydular.³⁰² Ancak bu talepler karşılık bulamadı ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 1921 yılından itibaren tamamen Sırpların kontrolü altına girdi.

Devleti merkezileştiren ve Sırp egemenliğini meşrulaştıran 1921 Anayasası, Hırvat ve Sloven Partiler ve Yugoslav Müslüman Örgütü'nün muhalefetine rağmen kabul edildi. Bu gelişmenin ardından devletin kurucu halkları olan Hırvat ve Slovenler de, bu statüden yoksun Karadağlı, Makedon ve Müslümanlar gibi Sırp baskısına maruz kaldılar.³⁰³ 1921 Anayasası ile entegrasyon şansı mezara gömülmüş oldu. Yugoslavya'nın üç resmi halkı dışında –Hırvat, Sloven, Sırp- diğerlerine hiçbir hak tanınmayarak, ülkedeki güçlü azınlıklar yok sayıldı.³⁰⁴

3.1.2. Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı Döneminde Sancak Bölgesi

1913 yılında, Sancak bölgesi, Belgrad Anlaşması ile Sırbistan ile Karadağ arasında paylaşılmıştı. Karadağ Krallığı toprakları, 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na katıldı. Böylece Sancaklı Boşnaklar arasındaki ayrılık fazla sürmedi. En azından Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı sınırları içinde birleştiler.³⁰⁵ Ancak krallık Sancak bölgesinin özerkliğini kaldırmış ve bölgede negatif milliyetçilik doğrultusunda büyük bir asimilasyon politikası başlatılmıştır.

1914'teki Osmanlı Sırp Anlaşması'nda Boşnakların etnik, dini ve kültürel haklarından hiç söz edilmediğinden onların hakları garantiye alınmamıştı.³⁰⁶ Dolayısıyla hiçbir yaptırıma maruz kalmayan Sırp tarihî düşman olarak gördükleri Boşnakları özellikle katlediyor, linç ediyor, dükkânlarını yağmalıyordu. Boşnakların tarihinde bu katliamlar adeta birer makûs talih halini almıştı.³⁰⁷

1 Aralık 1918'de kurulan yeni devletin adından da anlaşılacağı gibi, Sırp-Sloven ve Hırvat Krallığı, Boşnak Müslümanları kimliklerini saptamada mecburi bir

³⁰² HAN, **a.g.m.**, s.102.

³⁰³ ÜLGER, **a.g.e.**, s.39.

³⁰⁴ M. Murat Taşar ve diğerleri, **a.g.e.**, s.39.

³⁰⁵ H. Yıldırım AĞANOĞLU, "Sancak'ın Makûs Tarihi Ve Talihi", <http://balkanpazar.org/yildirim.asp#2>

³⁰⁶ M. Murat Taşar ve diğerleri, **a.g.e.**, s.40.

³⁰⁷ <http://balkanpazar.org/yildirim.asp#2>

seçime itiyordu; ya Sırp milletinden ya Hırvat milletinden yana olmak.³⁰⁸ Bu devlette Sırp, Müslümanların varlığını bile kabul etmemiş, milli kimliklerini tanımamışlardı. İslam, Sırplığın tarihteki en büyük düşmanı olan Osmanlı'nın hatırasıydı ve bu kimliğe sahip olan Boşnaklar, o en büyük düşmanın birer uzantısı olarak görülüyorlardı.³⁰⁹ Kurucu millet olmayan Boşnaklar'a ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılıyordu. Sırp, Türkler ve Avusturyalıları ittifak yaparak kendilerine karşı savaşan Boşnaklara güvenmiyorlardı. Dolayısıyla Bosna-Hersek'te ve Sancak'ta Müslümanlar, Sırp tarafından sürekli katliamlara varan kötü muameleler görmüşlerdi. Rejim Sırp, Sloven ve Hırvatların dışındaki halkların kimliğini (yani Makedonların, Karadağlıların, Boşnakların, Arnavutların) yadıyordu. Birinci Yugoslavya kısa sürede her türlü federalist projeye karşı çıkan merkeziyetçi ve diktatoryal bir Sırp monarşisinin egemenliğine geçmişti.³¹⁰

Sırp, Müslüman Boşnakları, farklı bir dine mensup Sırp olarak görüyorlardı. Onlara göre Boşnaklar, etnik azınlık değil, dini azınlıktı. Boşnaklar, Sırp tarafından Osmanlı döneminde zorla İslamlaştırılmış Slav kökenli millet olarak tanımlanmışlardı. Bu dönemde, başlangıçta adı "İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti" olan "Cemiyet Partisi" Arnavutların, Makedonya, Kosova ve Sancak Türklerinin en büyük siyasi partisiydi. 1919'da kurulmuştu ve 1925'te kapatıldı. Yayın organları, Hak, Hak Yolu ve Mücadele idi.³¹¹

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kuruluşunun ardından Boşnaklar çok ağır bir baskıya maruz kalmışlar uzun süre can ve mal emniyetlerini sağlayamamışlardır. Sırp, Hırvat ve Sloven krallığının ilk yıllarında Boşnakların özel ve kamu varlıklarına birçok saldırıda bulunmuşlardır.³¹² 1920 yılında, Bosnalı Boşnakların Sırp-Hırvat-Sloven hükümetine gönderdikleri bir mektupta, Sancak ve Makedonya'da yaşayan Müslümanlar üzerindeki terörün durdurulması talep edilmiştir. Müslümanların asılsız iddialarla tutuklanmasına son verilmesi ve

³⁰⁸ POPOVIC, a.g.e., s.225.

³⁰⁹ YILMAZ, Sancak Drinan'ın..., s.143.

³¹⁰ Catherine SAMARY, **Parçalanan Yugoslavya, Bosna'da Etnik Savaş**, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.40., YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.143.

³¹¹ POPOVIC, a.g.e., s.237.

³¹² KOLAŞINLI, a.g.e., s.103.

Müslümanların daha adil bir şekilde devlet kurumlarında istihdam edilmesi de mektuptaki talep arasında yer almıştır.³¹³

1921 yılında cemiyet mebusları tarafından Kosova, Prizren, Sancak, Üsküp, Ohrid ve diğer bölgelerde yerel sivil yetkililerce işlenen cinayetleri kınayan bir protesto yazısı kaleme alınarak Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı'nın Halk Meclisi'ne gönderilmişti. Bu protesto yazısında parlamentoda olayı araştırarak, failleri bulup cezalandıracak ve halkı terörden koruma tedbirleri alacak bir komisyonun kurulması önerilmişti.³¹⁴

1922 yılında Feriz Salkoviç, Beko Hayroviç, Amir Kacoyiç ve yaklaşık 70 kişiden oluşan bir silahlı savaşçı grubu Raška, Yeni Pazar ve Rojaye merkezli bölgelerde Sırp çetelerine karşı mücadele etmişlerdi. Bu grup içinde Rojaye'den isimleri en çok duyulan Sait Hadroviç ve Veysil Cukiç de bulunuyordu. Sırp yönetimi halkın komitacılara verdiği desteği engellemek için büyük baskı, zulüm, işkence ve tecrit uyguluyordu. Sırplar bu işler için Sırbistan'ın muhtelif yerlerine toplama kampları ve ceza evleri kurmuştu. Özel olarak Sancaklı ve Kosovalı Müslümanlar için kurulan bu kamplardan en meşhur olanları Niş ve Gorni Milanovaç'ta bulunuyordu.³¹⁵

1923 yılında, Sırp ordusu ve polisi Müslüman sivillerin evlerini yağmaladı. Yeni Pazar, Seniçe ve Tutin'deki Boşnaklar üzerinde korku yaratıldı, hatta bazıları dövülerek öldürüldüler. Birkaç yıl sonra, Nikola Paşiç'in liderliğindeki Radikal Parti 8 Şubat 1925 yılındaki seçimlerde Boşnakların oy kullanmasını engelledi. Silahlı Sırplar, Yeni Pazar caddelerinde 200 Boşnak üzerinde şiddet uyguladı. Ülkede, 1923 ve 1925 yılları sert siyasi çatışmalarla geçti.³¹⁶

1924 yılında Karadağlılar, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Müslümanlara karşı işlenen zulümler yüzünden, silahlanarak ormanlık bölgelere sığınan, Sırp ve Karadağlıların zulümlerine baş eğmeyen Müslümanlardan komitacı, Sancaklı Boşnak

³¹³ Hajrudin ČENGIĆ, **Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926**, Saraybosna, 1999, s.35., TÜRBEDAR, "Boşnakların Tarih İçinde...", s.195.

³¹⁴ KOLAŞINLI, **a.g.e.**, s.75.

³¹⁵ <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

³¹⁶ Nermin VUČELJ, Sandzak, <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internal/WP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>

Yusuf Mehoniç'i bahane göstererek daha önce planladıkları Şahoviçi katliamını gerçekleştirmiştir.³¹⁷ Karadağ sınırları içinde kalan Sancak bölgesinin Biyelo Pole belediyesinin yakınlarındaki Şahoviçi köyünde, Kurban Bayramı'na denk gelen 10 Kasım 1924 tarihinde, 600-750 Boşnak katledilmiştir.³¹⁸ Şahoviçi katliamının özelliği, barış zamanında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu katliamın gerçekleşmesine yol açan olay, Kolaşin belediye başkanı Boško Boškoviç'in öldürülmesiydi. Bu cinayeti, Şahoviçi ve Pavino Pole'nin Karadağlı başkanları siyasi ve ekonomik amaçlarla planlamış, bunun sayesinde ise bölgenin Müslümanlardan arındırılması sağlanmıştır.³¹⁹ Boškoviç'in, Yusuf Mehoniç tarafından öldürüldüğünü öne süren Karadağlılar Sancak bölgesinde yapacakları katliam için bunu dayanak olarak göstermişlerdir.

Devlet Şahoviçi katliamını neredeyse 34 yıl boyunca gizli tutmaya çalışmıştır. Bir tek Milovan Cilas, Londra'da yayımlanan "Adaleti Olmayan Devlet" isimli kitabında Şahoviçi katliamından bahsetmiştir. Milovan Cilas'ın dikkat çeken özelliği, babası Nikola Cilas'ın Şahoviçi katliamını örgütleyenlerden biri olmasıydı.³²⁰

Şahoviçi'ndeki ve Pavino Polye'deki olaylardan sağ kurtulan Boşnak Müslümanların çoğu bir daha o bölgelere geri dönmemiştir. Boşnaklar bu bölgelerden çekilirken evlerini ve diğer varlıklarını ya çok cüzi miktarlar karşılığında satmışlar ya da çoğunlukla hiçbir karşılık almadan öylece bırakmışlardır. Arkalarında yaşadıkları toprakları ile aile miraslarını bırakarak göç etmişler ve böylece Boşnak köyleri kısa zaman içinde boşalmıştır.³²¹

1924 yılındaki Şahoviçi ve Pavino Polye katliamlarından sonra Boşnaklar ve Sırpplar arasındaki ilişkiler daha da kötüleşerek dayanılmaz noktalar varmıştır. Bu durum özellikle Batı Sancak'ta bulunan Akova, Berane ve diğer kentlerde ciddi

³¹⁷ TÜRBERAR, "Boşnakların Tarih İçinde...", s.196.

³¹⁸ Harun CRNOVRŠANIN ve Nuro SADİKOVIĆ, **Sandzak-Porobljena Zemlja: Bosna, Sandzaki Kosova Kroz Historiju**, Tuzla: Bosanska Riječ, 2001, s.301., TÜRBERAR, "Boşnakların Tarih İçinde...", s.196.

³¹⁹ TÜRBERAR, "Boşnakların Tarih İçinde...", s.196.

³²⁰ CRNOVRŠANIN ve SADİKOVIĆ, **a.g.e.**, s.299-300., TÜRBERAR, "Boşnakların Tarih İçinde...", s.197. Ayrıca Bkz. Ek 5 ve Ek 7.

³²¹ KOLAŞINLI, **a.g.e.**, s.121.

biçimde hissedilmektedir. Yeni hükümet Boşnaklara karşı güvensizlik duymakta, bu da Boşnakların sık sık işkence ve benzeri muamelelere maruz kalmasına yol açmıştır.³²²

3.1.3. Yugoslavya Krallığı Döneminde Sancak Bölgesi

1929 yılında Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı'nın adının Yugoslavya Krallığı'na dönüştürülmesi salt bir isim değişikliği ile sınırlı değildi; üniter bir devlet oluşturma arayışını da ifade etmekteydi. Bu değişimin amacı görünüşte yurttaşlık temeline dayalı üniter bir devlet oluşturmak gibi görünmekle birlikte izlenen politikalar ve bu politikalara direnen etnik-ulusal unsurların izlediği politikalar topluca irdelendiğinde açıkça görülmektedir ki bu girişim aslında Sırp'ların baskın olduğu üniter bir yapı oluşturmaktan ibaretti.³²³ Bu hareket, ulus üstü ya da Yugoslav birliği duygusu yaratmaya yönelik bir teşebbüs şeklinde meşrulaştırıldı ve ülkenin resmi adı Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya çevrildi. Aslında bu girişimler yürürlüğe konduğu zaman Sırp hâkimiyetini arttırmaya yaradı.³²⁴

Ocak 1929'da Kral Aleksandar ülkedeki anayasayı feshetti ve şahsi bir diktatörlük kurdu. Yetkileri neredeyse sınırsızdı: Ordu ve devleti o yönetiyor ve yüksek rütbeli bütün memurları o seçiyordu. Siyasi partiler ve sendikalar gibi örgütler kapatıldı; sivil özgürlük teminatları ortadan kayboldu. Katı merkezi yönetim devam ettirildiği gibi, milliyetçi çağrışımlara sahip tarihsel bölünmeler de ortadan kaldırıldı. Ülke banovina adı verilen dokuz eyalete bölündü; bunların sınırları geleneksel bağlılıkların zayıflatılması ya da yok edilmesi niyetiyle çizildi.³²⁵

Banovinaların sınırları kasıtlı bir şekilde ayarlandı; buna göre Sırp altı, Hırvatlar iki, Slovenler bir eyalette çoğunluğu oluştururken, Müslümanlar hiçbirinde çoğunluğu teşkil etmiyordu. Devletin en önemli bakanlıkları hala Sırbistanlı Sırp'ların elindeydi.³²⁶

³²² KOLAŞİNLİ, a.g.e., s.122.

³²³ Mustafa TÜRKEŞ, "Yugoslav Devleti'nin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 2, Karam&Vadi, 2007, s.4.

³²⁴ JELAVICH, *Balkan Tarihi*, Cilt 2, s.212.

³²⁵ JELAVICH, *Balkan Tarihi*, Cilt 2, s.212.

³²⁶ JELAVICH, *Balkan Tarihi*, Cilt 2, s.212.

Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı döneminde özel bir idari bölge olma statüsünü yitiren ve Ujiçe ve Raška jupanlıklarına bağlanan Sancak Bölgesi, 1929'dan sonra ise Zeta ve Morava banlıklarına dahil edilmiştir.³²⁷ 1937'de Yugoslavya Komünist Partisi, "Müslüman Boşnak"ları ayrı bir etnik grup olarak kabul etmişse de idari birimler hiçbir şekilde Müslüman Boşnak terimini kullanmamakta ve Sırp asıllı Müslümanlar dayatmasına uygun olarak sadece "Müslüman" demektedir.³²⁸

Dini ve etnik kimliklerin olabildiğine göz ardı edildiği bu şartlar altında Yugoslavya, 1930'lu yıllarda önce etrafındaki faşist oluşumların etki alanına girmeye başlamıştır.³²⁹ Sırp hükümetinin artan baskısıyla beraber diğer etnik gruplarda ve Yugoslav Komünist Partisi'nde hoşnutsuzluk artarak etnik çatışmalar hız kazanmıştır.³³⁰

II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Müslümanlara bazı haklar verilmişse de Krallık içinde ağırlıklı yapıya sahip olan Sırp'lar Bosna-Hersek ve Sancak Bölgesi'ndeki Müslümanları azınlığa düşürmek için çeşitli mezalimler icra etmişlerdir. Bu tarihlerde sayılan yerlerden Türkiye ve az da olsa diğer İslam ülkelerine birçok Boşnak göç etmek zorunda kalmıştır. Müslümanlara karşı öldürme, yaralama, tecavüz, malları gasp ve talan gibi hadiselerle beraber çok değişik taktiklerle zulüm edilmiştir.³³¹ Müslüman Boşnaklara yönelik yapılan etnik temizlik veya onları hiç değilse azınlığa düşürmek için yapılan bu tarz eylemler Boşnakları yine göçe zorlamıştır.

Sancak Bölgesi'nin 1912 ve 1918 yılları arasındaki nüfusunun ne kadar olduğuna değinecek olursak, bir yandan bu karışık yılların istatistikleri mevcut olmadığından öte yandan çok sayıda Müslümanın 1912'den sonra bölgeden ayrılmasından dolayı hiçbir zaman bilinemeyeceği söylenebilir.³³² Ancak Kolaşinli, kitabında Sancak bölgesinin bazı şehirlerinin 1912'den sonraki nüfusuna yer vermiştir. Kolaşinli, 1921 yılındaki nüfus sayımında Yeni Pazar'ın 11.185, 1927

³²⁷ Bölünmüş Bir Türk Diyarı: Sancak, **Rumeli Tuna Boyları**, Sayı 1, Temmuz-Ağustos 2008, s.53.

³²⁸ Türkiye'de Kültürel Hakların Desteklenmesi..., s.57.

³²⁹ Sina AKŞİN & Melek FIRAT, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993, s.105.

³³⁰ AKŞİN & FIRAT, **a.g.m.**, s.105.

³³¹ ÖZFATURA, **a.g.e.**, s.34.

³³² POPOVIC, **a.g.e.**, s.219.

yılında 10.682 ve 1931 yılında 10.361 nüfusu olduğunu; Taşlıca'nın 1921 yılında 6.360 olan nüfusunun 1931 yılında 5.191'e indiğini; Seniçe'nin ise 1912 yılında 4.539, 1928 yılında 3.498 nüfusa sahip olduğunu belirtmiştir.³³³

3.2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sancak Bölgesi

1939 yılında Polonya'yı işgal ederek yeni bir dünya savaşının çıkmasına neden olan Hitler, 1941'de Belgrad'ı bombalamaya başladı. Slav uluslarının ordusu Almanya'ya direnemedi ve teslim oldu. Alman ve İtalyan orduları 6 Nisan 1941'de Sancak bölgesini işgal etmişti. Bu dönemde Sancaklı Boşnaklar Akif Haciahetoviç'in (1887-1945) liderliğinde işgalci güçler ile işbirliği yaparak, aldıkları tavizler sonucunda Sancak üzerinde hakim olmuşlardı.³³⁴

Sancak bölgesi, 1941-1944 yıllarında Alman istilasında kaldı. Bu dönemde Çetnikler³³⁵ Sancaklı Boşnaklar için sürekli bir tehdit oluşturmuştu. Almanya'nın işgal ettiği Sancak bölgesi 1943 yılında Nazi işgali ve yönetimi altında özerklik elde etmiştir. Naziler, Sancak bölgesini, Sırbistan ve Karadağ'daki işgallerini sürdürmek için kullanmışlardır. Almanya, Balkanların işgalini ve kontrolünü sağlama konusunda Sancak bölgesinin önemini anlamıştı.

Balkanlar'da işgale karşı ilk direnişi başlatan Çetnikler, ülkeye yeni Alman birliklerinin gelmesinden sonra etkin eylemlerden vazgeçtiler. Buna karşılık bütün Güney Slav halklarını içine alacak etkili bir direnişi savunan komünistler, eylemlerini sürdürdüler.³³⁶ Partizan³³⁷ adıyla bilinen komünistler Tito önderliğinde ülkeyi işgalci güçlerden kurtardıktan sonra kitlelerin desteğini alarak yeni bir yönetim kurmak istiyorlardı.

³³³ KOLAŞINLI, a.g.e., s.75.

³³⁴ TÜRKOĞLU, a.g.m., s.66.

³³⁵ Çetnik, XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Sırp milliyetçisi gerilla örgütünün üyelerine verilen isimdir. Boşnaklar, kendilerini yalnızca Müslüman oldukları için öldüren Sırp birliklerine "çete" diyorlardı. Zamanla Türkçe kökenli bu "çete" sözcüğü, Sırbo-Hırvatça'ya aktararak "Çetnik" haline dönüştü. Çetnikler, II. Dünya Savaşı'nda işgalci mihver kuvvetlerine karşı direnmek için tekrar ortaya çıkmışlar ve daha çok Partizanlar adı verilen Tito'ya bağlı komünist gerillalarla çarpışmışlardır.

³³⁶ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Balkanların Dünyası..., s.27.

³³⁷ Partizanlar, Çetniklerin tersine milliyetçilik kavgalarının dışında kalmışlardır. Partizan hareketinin amacı etnik milliyetçiliğe dayanmıyordu.

Direnış örgütleri başlangıçta işgale karşı ortak hareket ettiler. Ancak, ideolojik farklılık, uzun süreli birlikteliğı mümkün kılmıyordu. Sırp milliyetçisi olan Çetnikler eski rejimi yeniden tesis etme çabası içerisindeydi. Partizanlar ise işgale karşı yürüttükleri mücadeleyi aynı zamanda iktidarı ele geçirme savaşı olarak algılıyorlardı.³³⁸ Çetnikler, işgalin ardından Yugoslavya’da Sırpların hâkim olacağı bir yönetim kurulmasını savunuyorlardı. Partizanlar ise savaş sonunda kurulacak Yugoslavya’da tüm ulusların yönetimde temsil edilmesini zorunlu görüyorlardı. Etnik bakımdan Hırvat olan Tito’nun savaş sonu kurulacak düzenin ulus ötesi olacağını ve bu sistemde tüm uluslara temsil hakkı tanınacağını açıklaması, Sırpların dışında kalan Yugoslavya halkları tarafından sempati ile karşılanıyordu.³³⁹

Çetnikler ile Partizanlar arasındaki uyuşmazlığı çözmek için iki tarafın liderleri görüşmeye karar verdi. 1941 yılının Sonbaharında gerçekleşen Tito-Mihailoviç buluşması beklentilerin aksine direniş örgütlerini birbirinden uzaklaştırdı. İki örgüt arasındaki mesafe görüşmenin ardından daha da açıldı. Alman işgalinden kurtarılan bölgelerde Partizanlarla Çetnikler arasında hâkimiyet mücadelesi çoğu kez kanlı çatışmalara sahne oldu.³⁴⁰

Sancak bölgesi ile çevresi, işgalden sonra Arnavutluk ile bir arada kalmıştı. Almanların Yenipazar’da sadece mevki kumandanlığı ve az sayıda askeri vardı. Bu kuvvet de, ilerdeki tarihte savaşın kızışması üzerine başka cephelere sevk edilmiş, böylece Yenipazar’da yalnız mahalli idare kalmıştı. Bu durumda asayişi sağlamak ve Müslümanların can ve mal güvenliğini temin etmek son derece güçtü. Sırp çetecilerin beklediğı fırsat böylece gelip çatmış oluyordu.³⁴¹ İkinci Dünya Savaşı sürerken Sırpılar Bosna ve Sancak’ın Müslümanlardan temizlenmesine yönelik uygulamalar başlatmışlardı. Çetniklerin dağlardaki umumi karargâhından verilen 20 Aralık 1941 tarihli ve 370 sayılı emirde “harekâtta Sırbıya ile Karadağ’ın birleştirilip hemhudut kılınmaları için Sancak (Yeni Pazar ve Taşlıca) Müslümanları ile Bosna Müslümanlarının imhası...” bildirilmişti. Bilhassa bu bölgenin göz önünde bulundurulması boşuna değildi. Çünkü Bosna ve Sancak bir koridor teşkil ederek

³³⁸ ÜLGER, a.g.e., s.47.

³³⁹ ÜLGER, a.g.e., s.47-48.

³⁴⁰ ÜLGER, a.g.e., s.48.

³⁴¹ DELİORMAN, a.g.e., s.161.

Müslüman iki bölgeyi, yani Kosova ile Makedonya'yı birleştiriyordu. Ayrıca bu koridor Sırplarla meskûn iki bölgeyi, yani Sırbıya ile Karadağ'ı birbirinden ayırıyordu. Buradaki Müslüman halkın imha edilmesi hem Sırbistan'a yeni toprak kazandıracak, hem de ayrı iki Sırp bölgesinin birbirine kavuşmasını sağlayacaktı.³⁴² 1940, 1942 ve 1943 yıllarında binlerce Müslüman, Draza Mihailoviç³⁴³ liderliğindeki Sırp Çetniklerin gerçekleştirdiği eylemlerin kurbanı olmuştur.³⁴⁴ Draza Mihailoviç ve kurmayları 1943 yılı Ocak ayının Boşnakların sistematik olarak yok edilmeleri için uygun bir zaman olduğu görüşüne vardılar. Akova, Taşlıca ve Çayniçe bölgelerindeki Boşnaklara karşı geniş çaplı saldırılar hazırlandı.³⁴⁵

5-6 Ocak 1943 tarihlerinde Boşnaklara yönelik Çetnik saldırıları başlamıştı. Çetnik kumandanlarından Albay Dyurisiç'in verdiği raporlara göre, yalnızca 1943 yılının Ocak ayında, 33 Müslüman köyü yakılmış, Müslümanların Çetniklere karşı oluşturdukları savunma birliklerine bağlı 400 Müslüman savaşı, 1.000'in üstünde de Müslüman kadın ve çocuk Çetnikler tarafından katledilmiştir. Raporlar, Çetniklerin çoğu kez bıçakla öldürmeyi tercih ettiklerini bildirmektedir.³⁴⁶

Sancak Çetnik birlikleri kumandanı olan Pavle Curişiç'in çetnik kurmaylarına bu olaylarla ilgili olarak 10 Ocak 1943 tarihinde verdiği bilgiye göre Lim nehrinin sağ yanında yapılan operasyonlarda, planlara tam olarak uyulmuş ve çetnikler operasyon sırasında 14 ölü, 26 yaralı vermişlerdir.³⁴⁷

Şubat ayında öldürülenlerin sayısı daha da fazladır: Dyurisiç'in 13 Şubat tarihli raporu aynen şöyledir; "Müslüman köylerini, hiçbir evi bırakmaksızın yaktık. Hayvan, zahire ve otları muhafaza edip geri kalan bütün malları imha ettik. Bu harekât esnasında Müslüman ahaliyi, cinslerine ve yaşlarına bakmaksızın kökünden yok ettik. Müslümanlardan 1.200 kadarı, kadın ve çocuklardan da 8.000 kadarı öldürülmüştür. Böylece ahalinin tamamı yok edilmiştir."³⁴⁸

³⁴² DELİORMAN, a.g.e., s.115.

³⁴³ Draza Mihailoviç, II. Dünya Savaşı yıllarında Yugoslav ordusunda albay olan çetnik lideridir.

³⁴⁴ <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

³⁴⁵ KOLAŞINLI, a.g.e., s.257.

³⁴⁶ <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

³⁴⁷ KOLAŞINLI, a.g.e., s.259.

³⁴⁸ <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

Çetnik lider Mihailoviç'in 20 Aralık 1941 tarihinde Karadağ Çetnik kumandanı Corciye Laşiç'e gönderdiği 370 sayılı talimata göre Karadağ'ın bir kısmını Boşnaklardan tamamen temizlemek, daha doğrusu Boşnakları topyekûn yok etmek gerekmektedir. 20 Aralık 1941 tarihli bir başka evrakın 9. maddesinde de Sırp halkının korunması amacıyla Hırvat ve Boşnaklara karşı savaşmak gerektiği belirtilmiştir. Çetniklerin bu belgelerde anlattıkları gerekçelerin sonucu olarak hazırlanan programda da planlanan yeni ülkede Boşnak Müslümanlara yer verilmemiştir.³⁴⁹

Müslümanlar, İkinci Dünya Savaşı esnasında böyle kan dökmenin patlak vermesine sebep olacak hemen hiçbir şey yapmamalarına rağmen yapısal konumları yüzünden bir defa daha en yüksek oranlı kayıplara uğradılar. Bu özellikle General Draza Mihailoviç komutasındaki çetniklerin Doğu Bosna ve Sancak'taki faaliyetleri bakımından geçerlidir.³⁵⁰

II. Dünya Savaşı sırasındaki Müslüman Boşnakların can kayıpları ile ilgili rakamlar farklılık göstermektedir. Boşnak tarihçi Mustafa İmamoviç, Yugoslav Topraklarında Müslümanlara Yönelik Soykırımın Tarihçesi (A Survey of the History of Genocide Against the Muslims in the Yugoslav Lands) adlı çalışmasında, Çetnik saldırıları sonucu ölen Müslümanların sayısının 100.000'e yakın olduğunu ve bu ölümlerin hemen hepsinin, bombalama gibi savaş operasyonlarıyla değil, terörizm yoluyla gerçekleştiğini (yani Çetniklerin Müslümanları tek tek öldürdüklerini) söylemektedir.³⁵¹ Tarihçi Necmettin Alkan rakamın 148.000 olduğunu söylemekte, Nedzip Şaçırbey ise 1941–1945 tarihleri arasında kadın, çocuk, yaşlı 300.000 Müslüman Boşnağın hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Aydın Babuna ise rakamın 150.000 ile 300.000 arasında değişebileceğini fakat 300.000 rakamının abartılı olduğunu ifade etmektedir.³⁵²

Yugoslav Komünist Partisi lideri Tito, savaş içinde Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyi (AVNOJ) adı verilen bir cephe oluşturdu. Bünyesinde bütün ulusların

³⁴⁹ KOLAŞINLI, a.g.e., s.257.

³⁵⁰ HAN, a.g.m., s.105.

³⁵¹ <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

³⁵² <http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

ve azınlıkların temsilcilerinin bulunduğu AVNOJ bir süre sonra kendini hükümet ilan etti. Savaş sonundaki Yugoslavya yönetiminin silueti şekillenmeye başlamıştı. Buna göre Yugoslavya federasyon olacak, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında Makedonlara, Karadağlılara ve Bosna Hersek'te yoğun bulunan Müslümanlara da cumhuriyet statüsü tanınacaktı.³⁵³

20 Kasım 1943'te ise Pljevlja'da politik ve yasal "Sancak Antifaşist Milli Meclisi" (ZAVNOS) oluşturulmuştur. Sancak Antifaşist Milli Meclisi'nin (ZAVNOS) amacı, Yugoslavya'nın geleceğinde Sancak'ın tekrar özerk bölge statüsünü elde etmesini sağlamaktır.³⁵⁴ 1943'te Josip Broz Tito'nun "Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi" (AVNOJ) Sancak'ı özerk bir bölge olarak ilan etmiştir. Ancak Tito, 29 Mart 1945'te ZAVNOS'un faaliyetlerini yasakladı ve Sancak'ın siyasi, ekonomik ve kültürel özerkliğini kaldırdı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında kısa bir süreliğine de olsa Sancak, özerk bir statü kazanmıştı. Tito, savaşın bitiminde Sancak'ı tekrar Sırbistan ve Karadağ arasında taksim etti.³⁵⁵ Böylece bölge ile ilgili 1913 yılındaki sınırlar tekrar geçerli oldu. Bundan sonra ancak 45 yıl sonra, Sancak'ın özerkliği konusu 1990'da tekrar gündeme geldi.³⁵⁶

Sancak bölgesindeki Partizan birliği 4 Mart 1944 tarihinde kuruldu. Sancak'ta 2. Kolordunun bir bölümünün bir kısmı savaşarak Berane etrafında faaliyet gösterdi. Birlik, 1944 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Lim ve Tara ırmakları arasındaki bölgelerde bulunduğu Nova Varoş, Priboy ve Rudo'yu aldı. 10 Ağustos'a kadar Mileşevski Çentik Kolordusu, Zlatiborski Çentik Kolordusu ve 4. Çetnik Saldırı Kolordusu gibi Çetnik grupların mağlup edildiği Zlatibor bölgesi çevresinde faaliyet gösterdi. 5-6 Eylül 1944'te birlik Nova Varoş'u aldı ve sonra Sancak Birliği, Batı Sırbistan ve Drina Vadisi'nde faaliyet gösterdi. Birlik, savaşlarda Priboy (1 Ekim 1944), Priyepole (29 Eylül 1944), Plevla (1 Ekim 1944), Vişegrad (9 Ekim 1944), Gorajde (11 Ekim 1944) ve Užitse (1944 Ekim) kentlerini aldı.³⁵⁷

³⁵³ Dennison RUSSINOW, *The Yugoslav Experiment (1948-1974)*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1977, s.3., ÜLGER, a.g.e., s.52.

³⁵⁴ YILMAZ, Sancak, Drina'nın..., s.100.

³⁵⁵ ÖZFATURA, a.g.e., s.435.

³⁵⁶ Bölünmüş bir Türk Diyarı..., s.53.

³⁵⁷ KRLIĆ, a.g.e., s.32.

İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Almanlar Yugoslavya topraklarından çekilmeye başladı. Bu sırada Tito ülkede tek lider konumundaydı. Tito, askerleriyle Belgrad'a girerken diğer direniş hareketi olan Çetniklerin lideri Draza Mihailoviç ise Bosna'ya çekildi. 1945 yılına kadar Bosna'da kalan Mihailoviç, aynı yılın Temmuz ayında idam edildi.³⁵⁸

3.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sancak Bölgesi'ndeki Siyasi Gelişmeler

3.3.1. Tito ve Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Kurulması

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Almanya yıkılmış ve askerlerini işgal bölgelerinden çekmeye başlamıştı. Alman askerlerinin Yugoslavya'dan çekilmesiyle beraber Yugoslavya'da seçimler yapıldı ve 29 Kasım 1945 tarihinde krallık ilga edilerek Tito'nun önderliğinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Kasım 1945 seçimlerinde oyların %90'ını Komünist Parti yönetimindeki Halk Cephesi Koalisyonu aldı. Yeni meclis, cumhuriyeti ilan etti (29 Kasım 1945) ve Tito'yu cumhurbaşkanı seçti.

1945'ten itibaren Yugoslavya en kısa süre içinde öteki siyasi partileri tasfiye ederek ülkeye hakim olan Yugoslavya Komünist Partisi'nin yönetiminde "halk demokrasileri" ve "işçi hareketleri" sloganıyla sosyalist ülkeler arasında yer almıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin ilk anayasası 30 Ocak 1946 tarihinde kabul edilmiş, Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti olarak da 1963'te yeni anayasa hazırlanmıştır.³⁵⁹ Bu anayasaya göre Yugoslavya'da yaşayan bütün milletler ve azınlıklar mecliste temsil hakkına sahip olacaktı. Partizan hareketinin amacı etnik ulusçuluğa dayanmıyordu. Tito, Hırvat-Sloven karması bir köylü ailesinden geldiği için, daima ulusçuluk kavgalarının dışında kalmaya çalışmıştır. Ona göre Komünistlerin ana hedefi, Yugoslavya devletini teşkil eden bütün etnik ve dinsel grupların haklarını savunmak olmalıydı.³⁶⁰

³⁵⁸ ÜLGER, a.g.e., s.52.

³⁵⁹ III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar**, İsam Yayınları, İstanbul, 1998, s.177.

³⁶⁰ İhsan GÜRKAN, "İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değin Balkanlar", Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, **Balkanlar**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.134.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980 yılına kadar Yugoslavya idaresini elinde tutan Tito devletin yapılanmasında önemli değişiklikler yapmıştı. Tito, “özyönetim” ve “pazar sosyalizmi” adı altında SSCB ve Çin uygulamalarından farklı, kısmen liberal çizgiler taşıyan sui generis bir rejimle Yugoslavya'da siyasi ve toplumsal istikrar sağlamıştır. Yugoslavya siyasal yaşamının en istikrarlı ve mutlu günleri belki de Tito'nun işbaşında olduğu dönem olmuştur.³⁶¹

Tito döneminde devletin yapılanmasındaki değişikliğin yanı sıra yönetimin ulus sorununa bakışı da değişmişti. Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında kalanlara da devlet örgütlenmesinde haklar tanınmıştı. Yeni devlet yapısında ekonomik ve toplumsal yaşam, her bakımdan 1918-1941 yılından farklıydı.³⁶²

Tito, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında Boşnaklara, Makedonlara ve Karadağlılara da cumhuriyet statüsü tanıdı. Yönetimin uluslara eşit mesafeli yaklaşımı benimsemesi ve azınlıkların haklarını koruyacak önlemler alması hem ülkede etnik gerilimin ortadan kalkmasını sağlıyor hem de bir paradoks olarak cumhuriyetlerde milliyetçi kümelenmelere neden oluyordu. Tito döneminde yönetimin kimi uygulamaları sonraki yıllarda milliyetçiliğin yeniden alevlenmesine ve çözülmenin ivme kazanmasına neden olacaktı.³⁶³

Yugoslavya'yı meydana getiren gruplar, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ eyaletlerinin yanı sıra Sancak ve Kosova yarı özerk bölgeleriydi. Yugoslavya, doğasıyla ve yaşamıyla güzel bir bütün oluşturan bir Avrupa ülkesi olarak tanınıyordu. Yugoslavya (Güney Slavları Ülkesi), Tito tarafından oluşturulup Slav sosyalizminin Avrupa'ya en uyan şekliyle idare edildiği; özellikle Soğuk Savaş yıllarında ve bağımsızlar bloğunun kurulmasında temel teşkil eden ve böylece kendinden çok bahsettiren bir ülke olmuştu.³⁶⁴

Ülkede din ve mezhep olarak Ortodoksluk, Katoliklik ve Müslümanlık mevcuttu. Sırlar, Makedonlar ve Karadağlılar Ortodoks kilisesine, Hırvatlar,

³⁶¹ Hasret ÇOMAK & İrfan Kaya ÜLGER, “Balkanlarda Siyasi İstikrar ve Geleceği”, **Rapor No 14**, BILGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi), s.9.

³⁶² ÜLGER, **a.g.e.**, s.53.

³⁶³ ÜLGER, **a.g.e.**, s.54.

³⁶⁴ Oya AKGÖNENÇ, “Rüzgar Eken Fırtına Biçer”, **Mostar**, Sayı 6, Ağustos 2005, s.82.

Slovenler ve Macarlar ise Katolik kilisesine mensuplardı. İslam dinine mensup olanlar ise Müslümanlar (Boşnak Müslümanlar ve Sancaklılar), Arnavutlar, Türkler, Torbeşler ve Romlar'dı.³⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan devletlerarasında kendinden en çok söz ettiren bu “sosyalist cennet” te ilk bakışta herşey çok iyiymiş gibi yansiyordu. Hatta o kadar ki gruplar arasındaki din, mezhep, ırk farklılıkları bile birbiri içinde erimiş gibiydi. Etnik gruplar arasındaki evlilikler ve herkesi bir potada harmanlayan Yugoslav sosyalizmi oldukça başarılı görünüyordu.³⁶⁶ Ne var ki, 1980 yılında Tito'nun ölümünün ardından “Yugoslav Uyumu”nu sürdürme imkânı ortadan kalkmıştır. Kendisi de bir Hırvat olan Tito, Hırvat milliyetçiliği dâhil, Yugoslavya halkları arasında sık aralıklarla alevlenen mikro milliyetçi akımlarla mücadele etmiştir.³⁶⁷ Tüm sosyalist gayret ve teşviklere rağmen ırklar arası ahenk tam olarak sağlanamamıştı. Büyük bir çoğunluk Slav ırkından olmasına karşın Yugoslavya'nın tabii coğrafyasında eskiden beri yaşamakta olan yerli halk, ülkenin merkezindeki Boşnaklar etnik olarak farklı bir yapı taşımaktaydı.³⁶⁸

Tito'nun Yugoslavya'yı oluşturan federe Cumhuriyetler arasında nüfus bileşimlerini dikkate almadan eşitlikçi uygulamalar ortaya koyması, azınlıkların haklarına saygı göstermesi, milliyetçilikle mücadele etmesi gibi uygulamaları kendisinden sonra sürdürülememiştir.³⁶⁹

1945'te ilan edilen Yugoslavya'da, otoriter komünist lider Josip Broz Tito liderliğindeki dönemde etnik gerginlikler bastırıldı. Federasyonun ömrü Tito'nun 1980'de ölümünden sonra en çok 10 yıl daha uzayabildi.³⁷⁰ Tito'nun ölümünün ardından ülkede gruplar arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesi başladı ve ülke büyük çatışmalara ve savaşlara sahne oldu.

³⁶⁵ III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, s.183.

³⁶⁶ AKGÖNENÇ, **a.g.m.**, s.82.

³⁶⁷ ÇOMAK & ÜLGER, “Balkanlarda Siyasi...”, s.9.

³⁶⁸ AKGÖNENÇ, **a.g.m.**, s.82.

³⁶⁹ ÇOMAK & ÜLGER, “Balkanlarda Siyasi...”, s.9.

³⁷⁰ Celalettin YAVUZ, “Balkanlaşan Eski Yugoslavya'daki Gelişmeler ve Yeni Ülke Kosova”, **2023**, sayı: 83, Mart 2008, s.5.

3.3.2. Tito ve Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Döneminde Sancak Bölgesi

Boşnak Müslümanlar ilk kez Tito Yugoslavyası'nda etnik olarak tanımlanmıştı. Bosna Müslümanları, 1968 yılında Tito'nun onları millet olarak sınıflandırmasına kadar sadece dini bir grup olarak görülmüşlerdi. Tito bu kararı, bu önemli cumhuriyetteki Müslümanların sayıca üstünlükleri ile Sırp ve Hırvatların, geçmişten beri bu Müslümanları kendi milletlerine dahil olduklarını iddia etmeyi sürdürmeleri üzerine almıştı.³⁷¹ Tito, Sırpların, Bosna'nın, Kosova veya Voyvodina gibi Sırbistan içinde bir bölge olması şeklindeki taleplerine rağmen Bosna-Hersek'i de federasyonun kurucu cumhuriyetlerinden birisi olarak ilan etmiştir.³⁷²

1948'de Boşnaklar üç kategoride sayılarak kaydedilmişlerdi. Bunlar ya Müslüman Sırp, ya Müslüman Hırvat ya da milletini açıklamak istemeyen Müslüman şeklindeydi. 1948'deki nüfus sayımında Boşnakların %90'ı üçüncü kategoride, yani milletini açıklamak istemeyen Müslüman adıyla kaydolmuşlardı.³⁷³ 1960 ve sonrasında ise Hırvat ve Sırpların, Boşnak Müslümanları kendilerinden göstererek nüfuslarını yüksek tutma çabaları Tito'nun Yugoslavlar ve Sırp aradaki rekabeti sona erdirmeye çabaları şeklinde karşılık buldu.³⁷⁴ 1961'deki nüfus sayımında Parti ilk olarak etnik müslüman kavramının kullanılmasına izin verdi. Bu sayede Müslümanlar halen bir millet olarak kabul edilmemekle birlikte, bir etnik grup olarak tanımlandılar. Yedi yıl sonra Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi, "bu cumhuriyetin Müslümanları bir millet oluşturur" açıklamasını yaptı. Bu açıklamaya karşı etkili bir tepki ortaya çıkmadı ve Bosna- Hersek'te ortam, Müslümanların bu ad altında bağımsız bir kimlik belirtmesine uygun duruma geldi. 1971 yılına gelindiğinde Yugoslavya Federasyonu'nun tamamında Müslümanlara artık millet olarak tanımlanma hakkı verildi.³⁷⁵

³⁷¹ YAVUZ, a.g.m., s.5.

³⁷² YILMAZ, Kosova..., s.37.

³⁷³ Necmettin ALKAN, *Dağılan Yugoslavya Mozağinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.49., YILMAZ, *Sancak Drina'nın...*, s.145.

³⁷⁴ Hugh POULTON, "The Muslim Experience in the Balkan States 1919-1991", *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 1, Mar 2000, s.54.

³⁷⁵ M. Murat TAŞAR ve diğerleri, a.g.e., s.214.

Boşnaklar, resmen bir ulus olarak tanımlandıktan sonra doğal olarak ulusal haklarla ilgili taleplerini artırmaya başladılar. Basın, örgütlenme, eğitim vs. özgürlüğü, tarih üzerine çalışma ve kendi tarihsel yorumlarını yapabilme hakkı ve daha geniş bir idari özerklik taleplerinde bulundular. Sonunda Belgrad, giderek yükselen Müslüman Boşnak milliyetçiliği karşısında, onlara “Müslüman Ulusu” olarak ilan edildiklerinde üstü kapalı olarak tanınmış olan hakları reddetmek üzere harekete geçmeye karar verdi.³⁷⁶

Tito, Yugoslavya içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Sırpların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına engel olmuştu. Bu amaçla ortaya konulan projelerden birisi de Sırbistan sınırları içinde bulunan Kosova ve Voyvodina’ya özerk statü verilmesiydi.³⁷⁷ Uluslararası antlaşmaları onaylama hak ve yetkisi dahi Kosova Millet Meclisi’ne ait olmuştur. Ne var ki, bu defa bile Sancak’a herhangi bir hak verilmemiş; bu bölge halkı Sırbistan ve Karadağ yönetimlerinin insafına bırakılmıştır.³⁷⁸ Yugoslav anayasası, azınlıklara siyasi ayrıcalıklar verse de 1954 yılında Sancaklı Müslümanlar yine baskılara maruz kalmıştır. Sosyalist Yugoslavya, 1955-1958 yılları arasında Boşnakların dinlerini açıkça ifade etmelerini yasaklamış ve Yugoslav vatandaşlığından çıkmak için basit bir prosedür hazırlayarak Türkiye’ye göç etmelerini desteklemişti.³⁷⁹

Boşnaklar II. Dünya Savaşı sonrası 1960’lı yıllara kadar can emniyetleri olmadığından bölgeyi terk etmek zorunda kalırlarken, bu tarihten sonra kalkınma programlarında bölgenin ihmal edilmesiyle oluşan kötü ekonomik şartlar nedeniyle yurt dışına gitmişlerdir.³⁸⁰ Bu dönemde Sancak’tan göçler büyük ölçüde ekonomik nedenlerledir. Çünkü Boşnaklar her ne kadar eğitilmiş ve meslek sahibi olsalar da iş bulma konusunda ülkelerinde bulunan aynı nitelikteki Ortodoks işçilerle rekabet şansına sahip değillerdir. Yurt dışına gitmeleri onlar açısından bir rahatlama ve ekonomik canlanma yaratmıştır. Ayrıca memleketlerinde yeni evler yaptırıp hayat standartlarını yükseltmeleri de mümkün olmuştur. Bugün bu göçler nedeniyle Sancak

³⁷⁶ KARPAT, Osmanlı Nüfusu..., s.318.

³⁷⁷ ÜLGER, a.g.e., s.69.

³⁷⁸ Mustafa KAHRAMANYOL, “Kosova ve Sancak Üzerine”, **Bosna-Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, Sayı 3, Yıl 2, Nisan 1998, s.5.

³⁷⁹ <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internal/WP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>

³⁸⁰ YILMAZ, Sancak Drina’nın...s.38.

dışında ABD ve Avustralya'ya kadar uzanan yoğun bir Boşnak diasporası oluşmuştur.³⁸¹ İki dünya savaşı arası dönemde Sancak'ın en büyük yerleşim merkezi Yeni Pazar'da 12.000 kişi yaşıyordu. 1945 yılında bu sayı 10.000'e düştü.³⁸²

II. Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre Rojaye ve Plav bölgeleri hariç Sancak'ın nüfusu 295.256'dır.³⁸³ 1953 seçimlerinde ise yine Rojaye ve Plav hariç olmak üzere Sancak'ın nüfusu 345.496'ya çıkmıştır.³⁸⁴ 1961-1991 yılları arasındaki dönemde ekonomik nedenlerden kaynaklanan göçler, dinsel ve milli tahammülsüzlükler, nüfus artış oranının düşük olması sonucu nüfusta azalma belirmesi Sırp ve Karadağlı nüfusunun düşmesine sebep olmuştur. 1961 ve 1971 yılları arasında Sırp ve Karadağlı nüfusu %7.52 oranında, 1971-1981 yılları arasında %4.84 oranında, 1981-1991 yılları arasında ise %7.53 oranında azalmıştır.³⁸⁵ Sırp ve Karadağlı nüfusun azalmasını nedeni Sırpların iktisaden Sırbistan'ın gelişmiş bölgelerine göç etmeleridir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi gerilimin azaldığı Sancak bölgesinde bu defa ekonomik yetersizlikler ve yoksulluk baş göstermiştir. Bu durum da bölge insanının göçe yönelmesine sebep olmuştur.

1961-1991 yılları arasındaki dönemde Sancak bölgesinde Müslüman nüfus artmıştır. Bu artışın başta gelen nedenleri nüfus artış oranının yüksek olması ve Türkiye'ye göçlerin kesilmesidir. 1961-1971 arasındaki dönemde Müslüman nüfus %49.82 oranında, 1971-1981 arasındaki yıllarda %19.79, 1981-1991 yılları arasında ise %11.82 oranında artmıştır.³⁸⁶ Etnik çatışmaların durduğu bu dönemde Müslümanlar huzurlu ve güven içinde olmalarından dolayı göç etmekten vazgeçmişlerdir. Sırf ekonomik kaygılardan dolayı göç edenler ya da göç etmeyi düşünenler de nüfusun azalmaması için ikna edilmiş ve bölgede kalmaları sağlanmıştır. Her ne kadar çatışmalar ve Sırpların soykırım faaliyetleri durulsa da Sancaklı Boşnaklar anayasal güvence alamamışlar ve bölgesel anlamda hukuki bir düzenleme yapılmamıştır.

³⁸¹ YILMAZ, a.g.e., s.38.

³⁸² Safeta Bi EVAC, Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar, s.394.
<http://lgi.osi.hu/publications/books/mmcpxyu/26.PDF>

³⁸³ YILMAZ, a.g.e s.30.

³⁸⁴ YILMAZ, a.g.e s.30.

³⁸⁵ Vujadin RUDIĆ & Milomir STEPİĆ, Ethnic Changes in the Raška Region, www.sandzak.com.

³⁸⁶ RUDIĆ & STEPİĆ, Ethnic Changes..., www.sandzak.com.

3.3.3. Tito Sonrası Dönemde Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve Sancak Bölgesi

Yugoslavya'nın karmaşık etnik ve dinsel yapısı uzun süre Tito yönetiminde bir arada tutuldu. 1980'de Mareşal Tito'nun ölümüyle etnik kırırdanmalar kendini hissettirmeye başladı.³⁸⁷

Tito, 1980 yılında öldükten sonra ülkede milliyetçilik fikri güçlenmeye başladı. Yugoslavya'da 80li yıllar milliyetçiliğin yayıldığı ve hız kazandığı dönem oldu. Ülkede bunalımlar başladı ve ülke parçalanma sürecine girdi. 1991'de Yugoslavya anayasasının öngördüğü şekilde devlet başkanlığının federasyonu oluşturan altı cumhuriyetten biri olan Hırvatistan'a geçmesi gerekirken Sırbistan'ın eski Yugoslavya'nın mirasına tek başına sahip çıkma tutumu genel krizin başlangıcını oluşturdu. Hızla gelişen olaylar Yugoslavya'yı kanlı çatışmalara boğdu. Ülke tam bir iç savaşa girdi.³⁸⁸ İç savaşın en önemli yanı, Müslüman Boşnakları, büyük küçük ve kadın erkek ve çocuk demeden kırmayı ve yok etmeyi amaçlayan bir soykırımın, Sırlar tarafından, bütün dünyanın gözü önünde, "Etnik Arındırma" adı altında, açıkça ilan edilmek suretiyle uygulanmasıdır.³⁸⁹

Bu süreçte çok önemli bir dönüm noktası 1996 yılında Slobodon Miloseviç'in Sırbistan Komünist Partisi liderliğini ele geçirmesi olmuştur. Aslında Marksist olan Miloseviç, Sırbistan yönetimini ele geçirdikten sonra ülkede güçlü olan Sırp milliyetçiliğinin potansiyelini hissetmiş ve iktidarını güçlendirmek için neticede ülkeyi kaçınılmaz biçimde yıkıma götürecek milliyetçilik bayrağına sarılmıştır.³⁹⁰

Balkanlarda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkanizasyon sürecini yaşamış, şimdi ise Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti (SFRY) Balkanizasyon dönemine girmişti. Yugoslavya dağılmaya başlayınca Sırlar, tüm ülkenin yönetimini ele geçirmek ve idareye el koymak için politika üretmek mücadeleye girişmişlerdi. Diğer bölgeleri adeta işgal edilecek yabancı topraklar

³⁸⁷ AKARSLAN, a.g.e., s.42.

³⁸⁸ AKARSLAN, a.g.e., s.42.

³⁸⁹ GÜRKAN, a.g.m., s.129.

³⁹⁰ ÇOMAK & ÜLGER, "Balkanlarda Siyasi...", s.10.

olarak görüp, o psikoloji ile müdahale ettiler.³⁹¹ Yugoslavya'nın bu parçalanma sürecinde Sırbistan'ın idaresi Slobodan Milošević ve partisine aitti. 1980'li yılların ikinci yarısı Yugoslavya'yı uzun yıllar savaşların içerisine sokacak maddi ve manevi zarara uğratacak güçlü Milošević rüzgârının estiği dönem oldu.³⁹²

Sırbistan'daki milliyetçilik akımlarının doruğa ulaşması Milošević'in liderliğinde gerçekleşmiştir. Sırbistan'ın saldırgan, katı ve dar bir etnik-din milliyetçiliği gütmesi dünya devletlerinin çoğunda olumsuz tepkilere yol açmıştır. Bu olumsuz tepkilere rağmen Sırp lar, uyguladıkları politik rotayı değiştirmeye yanaşmamışlardır.³⁹³

Milošević iktidarı ırkçı bir dikta yönetimi oluşturmuştu. İlk yaptıkları da çok verimli toprakları olan Bosna-Hersek'in büyük kısmını işgal etmek oldu. Dış dünyaya “bu bir iç mücadeledir, karışmayın” mesajı verirken, ülke içinde inanılmaz bir katliam ve etnik temizleme operasyonu başlatmışlardı.³⁹⁴ Yüzbinlerce kişi bu etnik temizleme operasyonunda ortadan kaldırılmıştı. Bunlar oladursun Milošević ve yandaşları Kosova'da ve Sancak'ta büyük sayıda asker ve polis konuşlandırmış, yerleşimci getirmiş ve her türlü baskı ve zulmü uygulamaya başlamışlardır. Bu meyanda anayasa değişikliği de yaparak Kosova'nın özerklik konumunu kaldırmışlardır.³⁹⁵ Bu anayasa değişikliği doğrultusunda Voyvodina'nın da özerk statüsü ortadan kalkmış ve bu bölgeler doğrudan Sırbistan'a bağlanmıştır.

Eski Sırp lideri Slobodan Milošević döneminde Sancak Bölgesi bir “pandora kutusu” şeklinde idi ve bölgede Milošević rejiminin Boşnak milletine karşı sistematik bir baskısı vardı. Milošević rejimi sadece Boşnaklar üzerine değil bölgedeki etnik hoşgörünün korunması üzerine mücadele eden Sırp lar ve Karadağlıları da baskı altına almıştır.³⁹⁶ Milošević döneminde insan haklarının ihlal edildiği bölgelerden biri olan Sancak, uzun süre sistematik bir devlet baskısı altında

³⁹¹ AKGÖNENÇ, a.g.m., s.85.

³⁹² YILMAZ, Kosova..., s.58.; Slobodan Milošević hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aleksa DJILAS, “A Profile of Slobodan Milosevic” *Foreign Affairs*, Volume 72, No 3, Summer 1993, s.81-96.

³⁹³ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, *Balkanların Dünyası...*, s.166.

³⁹⁴ AKGÖNENÇ, a.g.m., s.85.

³⁹⁵ KAHRAMANYOL, Kosova ve Sancak..., s.3.

³⁹⁶ Selma BEŞİR, “Sancak'ın Dünyası Bugünü Yarını Konferansı”, *Balkan Mektubu*, Sayı 16- 17, Kasım 2005, s.47.

kalmıştır. O dönemde Milošević rejimi, Sancak'ın kalbi Yeni Pazar'a "bölücülüğün yuvası" gözüyle bakmıştır.³⁹⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber Sancak bölgesinde, 40 yıl kadar süren sessiz dönem 1989 yılında Sırların Sancak'a yaptıkları siyasi, etnik, ekonomik ve dini baskılarla bozulmuştu. 1989 yılından sonra Sancak nüfusuna baskı yapılmaya başlanmıştır.³⁹⁸ Milošević rejimi tarafından Sancak Bölgesi ve burada yaşayan Boşnak halk istikrarsızlık kaynağı olarak gösterilmiştir.

Sırp milliyetçileri azınlıkların siyasi haklara sahip olmalarını istemiyor, bunun gerekçesi olarak da azınlıkların değil, ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduklarını belirtiyorlardı. Etnik baskı, Bosna ve Sancak'ta belirgin bir şekilde kendini göstermeye başladı. 1983 yılında aralarında Aliya İzzetbegović'in de bulunduğu 13 kişi "Müslüman milliyetçiliği" faaliyetlerinden dolayı yargılandı. Aliya İzzetbegović'in yargılanma sebebi ise İslami Deklarasyon adlı kitabını yazmış olmasıydı. Yugoslavya'nın küçük bir numunesi olan Bosna-Hersek'te iç savaş tehlikesi 1990 yılının ikinci yarısında kendini belli etmeye başladı. Ağustos ve Eylül aylarında Sancak bölgesinde ve Bosna-Hersek'in çeşitli kentlerinde Sırlarla Müslümanlar arasında çatışmalar yaşandı. Hırvatistan'da Federal Ordu desteğindeki yerel Sırp güçlerle Hırvat milisler arasındaki savaşın seyrine bağlı olarak, Bosna-Hersek Sırları ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar da yoğunluk kazanıyordu.³⁹⁹

Milošević 1990 yılından itibaren gerçek niyetini ortaya koymaya, "Büyük Sırbistan" hayalini telaffuz etmeye başladı. Büyük Sırbistan'ın sınırları, geniş bir coğrafyayı içine alıyordu: Bosna-Hersek'in tamamı, Hırvatistan içerisinde Sırların ikamet ettikleri toprakların tamamı, Kosova, Karadağ ve Batı Makedonya.⁴⁰⁰ Milošević'in bu hedefi doğrultusunda Sırp Bilimler Akademisi tarafından Sırp Milliyetçiliği'nin ana hedefleri şöyle tanımlanmıştır: "Etnik bir bütünlük ve saflık arz eden Büyük Sırbistan'ın kurulması, etnik bütünlüğe Sancak bölgesindeki Türk asıllı Müslüman Hırvatlardan ve Kosova'daki Müslümanlardan temizlenerek ulaşılması ve

³⁹⁷ Erhan TÜRBEDAR, "Sancak Tarihinde Yeni Sayfa", *Stratejik Analiz*, sayı 67, Kasım 2005, s. 71.

³⁹⁸ SELVER, *a.g.e.*, s. 124.

³⁹⁹ ÜLGER, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁰⁰ ÜLGER, *a.g.e.*, s. 134.

etnik temizliğin Müslüman ve Türklerin kitle halinde imhası ve sağ kalabilenlerin de Türkiye'ye sürülmesi ile temin edilmesi”⁴⁰¹

Sancaklı Boşnaklar Büyük Sırbistan idealinin merkezi ve en yakın hedefiydi. Bunun için yapılacaklar uzun dönem Sırp politikası olarak devam ede gelen üç şeydi: Ya katlet, ya göç ettir, ya da asimile et. Sırlar bir devlet olma şuuruna erdikleri XIX. yüzyılın başından başlayarak 200 yıl boyunca bu politikalarını devam ettirdiler.⁴⁰²

⁴⁰¹ SELVER, **a.g.e.**, s.100.

⁴⁰² KRLİÇ, **a.g.e.**, s.79.

III. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA SANCAK BÖLGESİ'NDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

4.1. Sancak Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

4.1.1. Toplumsal Yapı ve Nüfus

Yugoslavya'da yapılan 1991 nüfus sayımına göre Sırbistan, Karadağ, Voyvodina, Kosova ve Sancak'ın toplam nüfusu 10.394.267'dir. Bu rakamın %33,7'sini Sırp olmayan topluluklar meydana getirmektedir. Sadece Arnavutlar, Macarlar ve Sancaklı Boşnaklar ise bu nüfusun %23'ünü oluşturmaktadırlar. Ayrıca Kosova'da 66.189, Voyvodina'da da 5.851 Boşnak Müslüman olduğu kaydedilmektedir.⁴⁰³

1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre Sancak bölgesinin nüfusu 450.000'dir. Bu nüfusun %51,5'i Sırlar ve Karadağlılarla karışık yaşayan Slav Müslümanlardır. Bu nüfus sayımının verilerine göre Sırbistan'da ortalama 250 bin, Karadağ'da 90 bin Müslüman yaşamaktaydı. Resmi olmayan değerlendirmelere göre de birkaç yıl önce 70 bin Müslüman Sancak bölgesinden göç etmişti.⁴⁰⁴

1991 nüfus sayımının verileri, 1992-1995 yılları arasında Sırbistan'ın Bosna Hersek'e savaş açtığı dönemde Sırp ve Karadağlı polisler, Yugoslavya ordusu ve Sırp çeteleri tarafından öldürme, kaçırma, güç kullanarak sınır dışı etme ve daha başka baskı ve zulüm eylemleri sonucu azalan müslüman nüfusun boyutunu kapsamıyordu. Karadağ'ın içinde kalan Sancak topraklarında müslüman nüfusun %80'i resmi olarak kaybedilmiştir.⁴⁰⁵ Sayılanlar dışında katliamlar, bugün de devam eden asimilasyon politikaları ve temelde baskılar nedeniyle olan göçler Boşnakların

⁴⁰³ KRLIÇ, a.g.e., s.79-80.

⁴⁰⁴ Ejub STITKOVAC, "Realistic Policy of the Muslims", <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/199403/40314-007-trae-beo.htm>.

⁴⁰⁵ Sandzak: Calm For Now, ICG Balkans Report N° 48, Sarajevo, 09 November 1998, s.5-6.

demografik yapısını etkilemiştir. Bugün sadece Türkiye’de 1.000.000’un üzerinde Sancaklı Boşnak’ın olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁰⁶

Sancak bölgesindeki Boşnak nüfus ile ilgili bazı tarihi gerçekler dikkate alınmalıdır. Burada vurgulanmak istenen, Sancak bölgesinin sürekli göç verdiği, Osmanlı’nın bölgeden çekilmesiyle Boşnaklar üzerinde işlenen katliam, gayrimenkullerine yönelik yağmacılık, Boşnak evlerinin ve dükkânlarının yakılması gibi olaylar, Sancak bölgesinden Boşnak göçünü sürekli olarak zorlamıştır.⁴⁰⁷

Günümüze daha da yaklaşacak olursak, 1991-1995 yılları arasında yapılan Bosna Savaşı sırasında bölgeden 80.000 Sancaklının göç ettiği bilinmektedir. Daha yakın bir zamanda yaşanan Kosova savaşında ise NATO bombardımanı nedeniyle 27.000 Sancaklı, Bosna ve Türkiye’ye göç etmiştir. Görülen odur ki Sancak’taki nüfus güçlü doğum yüzdelerine rağmen ciddi göç miktarları ile de azalmaktadır.⁴⁰⁸ Özellikle Yugoslavya’nın parçalanması ve Hırvatistan, Slovenya, Bosna- Hersek ve Makedonya gibi yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasından sonra göç hızlanmıştır. Sırpların etnik temizlik politikası altında kalan ve memleketlerini terk etmek zorunda kalan Bosna-Hersek’li Boşnakların yaklaşık 20.000’i Türkiye’ye sığınmıştır.⁴⁰⁹

Sırbistan ve Karadağ’da 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre Sancak bölgesinin toplam nüfusu 420.259’dur. Sırbistan sınırları içindeki Sancak bölgesinin nüfusu 235.567 iken Karadağ toprakları içindeki Sancak bölgesinin nüfusu 184.692’dir. Bu nüfus sayımına göre Sancak bölgesindeki Boşnak ve Müslümanların toplam nüfusu 220.065’tir ve bu sayı bölge nüfusunun %52.36’sına tekabül etmektedir. Sırbistan sınırları içinde kalan Sancak topraklarındaki nüfusun 132.350’si Boşnak, 89.396’sı Sırp ve yaklaşık 5.000’i de diğer etnik gruplardan oluşur. Bütün Sırbistan Cumhuriyeti topraklarında ise 136.087 Boşnak nüfus, 19.503 Müslüman vardır. Bu da Sırbistan nüfusunun %2’sine tekabül eder.⁴¹⁰ Sancak’ın batıdaki idari yönetimlerinde Boşnaklar azınlıktayken (Nova Varos %7, Priboj %23,

⁴⁰⁶ YILMAZ, a.g.e., s.32.

⁴⁰⁷ Bölünmüş Bir Türk Diyarı..., s.53.

⁴⁰⁸ YILMAZ, a.g.e., s.33.

⁴⁰⁹ KRLİÇ, a.g.e., s.87.

⁴¹⁰ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights, Democracy and Violence”, Annual Report: Serbia 2008, Belgrade, 2009, s.363.

ve Prijepolje %41) doğudaki üç idari yönetiminde Boşnaklar çoğunluktadır (Yeni Pazar %78, Tutin %94.9, ve Sjenica %75).⁴¹¹ 55.000'lik nüfusa sahip olan Yeni Pazar, Sırbistan'daki Boşnakların kültür ve siyaset merkezidir.⁴¹²

Sırbistan'daki %2 oranındaki Boşnak nüfus siyasi temsil olarak ülke genelinde büyük bir güç oluşturamazlar. Ancak Karadağ'da durum farklıdır. Karadağ'daki Boşnaklar, nüfus bakımından ülkede üçüncü büyük grubu oluştururlar. 672.656 nüfusu olan Karadağ'da 273.366 Karadağlı (%40.64), 201.892 Sırp (%30,01), 63.272 Boşnak (%9,41), 47.682 Arnavut (%7) ve 28.714 Müslüman (%4,27) vardır.⁴¹³ Karadağ'da Boşnak nüfusun yüzde oranının fazla olması politik temsil açısından buradaki Boşnakları Sırbistan'a göre daha avantajlı hale getirmektedir.

2002'de Sırbistan'da yapılan nüfus sayımları, Boşnaklar içindeki büyük doğurganlık oranına rağmen, Boşnak nüfusunun yoğunlukta yaşadığı Yeni Pazar, Seniče ve Tutin belediyelerinin toplam nüfusunda 1991 yılına kıyasla yaklaşık 10 binlik azalmanın olduğunu göstermiştir. Bu nüfus azalması, Sancak bölgesinden Boşnak göçlerinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. En çok göç veren Seniče'nin olduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁴

2003 yılı nüfus sayımına göre 672.656 olan Karadağ nüfusunun %59,4'ünü Karadağlı olmayan Sırp, Boşnak, Arnavutlar ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde Sırp %30 nüfusa sahipken Boşnakların oranı %9,4'tür. Bölgede %4,3'lük oranları ile Kosova ve Arnavutluk sınırlarında yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar da ciddi bir yekûn teşkil etmektedir. Tüm Karadağ'daki Müslüman nüfus ise yine 2003 verilerine göre %20,9'dur. Belirtilen rakamlarda Boşnak ve Arnavutların nüfusları toplam %13,7 olmasına rağmen Müslüman nüfusun %20,9 olması, Boşnak ve Arnavut nüfusun ciddi bir kısmının kendilerini Karadağlı Müslüman olarak kayıt ettirmelerinden kaynaklanmaktadır.⁴¹⁵

⁴¹¹ Serbia's Sandzak: Still Forgotten..., s.1.

⁴¹² Ethnic Minorities in Serbia An Overview, OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe), Şubat 2008, s.9.

⁴¹³ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights, Democracy...", s.363.

⁴¹⁴ Bölünmüş Bir Türk Diyarı..., s.53.

⁴¹⁵ KRLIĆ, a.g.e., s.88.

Karadağ'daki Sancak belediyelerinde Müslüman Boşnakların toplam nüfusa oranı ise şöyledir: Plav %87, Biyelo Polje %53, Berane %46, Plevliya %37, Rojaye %98.⁴¹⁶ Sancak bölgesinin Karadağ kısmındaki kentlerinden Plav ve Rojaye'da Boşnak nüfus büyük bir çoğunluğu teşkil etmektedir. Akova kentindeki Boşnak nüfus ise %50'nin üzerindedir. Sancak bölgesinin Sırbistan sınırları içindeki kentlerinden ise Yeni Pazar, Tutin ve Senice'de nüfusun çoğunluğunu Boşnaklar oluşturmaktadır. 1991'de Priboy ve Priyepole kentlerindeki Boşnak nüfus yüzde 50'yi geçiyordu. Ancak günümüzde yaşanan göçler yüzünden bu rakamın yüzde 50'nin altına gerilediği bildirilmiştir.⁴¹⁷

4.1.2. Ekonomik Durum

XIX. yüzyılın son otuz yılı ile XX. yüzyılın ilk kırk yılı arasındaki zaman diliminde oluşan şartlar içinde Boşnaklar, Yugoslavya'nın daha doğrusu Sancak'ın en yoksul toplumsal tabakasını oluşturuyorlardı. Özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen toprak reformları belirginleştikçe, Boşnak halkının ekonomik ve sosyal durumu dayanılmaz hale gelmiş, bu da ulusal ve kültürel yapıyı olumsuz olarak etkilemiştir.⁴¹⁸

Yugoslavya Krallığı ve ardından komünist Yugoslavya kurulalı beri bu bölgedeki bütün ulaşım yolları, yapılan diğer çevre yollarından dolayı önemini yitirdi ve tüm kalkınma programlarında bu bölge ihmal edildi. Bunların bir sonucu olarak bölge, eski Sosyalist Yugoslav Federal Cumhuriyeti'nin en az gelişmiş bölgelerinden biri olarak kaldı.⁴¹⁹

Bölgede komünizmin çökmesiyle doğan serbestleşme umutları (etnik) milliyetçilik ve savaş yüzünden yok oldu. Belirsizliğe ve güvensizliğe yol açan 1990'ların siyasi istikrarsızlığı eski Yugoslavya'nın ekonomik gelişmesi üzerinde büyük etkiye sahipti. İş imkânı çok sınırlıydı, işsizlik yüksekti ve pek çok kişi ekonomik geçim için daha küçük yerlere taşınıyorlardı.⁴²⁰

⁴¹⁶ YILMAZ, a.g.e., s.32.

⁴¹⁷ TÜRBEDAR, a.g.e., s.7.

⁴¹⁸ KOLAŞINLI, a.g.e., s.256.

⁴¹⁹ Dağılan Yugoslavya'da..., s.7.

⁴²⁰ <http://www.unpo.org/content/view/7903/138/>

Sancak büyük miktarda fakir bir nüfusa sahip olduğundan gelişmemiş bir bölge statüsünde kalmıştır ve bu fakirlik son zamanlarda daha da belirginleşmiştir.⁴²¹ Kamu sektörünün son derece kötü durumu pek çok çalışanı özel sektörde çoğunlukla hazır giyim, ayakkabı, perakende mağazıcılık ve yiyecek içecek hizmetleri alanında iş aramaya itmiştir. Yeni Pazar'da beş yüz otuz özel şirket (eskiden 1.000 tane vardı) özel şirket iki bin üç yüz tane mağaza olduğundan söz edilmektedir. Bunlardan çoğu yasadışı işletilirken özel sektörde 20.000 kişinin istihdam edildiği varsayılmaktadır.⁴²²

Yeni Pazar günümüzde Sırbistan'ın diğer şehirlerine göre daha az gelişmiştir. Yerel ekonominin gücü –sosyalist ekonomik altyapının doğal sonucu- azalmıştı. Bu durum Yeni Pazar'da şube fabrikaları olan Tutin ve Seniçe'yi de etkilemişti. Ekonomik çöküş yüzünden Sancaklılar ve özellikle Yeni Pazarlılar özel işlere yöneldiler. 1990'ların başında Yeni Pazar tekstil ve ayakkabı üretim merkezi olmakla beraber yeniden önemli bir ticaret sahası haline geldi. Devlet, bu yeni ekonomik yapılanmayı desteklemek yerine kayıt dışı ekonomi ve karaborsayla mücadele adına Yeni Pazar'da özel sektörü ortadan kaldırmak için her şeyi yaptı. Yeni Pazar'a, çoğu zaman Sırbistan'ın diğer bölgelerine göre çok daha fazla vergi yükü getirilmesi bu doğrultuda yapılanlara bir örnektir.⁴²³

Sancak halkının temel geçim kaynağı tarım ve büyükbaş hayvancılıktır. Bununla beraber bölgede, küçük işletmecilik ve el sanatlarına dayalı ekonomik faaliyetler de yapılmaktadır. Eski zamanlardan kalan zanaatların korunması (dokuma tezgâhlarında el ile dokunan kilim ve yolluklar ünlüdür) ve geliştirilmesine önem verilmektedir.⁴²⁴

Sancak doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir. Gajdani civarında altın, gümüş, bakır ve kurşun madenleri vardır. İberik, Drin, Koykove köyleri civarında da altın gümüş, platin, civa, kurşun, demir, kalay, çinko, kobalt, nikel, krom, arsenik,

⁴²¹ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights in Transition", Annual report 2001, Serbia 2002. s. 109.

⁴²² Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights in Transition", s. 109.

⁴²³ EVAC, **a.g.m.**, s.394.

⁴²⁴ MUŠOVIĆ, Yeni Pazar Nüfusunun..., s.38.

manganez, antimon, alüminyum ve kükürt madenleri keşfedilmiştir.⁴²⁵ En önemli kaynak, yıllık 700.000.000 tondan fazla üretimi ile Pljeva, Berane, Petnjica, Sjenica'da çıkarılan taşkömürüdür. Yeni Pazar vilayetinde mermer yatakları ile birlikte eski demir, kurşun ve çinko yatakları vardır. Nehirlerin akışı (debisi) küçük yatırımlarla yeni enerji santrallerinin kurulmasını mümkün kılar. Ayrıca büyükbaş hayvan ve balık yetiştirmeye, mantarcılığa, böğürtlen, dağ çileği ve şifalı otlar üretmeye uygun bakir kaynaklar mevcuttur. Dağlarda yabani hayvan, nehirlerde balık oldukça fazladır. Göller, mineral ve termal kaynaklar, turizmin her dalında gelişmeye müsaittir.⁴²⁶

Sancak bölgesinin merkezi olan Yeni Pazar'da giyim ve ayakkabı endüstrisi gelişmiştir. Burada üretilen ürünler Yunanistan, Kosova, Bulgaristan ve Türkiye'ye ihraç edilmektedir. Bölgenin Karadağ sınırlarında kalan bölümünde ise ekonomik yetersizlik göze çarpmaktadır. Zayıf altyapı hizmetleri, finansal desteğin yetersizliği, belediye hizmetlerinin kötüleşmesi fakirliğin artmasına neden olmaktadır. Bu durum da bölge insanların başka ülkelere göç etmelerini tetiklemektedir.

Sancak ekonomik bakımdan az gelişmiş bir bölgedir. Tarım ekonomideki en büyük sektörü oluştururken sanayi 1945 yılından beri tekstil sektörüne bağlı olarak gelişmektedir. Müslüman nüfus içindeki işsizlik kısmen işgücü piyasasındaki ayrımcı ve adaletsiz uygulamalardan kaynaklanmaktadır. 1992 yılından bu yana pek çok sağlık personeli, polis, öğretmen ve askeri personel belirsiz nedenlerle işlerinden çıkarılmıştır. Belirtilmelidir ki müslümanlar arasındaki resmi işsizlik oranı gerçek olan rakamdan daha yüksektir. Bunun sebebi ise oldukça büyük olan gayriresmi sektörde müslümanların çalıştırılıyor olmasıdır.⁴²⁷

Tutin ülke gelirinin altında %15 ortalama gelirle Sırbistan'ın merkezinde en gelişmemiş idari yönetimdir. Yeni Pazar Sırbistan'da %89 ile ikinci en kötü işsizlik oranına sahiptir. Yasal işler bulunamamakta, resmi olarak işsiz olan Yeni Pazar'lı vatandaşlar karaborsadaki işleri kabul etmek zorunda kalmaktadır. Yeni Pazar'ın

⁴²⁵ 1896 (H. 1314), Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yeni Pazar, Taşlıca), Yayıma Hazırlayan: H. Yıldırım AĞANOĞLU, İstanbul, Rumeli Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, No:3, 2000, s.238, YILMAZ, a.g.e., s37.

⁴²⁶ Dağılan Yugoslavya'da..., s.6.

⁴²⁷ <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4670107e2.pdf>

gayri safi yurtiçi hâsılası ülke ortalamasının %53'ü kadardır. Seniçe'de bu oran %41'dir.⁴²⁸ Sırp Sosyalist Partisi'ne göre Yeni Pazar'da 18.230 kişi işsiz durumdadır. Bu rakamın %75'ini Müslümanlar, %25'ini de Sırp'lar oluşturmaktadır.⁴²⁹

2008 yılının Mayıs ayında sunulan bir araştırmaya göre Sancak bölgesindeki son ekonomik durum kaygı vericidir. Dünya Bankası'nın açıklamasına göre Yeni Pazar, Tutin, Seniçe, Nova Varoš, Priboj, Prijepolje'deki belediyeler fakir nüfus kapsamına girmektedir. Fakirliğin en yoğun olduğu yer %49,6 oranla Tutin belediyesidir. Belgrad'ın verileriyle kıyaslandığında Tutin'deki yoksulluğun bundan 11,5 kat daha büyük olduğu görülmüştür. Sancak bölgesindeki 50.000 kişi işsizdir ve sadece 12.000 kişi rahat içinde yaşamaktadır.⁴³⁰

4.2. Sancak Bölgesi'nde Siyasi Durum

4.2.1. Sancak Boşnak Milli Meclisi ve Faaliyetleri

Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM) 11 Mayıs 1991 yılında bölgede yaşayan Müslüman Boşnak halkın, dağılan Yugoslavya'da her çeşit siyasi, ekonomik, kültürel haklarını korumak amacıyla kuruldu. Başkanlığını Süleyman Uglanin'in yaptığı bu kuruluşun çatısı altında siyasi partiler, meslek odaları, insani ve kültürel amaçlı kuruluşlar ile kadınlara yönelik çalışmalar yapan kuruluşlar yer almaktadır.⁴³¹

Sancak Boşnak Milli Meclisi, Sancak'ın meclisi gibi çalışmıştır. Sancak Boşnak Milli Meclisi'nin en önemli amacı, bölgede yaşayan Sancaklı Müslüman halkın göçünü önlemek ve bulundukları topraklar üzerinde yaşamalarını sağlamaktır. SBMM, Sırp ve Karadağ yönetimleri tarafından 2003 Eylülüne kadar resmen kabul edilmiş değildi. Bu nedenle Konsey, Uglanin'in ifadesiyle adeta kaçak olarak çalışmak zorunda kalmıştır.⁴³² Dolayısıyla SBMM yasal olmayan bir organizasyon olarak işlemiştir. SBMM, 1993 yılında Temsil Edilmeyen Halklar ve Milletler Organizasyonuna üye olmuştur.

⁴²⁸ EVAC, **a.g.m.**, s.388-389.

⁴²⁹ YILMAZ, **a.g.e.**, s39.

⁴³⁰ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights, Democracy ...", s.405.

⁴³¹ YILMAZ, **a.g.m.**, s.154-155.

⁴³² YILMAZ, **a.g.m.**, s.155.

SBMM, Sancak Müslümanları'nın parti-dışı örgütlü bir hareketidir. Bu aynı zamanda Sancak Müslümanları'nın meşruluğu kabul edilmiş tek örgütüdür. SBMM'nin en yüksek organı olan Genel Kurul'un kuruluş tarihi 11 Mayıs 1991'dir ve görevi Sancak Müslümanları ile ilgili önemli kararları almaktır.⁴³³ Günümüzde Sancak Müslümanları, Milli Müslüman Meclisi aracılığı ile çok iyi teşkilatlanmış, tüm milli kurumlarını kurmuş ve konuyu uluslararası siyaset sahnesine taşımış bulunuyorlar.⁴³⁴ SBMM, BM, AGİT, AK gibi uluslararası örgütlerle temas halindedir.

SBMM, kurulduğundan beri Sancak'a özel bir statü verilmesini savunmuştur. Bu özel statü yerel özerklik talebinin bir ifadesidir. Uglanin, bu özel statüye sahip yapıyı; polis, adalet, eğitim, medya ve kültür kurumlarına sahip kendi enerjisini ve doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilen, sosyal güvenlik sistemi, banka ve telekomünikasyon altyapılarının kontrolünü elinde bulunduran bir yapı olarak tanımlamaktadır.⁴³⁵

Bugün Sancak Müslümanları, Milli Meclis aracılığı ile siyasi teşkilatlanmalarını gerçekleştirmiş ve bu kurum aracılığı ile atalarının topraklarında yaşamak üzere mücadele etmeye ve göç etmemeye karar vermiş bulunuyorlar. Sancak'ın içinde bulunduğu şartlar bugün çok ağırdır. Fakat halkın artık bir teşkilatları vardır ve bu teşkilat Sancak'ta kalmak ve geleceği güvenceye almak üzere bir program oluşturmuştur.⁴³⁶

4.2.2. Siyasi Partiler ve Faaliyetleri

1990'da Yugoslavya'nın çok partili sisteme geçmesi ile etnik azınlıkları temsil eden birçok siyasi parti ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri ağırlıklı olarak Sancaklı Boşnakları etrafında toplayan "Demokratik Eylem Partisi" (Stranka Demokratske Akcije- SDA) olmuştur.⁴³⁷

⁴³³ Dağılan Yugoslavya'da..., s.9.

⁴³⁴ Süleyman UGLANİN, "Sancak ve Sancak'taki Siyasi Mücadele", *Yeni Türkiye*, Sayı 3, Yıl 1, Mart-Nisan 1995, s.41.

⁴³⁵ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.242.

⁴³⁶ UGLANİN, *a.g.m.*, s.41.

⁴³⁷ Bölünmüş Bir Türk Diyarı..., s.54.

Bugün Sancak'ın genelinde hem Karadağ hem de Sırbistan Sancak'ında toplam 22 tane Müslüman Boşnak partisi bulunmaktadır. Parti sayısının bu kadar çok olması, bugün Sancak'ta tam bir siyasal parçalanmışlığın yaşandığı anlamına gelmektedir.⁴³⁸ Belediye seçimlerinde koalisyon oluşturarak seçimlere giden bu partiler belediye yönetimine de Sırların hakim olmasını engellemek için ortak hareket edebilmektedirler. Bu partiler 2000 yılındaki belediye seçimlerine iki ana koalisyon altında girmişlerdir. Bu koalisyonlardan biri Süleyman Uglanin'in liderliğini yaptığı Sancak Listesi Koalisyonu diğeri de Mithat Eminoviç'in başkanlığını yaptığı NPS koalisyonu idi. Sancak Listesi koalisyonunu oluşturan Boşnak partiler şunlardı: SDA Sancak (Süleyman Uglanin), Boşnak Demokratik Partisi (Esad Dzudzeviç), Sancak Sosyal Demokrat Partisi (Nail Cemiç), Sancak Liberal Partisi (Bayro Ömeragiç), SDA Yugoslavya (İbrahim Dyerlek). NPS Koalisyonunu oluşturan Boşnak partiler de şöyledir: Yugoslav Boşnakları Halk Kongresi (Ömer Hacıç), Sancak Demokrat Parti (Rasim Lajiç), Reformcu Demokrat Parti (İzudin Şuşeviç), Liberal Boşnak Organizasyonu (Kasım Zoraniç), Demokrat Sancak Partisi (Dzemail Sulyeviç), Sancak Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Muradin Muharemoviç), Sancak Sosyal Demokrat Birliği (Mujo Mukoviç), Modern Sancak Partisi (Muamer Sulyoviç)⁴³⁹

Boşnak siyasi partilerinin Sancak bölgesinin statüsü hakkındaki talepleri gözden geçirildiği zaman bunların mevcut durumu kabul ile özerklik talepleri arasında geniş bir talep yelpazesini oluşturduğu görülmektedir.⁴⁴⁰

Siyasi Partilerin çokluğuna rağmen Sancak'ta üç ana siyasi parti vardır: Süleyman Uglanin'in liderliğindeki Sancak Demokratik Eylem Partisi, Rasim Lajic'in liderliğindeki Sancak Demokratik Partisi ve Fevzija Muric'in Sancak Partisi. Bu partiler Sancak'ın statüsü konusunda birbirinden farklı görüşlere sahiptir.

Demokratik Eylem Partisi (PDA), 1990 yılının Mayıs ayında Saraybosna'da, eski Yugoslavya Federasyonu topraklarında yaşayan tüm Boşnak Müslümanların bütünlüğünü destekleyen bir programla kurulmuştu. Kısa bir süre sonra, eski

⁴³⁸ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.254.

⁴³⁹ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.256.

⁴⁴⁰ Bölünmüş Bir Türk Diyarı..., s.54.

Yugoslav cumhuriyetlerinde PDA'nın şubeleri açıldı. Sırbistan'daki şube, Sancak'ın PDA'sı olarak 29 Temmuz 1990 tarihinde Yeni Pazar'da kuruldu. Doktor Süleyman Uglanin Sırbistan'ın PDA'sının genel başkanı seçildi. Uglanin'in başkanlığını yaptığı bu parti Sancak'ın en büyük ve en etkili partisi haline gelmiştir. Mutlak Müslüman çoğunluğu bünyesinde barındıran bu partinin adı Sancak Demokratik Eylem Partisi'dir (SDA)⁴⁴¹.

Sancak Demokratik Eylem Partisi, Osmanlı tarihsel-politik kimliğini sürekli vurgulamış, "Sancak'ın Osmanlı'nın Balkanlar'daki son direnme noktası olduğunu" işlemiştir.⁴⁴² Sancak bölgesi için özerklik talep eden bu parti uzun vadede bağımsızlık ve Bosna-Hersek devletiyle birleşmek istemektedir.

Uglanin'in Sancak dışında bulunduğu yıllarda Sancak'taki siyasi yapıda önemli fikir ayrılıkları baş göstermişti. Uglanin ile SDA genel sekreteri Rasim Lajic arasında anlaşmazlıklar vardı. Nitekim 1995'te SDA yöneticileri Adalet Bakanlığı'na başvurarak ayrı birer parti kurmayı talep ettiler ve Ekim 1995'te SDA adı altında beş yeni parti kuruldu: SDA, Sancak SDA, Yugoslavya SDA, Doğru SDA ve Gerçek SDA.⁴⁴³

Sancak'ın statüsü konusunda, Uglanin'in partisi, Sancak'ın bütünlüğünü savunmakta ve tam özerklik talep etmektedir. SDA, Müslümanlar üzerindeki baskıların ve fiili Sırp egemenliğinin kalkmasını, Boşnakça'nın resmen tanınmasını, Sancak'a özerklik verilmesini savunuyordu.⁴⁴⁴ Lajic'in partisi ise kamu yetkileri açısından geniş bir adem-i merkeziyetçilik isterken, Muriç'in partisi ise geniş özerklik ile Sancak'ın statüsünün belirleneceği bir referandum talep etmektedir. 1996 yılındaki seçim kampanyalarında, Lajic, müslüman partilerin geniş bir koalisyonunu savunurken, bölücülüğün ve seçim boykotlarının toplumun çıkarlarına hizmet etmeyeceğini belirtmekte ve bu şekilde devam eden eylemlerin, Belgrad'ın, seçim

⁴⁴¹ Sancak Demokratik Eylem Partisi, Bosna'daki Demokratik Eylem Partisi'nin Sırbistan'da açılan şubesinin adıdır.

⁴⁴² BORA, **a.g.e.**, s.206.

⁴⁴³ YILMAZ, **a.g.m.**, s.156.

⁴⁴⁴ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.243.

bölgelerini yeniden sınırlandırmasına ve Sancak'ın seçim sonuçlarını bozarak burada uydurma seçim bölgeleri yaratmasına neden olacağını iddia etmektedir.⁴⁴⁵

Süleyman Uglanin'in önderliğindeki SDA, kurulduğu günden bugüne, Sırbistan ve Karadağ sınırları içindeki Sancak'ın kendi meclisi, hükümeti, polis gücü ve ekonomi politikaları olan özel özerk bir bölge olmasını savuna gelmiştir. SDA üyesi politikacılar, Sancak'ın tarihine dikkat çekerek Sırbistan ve Karadağ sınırları içinde bulunan on bir yerel idari yönetimdeki Müslümanların hepsini temsil ettiklerini ileri sürmektedirler. Rasim Lajic'in partisi SDP ise SDA'dan daha farklı bir parti programına sahiptir ve Sancak konusunda daha farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. SDA gibi Sancak'ın tarihinden kaynaklanan hakları üzerinde durmamaktadır. Rasim Lajic, azınlık sorununun çözümünün tek yolunun Sırbistan'ın demokratikleşmesi olduğuna inanmaktaydı. Sırbistan'ın eninde sonunda demokratikleşeceğini ve özgür, demokratik ve sivil bir devlet haline geleceğini; dolayısıyla böyle bir devlet sisteminde geniş bölgesel özerklik istemenin gereksiz ve anlamsız olacağını belirtmekteydi.⁴⁴⁶ Rasim Lajic, Sancak konusunda, Avrupa reçetesi olarak bilinen, ilgili tarafların rızası ile sorunun çözümünün adım adım gerçekleştiği bölgesel bir özerklik modelini destekliyordu. Bu iki partiden sadece Rasim Lajic'in partisi Sırp partileriyle işbirliği yapma taraftarıydı.⁴⁴⁷ SDP, bu yüzden Sırbistan'ın diğer siyasi partileri tarafından daha uygun ve uyumlu bir partner olarak görülmektedir.

İnsan ve azınlık haklarından sorumlu bakan olan SDP lideri Rasim Lajiç, Sancak sorununun uluslararasılaşmasına karşıydı. Son zamanlarda uluslararası konu haline gelen benzer olayların azınlıklara fayda yerine zarar getirdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Sancak konusunun da uluslararasılaşmasının zarar verici olacağını söylemiştir.⁴⁴⁸ Rasim Lajic Sırbistan ve Karadağ'ın bütünlüklerinin korunmasını desteklemiş ancak Sırbistan Demokratik Partisi'nin, Karadağ'ın bağımsızlığı

⁴⁴⁵ Sandzak: Calm For..., s.11.

⁴⁴⁶ EVAC, **a.g.m.**, s.393.

⁴⁴⁷ EVAC, **a.g.m.**, s.393.

⁴⁴⁸ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Security in an Unfinished State", Annual Report: Serbia 2005, Belgrade, 2006, s.385.

konusunda yapılacak referandumda Karadağ Boşnaklarının, Karadağ'ın ayrılığına karşı oy kullanmamaları konusunda onları ikna etme önerisini reddetmiştir.⁴⁴⁹

Sancak bölgesindeki siyasi liderler arasındaki çatışmayı Milliyet yazarı Fikret Bila şu cümlelerle yorumlamıştır: “Sırbistan hükümeti, Sancak bölgesinin iki Boşnak bakanı sayesinde ayakta duruyor. Boşnak bakanlar Süleyman Uglanin ve Rasim Lajiç... Bu iki bakanın desteği olmasa Belgrad’da hükümet düşecek. Bu denli önemli işler gören iki Boşnak bakan ise, 15 yıla yakın süredir siyasi rekabet ve küskünlük içinde.”⁴⁵⁰

Sancak Müslümanları Milli Konseyi Başkanlığı, Sırbistan Parlamentosu’da milletvekilliği ve Yenipazar Belediye Başkanlığını da yapmış olan SDA (Sancak Demokratik Eylem Partisi) lideri Süleyman Uglanin ile Sırbistan Hükümetinde İnsan Hakları ve Azınlıklardan Sorumlu Bakan Rasim Lajiç (Sosyal Demokrasi Partisi, SDP) arasında, muhalefetten öte, gitgide tırmandırılan düşmanlık bölge açısından endişe vericidir. Yenipazar Belediyesinde Uglanin belediye başkanı iken, Lajiç’in partisi önderliğindeki muhalif hareket belediye meclisinde çoğunluğu ellerinde tutmaktadır. Bu durum meclisi adeta işlemez hale getirmiştir.⁴⁵¹

Sancak bölgesindeki politikacıların bir araya gelemeyecek kadar bölünmüş olmalarından dolayı Sancak Müslümanlarının hepsini ortak bir noktada toplayan tek kurum Sancak Meşihatı olmuştur. Sancak Meşihatı başkanı müftü Zukorlic, Sancak’taki en önemli politik unsurlar olan Lajic ve Uglanin’den dahi daha çok etkiye sahiptir.⁴⁵² Zukorlic, her ne kadar kendisinin politikayla işi olmadığını söylese de belki de şartlar kendisini Sancak’ta politik bir figür haline getirmektedir. Bununla beraber Sancak bölgesinde Boşnaklar sadece siyasi açıdan değil, dini açıdan da ikiye ayrılmış durumdadır. Birbiriyle rekabet halindeki iki müftü, camileri ve cemaati de ikiye ayırmışlardır. Saraybosna’ya daha yakın duran Müftü Muammer Zukorliç ile

⁴⁴⁹ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Security...”, s.382.

⁴⁵⁰ BİLA, Milliyet.

⁴⁵¹ H. Yıldırım AĞANOĞLU, “Karadağ Referandumunun Sancak Boşnakları ve Bölge Ülkelerine Etkisi”, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2779.

⁴⁵² Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Self- Isolation, Reality and The Goal”, Annual Report: Serbia 2007, Belgrade, 2008, s.229-230.

Belgrad'a daha yakın duran Adem Zilkiç arasındaki anlaşmazlık Yeni Pazar'da camileri bile bölmüş durumdadır.⁴⁵³

Yeni Pazar'ın siyasi ve dini olarak bölünmesi için ortada ciddi bir neden yok. Ne siyasi ne de dini bir farklılıktan söz etmek mümkün. Sadece siyasi ve dini liderler arasında bir iktidar ve hâkimiyet yarışından söz edilebilir. Sancak bölgesinin Boşnak halkı her iki bölünmeden de çok rahatsız.⁴⁵⁴ Sancak'taki dini ve siyasi bölünme bölgenin ileriye dönük siyasi gelişimini ise oldukça kötü etkilemektedir.

4.3. Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve Sancak Bölgesi'ndeki Siyasi Gelişmeler

1990 yılında Yugoslavya'nın çok partili sisteme geçmesi etnik azınlıkların kendilerini temsil eden siyasi partiler kurabilmelerini sağlamıştı. Boşnaklar da 1990-1991 yıllarında kendi siyasi ve kültürel kurumlarını kurarak kendi kimliklerine sahip çıkmaya çalışmışlardır. Sancak halkı, Aliya İzzetbegoviç'in Bosna'da kurduğu Demokratik Eylem Partisi'nin bir şubesini de Süleyman Uglanin önderliğinde Sancak'ta açmışlardır. Bununla beraber 1991 yılı içinde Sancak'ın en üst düzey temsil organı olan Sancak Boşnak Milli Meclisi kurulmuştur.

1990 yılında yapılan seçimlerde, Süleyman Uglanin'in başkanlığındaki SDA, üç temsilcisini Sırbistan Parlamentosuna göndermiştir. Ancak Sancak bölgesindeki Sırp baskısından dolayı Sancak milletvekilleri görevlerinden istifa etmiştir.

Sırbistan yönetimi ile Sancak Müslümanları arasındaki ilişki, Bosna-Hersek'te yaşanan Bosnalı Sırlar ile Bosnalı Müslümanlar arasındaki savaş nedeniyle kötüleşmiştir. Sırp rejimi, tepkisini bütün Müslüman halkı Sırbistan'dan ayrılarak Bosna-Hersek'e katılmayı amaçlayan potansiyel hain olarak nitelendirmiştir.⁴⁵⁵

Yugoslavya her ne kadar Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ, Bosna ve Hersek cumhuriyetlerinden oluşuyor ise de Sırlar her şeye hâkimdi. Federal ordu Sırlardandı, ağır silahlar onların elindeydi, ülkenin geleceği

⁴⁵³ Fikret BİLA, "Davutoğlu'nun 100 Yıl Sonraki Ziyareti", **Milliyet**, 26.07.2009.

⁴⁵⁴ BİLA, **Milliyet**.

⁴⁵⁵ KENAR, **a.g.e.**, s.257.

onların tasarrufu altındaydı. Sayıları 8 milyon civarında olan Sırlar öbür cumhuriyetleri bir yana bırakarak Büyük Sırbistan hayalleri görüyorlardı. İşte bu hayal Katolik Hırvatistan ve Slovenya'yı Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlıklarını ilan etmeye itmiştir.⁴⁵⁶

1991-92 yıllarında Yugoslavya'yı oluşturan unsurlardan Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'in bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte geriye kalan Sırbistan ve Karadağ, 27 Nisan 1992 tarihinde son Yugoslavya'yı oluşturdu.⁴⁵⁷ Dolayısıyla 1990'ların başlarında dünyanın tanık olduğu önemli gelişmelerden biri, Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması ve bunun paralelinde Eski Yugoslavya topraklarında savaşların yaşanmasıdır. Balkanlaştırma kavramı Yugoslavya'nın parçalanma sürecini en iyi anlatan ifade olup sadece bölgesel bir kavram değildir. Milliyetçilik akımlarının bazı iktidar sahipleri tarafından körüklenmesi ile başlayan süreç dini farklılık taşıyan halkın parçalanmasına yol açmış ve sonuçta Yugoslavya altı farklı devlete bölünmüştür.⁴⁵⁸

1 Mart 1992'de Karadağ'da yapılan halkoylamasında, oy hakkını kullananların % 95,5'i Sırbistan ile bir arada kalınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine 27 Nisan 1992'de Milošević Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni (YFC) ilan etmiştir.⁴⁵⁹ Bu iki cumhuriyet arasında 27 Nisan 1992'de kabul edilen yeni bir anayasa ile federasyon kuruldu. Anayasaya göre yeni oluşturulan Yugoslavya Federasyonu, cumhuriyetlerin eşitliği temeline dayanacak, aynı anda görev yapacak olan cumhurbaşkanı ve başbakan farklı cumhuriyetlerden olacaktı.⁴⁶⁰ Tito'nun kurduğu İkinci Yugoslavya'dan arta kalan Sırbistan ve Karadağ'ın kendi aralarında oluşturdukları Yugoslavya Federasyonu hiçbir zaman Üçüncü Yugoslavya olmadı. Yeni federasyon tam anlamıyla bir Sırp devletiydi.

1971'de Yugoslav halkı anayasal olarak kurucu ulus olarak tanınmasına, etnik kimlikleri 1961'de tanınmasına rağmen Sırbistan, 1991'de Sosyalist Federal

⁴⁵⁶ Mustafa Muhammed TAHHAN, **Günümüz İslam Dünyası**, Çev. İbrahim Tüfekçi, Azim Yayın, İstanbul, 1995, s.363.

⁴⁵⁷ YILMAZ, Kosova..., s.59.

⁴⁵⁸ Arzu AZER, "Balkanlaştırma Sürecindeki Türkiye", **Jeopolitik**, Mayıs 2005, s.57.

⁴⁵⁹ KRLİÇ, **a.g.e.**, s.89.

⁴⁶⁰ ÜLGER, **a.g.e.**, s.136.

Yugoslavya Cumhuriyeti (SFRY)'nin çöküşünden itibaren Müslümanların kurucu ulus statüsüne olumsuz yaklaşmaktaydı. Sırbistan'da hem devlet hem de aydınlar Müslümanları, İslamlaştırılmış Hristiyanlar olarak nitelendiriyorlardı.⁴⁶¹ Müslümanlar, Eski Yugoslav devlet sistemi içinde ve 1974 Anayasası gereğince "Müslüman Ulus" statüsüne haiz iken, yeni düzen ve yeni anayasa ile "dini azınlık" durumuna indirilmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında SBMM, yeni Yugoslav Federal Cumhuriyeti'ni tanımadıklarını açıklamıştır. Yine aynı kararda kendi bölgeleri, yani Sancak'ın askerden arındırılmış bir bölge olmasını ve AT Yugoslav Barış Konferansı çerçevesinde, insan hakları ve etnik gruplarla ilgili LAHEY kararlarının ve ulusal azınlıkların hakları ile ilgili maddelerin kendilerine uygulanmasını talep etmişlerdir.⁴⁶² SDA'dan bir heyet YFC cumhurbaşkanı Dobrica Ćosić ile üstte belirtilen konuları görüşmek istemişler ve bir heyet halinde cumhurbaşkanı ile görüşmüşlerdir. Cumhurbaşkanı, onların insan hakları ile ilgili taleplerini desteklediğini ama özel statüye ilişkin herhangi bir belgenin mevcut olmadığını ve Sancak'ın Sırbistan'dan ayrılmasının kabul edilemeyeceğini kesinlikle belirtmiştir. Bu görüşmeden sonra Sancak'taki Müslümanlarla bölgede yaşayan Sırplar ve dışarıdan getirilen Sırp birlikleri arasında gerginlik tırmanmaya başlamıştır.⁴⁶³

Yugoslavya'nın hızlı bir dağılma sürecine girmesi Sancak'ı da hareketlendirmişti; Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM) lideri Süleyman Uglanin'den 1991 Martında Boşnakların isteklerini anlatan önemli bir beyanat gelmiştir: "Bir başka Yugoslav cumhuriyeti daha ayrılırsa veya bölgedeki Müslüman halkın korunması zorunlu hale gelirse, Sancak özerkliğini ilan edecektir."⁴⁶⁴ Yugoslavya'nın parçalanmasıyla beraber Sancak halkının özerklik yolunda siyasi mücadeleye başlaması, bölgede Sırp terörünün şiddetlenmesine ve yine insan haklarının ihlal edilmesine yol açmıştır. Sancak'ta baskıcı Sırp rejimi tarafından Boşnak nüfus acımasızca öldürülmüş, işkenceye uğramış ve etnik soykırıma maruz kalmıştır. Sancak'taki yüzlerce Müslüman Boşnak köyü yağmalanmış, yakılıp kül edilmiş ve etnik yönden temizlenmiştir. Pek çok insan öldürülmüş ve pek çoğu da

⁴⁶¹ KENAR, a.g.e., s.257.

⁴⁶² Oya Akgönenç MUGHİSUDDİN, "Bosna Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 336, Yıl 112, s.55-74, Nisan 1993, s.66-67.

⁴⁶³ MUGHİSUDDİN, a.g.m., s.67.

⁴⁶⁴ YILMAZ, Kosova..., s.154.

kaybolmuştur. Sırp rejimi bölgeyi sıkı bir askeri kontrol altında tutmuş ve medyayı şiddetlice susturmuştur.⁴⁶⁵

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Sırbistan'daki Müslümanların yasal ve siyasal statüsü sorunu yeniden gündeme gelince Sırp siyaset sahnesi radikalleşmeye başlamıştır. Yugoslav cumhuriyetleri arasında eskiden olan idari sınırların bağımsız devletlerin uluslararası sınırları olacağının tanınması üzerine, SDA ve bütün Sancak Müslümanlarını organize eden SBMM Sancak'ın otonomisi için bir referandum düzenlemiştir. 27 Ekim 1991'de sonuçlanan referandumda sandığa giden Sancak halkının %99'u özerklik istediğini kullandığı oyla meşrulaştırmıştır. Ancak, 27 Nisan 1992 tarihinde, Sırbistan ve Karadağlı temsilcilerden oluşan Yugoslavya yönetimi anayasayı değiştirerek, o güne kadar hukuki statüye sahip olan Boşnakların tüm anayasal haklarını geri aldılar. Yugoslav hükümeti etnik yapıyı Sırlar lehine değiştirmek için Sancak bölgesine 10 bin Sırp gönderdi. Hükümet, arazilerini yok pahasına Sırlara devrederek, bölgenin demografik yapısını Sırlar lehine değiştirdi.⁴⁶⁶ Sırp yönetimi referandumun geçersiz olduğunu ve yasal olmadığını iddia etti. Sancaklı Müslüman aydınlar, bölgenin tarihte Bosna'nın bir parçası olduğunu hatırlatarak, özerklik taleplerinde ısrar ettiler. SDA, Müslümanlar üzerindeki baskıların ve fiili Sırp egemenliğinin kakmasını, Boşnakçanın resmen tanınmasını, Sancak'a özerklik verilmesini savunuyordu.⁴⁶⁷

Sancak bölgesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıktıktan sonra sürekli baskı ve katliamların yaşandığı bir yer olmuştur. Bu çatışmalı geçmiş ve milliyetçi Sancaklı Boşnak önderlerin 1879'da kazanılmış olan bağımsızlık statüsüne atıf yapmaları, Yugoslavya'nın çözülüş sürecinde de Sancak'ı müstesna bir gerilim bölgesi haline getirdi.⁴⁶⁸ Birçok yerde, ama en dikkat çekici biçimde Haziran 1992'de Karadağ'daki Pliyeveviya'da Müslüman mülklerine girilen bir dizi bombalı saldırı ve kundakçılık, gerilimi önemli ölçüde artırmıştır ve Eylül ayında SDA, 29.000 kişiden oluşan bir yedek askeri birliğin Şubat ve Haziran aylarından beri bu

⁴⁶⁵ <http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2008/11/torture-of-bosniaks-in-sanjak-serbia.html>

⁴⁶⁶ <http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=1761.0;wap>

⁴⁶⁷ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.243.

⁴⁶⁸ BORA, a.g.e., s.205.

bölgeye yerleştirilmesi nedeniyle yaklaşık 70.000 Müslüman'ın “askeri terör” yüzünden Sancak'ı terk ettiğini duyurmuştur.⁴⁶⁹

1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Hükümeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi ve Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımasından sonra, Belgrad'ın Bosna'ya yönelik silahlı saldırısı başlamıştı.⁴⁷⁰ Bosna savaşının başladığı yıllarda, Sancaklı Boşnaklar da zor günler yaşamıştır. Sırbistan ve Karadağ yönetimi Sancaklı Boşnaklar üzerinde sistematik baskı uygulamıştır. Sözde Sancak Devleti'ni kurmaya çalıştıkları gerekçesiyle, bazı önde gelen Sancaklı Boşnaklar tutuklanmıştır.⁴⁷¹

Bosna'da savaşın 1992 Nisanında başlamasından sonra çok sayıda Boşnak, Sancak'ı terk etti. Sırbistan ve Karadağ temsilcilerinden oluşan Yugoslavya yönetimi 27 Nisan 1992 tarihinde ülkenin anayasasını değiştirdiler. Söz konusu değişikliğe göre o tarihe kadar Yugoslavya'da anayasal çerçevede hukuki statüye sahip olan Boşnaklar, anayasadan kaynaklanan tüm haklarını kaybettiler.⁴⁷² Bu dönemde Sancak, Balkanlar'da çatışma riski taşıyan bölgelerin başında gelmekteydi. Savaşın bu bölgeye de sıçrayacağına dair bir korku vardı.

SDA'nın 1992 yılında yapılacak genel seçimlere katılmayacak olması Sancak ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine sebep oldu. Kendi bölgesinde kendi seçimlerini yapacaklarını söyleyen SDA'nın 1992 yılında yayınladığı memorandum Sırpları daha da kızdırdı. Bu Belgrad rejimi için açık bir mesajdı; Sancak'taki en büyük Müslüman parti Sırbistan'ı meşru bir ev olarak görmüyordu. İki taraf arasındaki düşmanlık Haziran 1992'de SDA ve Milli Meclis'in “Sancak'ın özel statüsünün kurulması memorandumu”nu kabul ettiğinde zirveye çıktı.⁴⁷³ Memorandumda talep edilenler arasında Sancak'a kendi hükümetini ve parlamentosunu, kendi polisini vb. kurma hakkının tanınması yer almıştır.⁴⁷⁴ Ne var ki Sırbistan, Sancak Müslümanlarıyla anlaşacak yerde sınıra yüz bini aşkın asker,

⁴⁶⁹ Hugh POULTON, **Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**, Çev. Yavuz ALAGON, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993, s.262.

⁴⁷⁰ TÜRBEDAR, Boşnakların Tarih İçinde..., s.201.

⁴⁷¹ TÜRBEDAR, Boşnakların Tarih İçinde..., s.203.

⁴⁷² YILMAZ, **a.g.m.**, s.155-156.

⁴⁷³ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.244.

⁴⁷⁴ TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.67.

polis ve yarı askeri suç örgütü üyeleri yığdı. Bu iki örgüt Beyaz Şahinler ve Sırp Kartalları Örgütü'dür. Sırp, sınıra yığdıkları bu asker, polis ve örgüt mensuplarına Müslümanları bölgeyi terke zorlamak için her türlü terör aracını kullanma, halkın mal varlığını yok etme ve onları katletme hususunda terör araçlarını kullanmalarına izin vermişlerdir.⁴⁷⁵ Yalnızca Nisan-Ağustos 1992 döneminde 69.000 Müslüman güvensiz yaşam koşulları, asker-polis terörü, ekonomik baskılar, etkili resmi medyada başlatılan anti-Müslüman kampanyalar ve Batı Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye sürgüne gönderilme durumu ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁷⁶

9 Ağustos 1992'de Sırp ve Karadağ polisince olağanüstü yönetim altına alınan Plevlja'da aynı ay içinde 29 ev ve dükkân kundaklandı. Mayıs-Temmuz döneminde üç Müslüman öldürüldü. Özellikle Eylül-Ekim aylarında baskı yoğunlaştı. Bu iki ayda Çetnikler ve Sırp askerler 20 kadar Müslüman'ı öldürdüler, dört Müslüman'ın evi veya dükkânı bombalandı, çok sayıda dayak ve insanların toplu olarak dövülüp eziyete uğratıldığı askeri operasyonlar düzenlendi. Sancak'ın en önemli kenti olan Yeni Pazar'ın üzerinden alçak uçuşlar yapıldı, etrafındaki tepelere tanklar konuşlandırıldı.⁴⁷⁷

Uluslararası topluluğu bölgeye müdahaleye çağıran SBMM lideri Süleyman Uglanin Birleşmiş Milletlere, Avrupa Birliği'ne, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) ve diğer uluslararası kuruluşlara durumu bildirmiştir. Sancak'taki olaylarla ilgili şunlar söylenmiştir: "Durum gerçekten son derece kritiktir. Sebep, yeni Yugoslavya ve Sırbistan'ın uygulamış olduğu terör ve yok etme politikasıdır. Bu iki hükümetin politikası Sırp olmayan halklara karşı katı ırkçılık tahrip faaliyetlerinin sürüp gitmesi ve etnik temizlik hareketlerinde ortaya çıkmaktadır. Uygulanan bu politikalar şu ana kadar yetmiş bin Müslüman'ı kendi diyarları Sancak'tan göç etmeye zorlamıştır."⁴⁷⁸ Bu baskılar karşısında Sancak halkı kurtuluş çözümünü bölgeden göç etmekte buldu.

⁴⁷⁵ TAHHAN, **a.g.e.**, s.389.

⁴⁷⁶ Dağılan Yugoslavya'da..., s.12.

⁴⁷⁷ BORA, **a.g.e.**, s.205-206.

⁴⁷⁸ TAHHAN, **a.g.e.**, s.390.

Süleyman Uglanın, 28.08.1992 tarihinde Londra’da düzenlenen ve SBMM’nin resmen davet edildiği Yugoslavya barış konferansında Sancak bölgesinde bir özyönetimin oluşturulması talebini sunmuştur. Uglanın, 1991 yılından itibaren Yugoslavya’nın dağılma sürecine girmesinin Müslümanların varlığını tehlikeye sokan yeni siyasi dengelerin doğmasına sebep olduğunu belirtmiştir. “Kişinin kendi kaderini tayin etme, karar verme ve seçme konusundaki vazgeçilmez haklarından hareketle; başka milletlerle barış, hoşgörü ve işbirliği politikasını izleyerek ve de Sancak Müslümanlarının egemenliğinin ve birey ve toplum haklarının korunması amacıyla SBMM’nin 11.01.1992 tarihli oturumunda bu toprakların yerlisi ve sahibi Müslüman halk için uygun bir çözüm olarak Sancak özyönetiminin oluşturulmasına”⁴⁷⁹ karar verildiğini ifade eden Uglanın ayrılıkçı hareketi yönettiği gerekçesiyle suçlanmış ve 1993 yılında Sancak’tan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Sırbistan yönetimi ile Sancaklı Müslümanlar arasındaki gerginlik Haziran 1993’te SDA ve SBMM’nin “Sancak Bölgesinde Kurulacak Özyönetime İlişkin Muhtıra”yı kabul etmeleri üzerine iyice artmıştır. Bu belge Sancak’ın Karadağ ve Sırbistan ile çok gevşek federal veya konfederal ilişkiler kurmasını öneriyordu ve ayrıca Sancak’ın Sırbistan ve Karadağ parçalarının birleştirilmesini istiyordu.⁴⁸⁰

Sırp Devleti, bu memorandumu ayrılıkçı ve Sırp karşıtı olarak nitelendirmiştir. Bu çabaların tek sonucu bundan böyle devlet tarafından desteklenen korku politikasının Sancak’a hakim olmasıdır. 1991-1994 yıllarında Müslüman evleri polis nezaretinde rahatsız edilmiş, Bosna-Hersek sınırına yakın bölgede yaşayan Müslümanların periyodik olarak kaçırılması ve nihayetinde bölgenin demografik yapısını değiştirmek için göçe zorlamalar görülmüştür.⁴⁸¹

30 Eylül 1996’da Sancak bölgesine dönebilen Uglanın, siyasi hayata yeniden atılmıştır. Bir kaç hafta sonra yapılan seçimlerde (9 Kasım 1996) Yugoslav Federal Parlamentosu’na giren Uglanın böylece parlamenter dokunulmazlık elde etmiştir.

⁴⁷⁹ Sancak Bölgesi’nde Kurulacak Özyönetim İle İlişkin Muhtıra, Sancak Müslüman Milli Meclisi, Yeni Pazar, 1993, s.i.

⁴⁸⁰ KENAR, **a.g.e.**, s.258. Ayrıca bkz. Ek 4.

⁴⁸¹ KENAR, **a.g.e.**, s.258.

Uglanin'in liderliğindeki seçim koalisyonu Yeni Pazar Bölge Konseyi'ndeki sandalyelerin üçte ikisini almış ve Yeni Pazar'da Müslüman Partiler koalisyonu iş başına gelmiştir.⁴⁸²

Bosna savaşı sonrasında imzalanan Dayton Anlaşması ile Bosna-Hersek, anayasası olan tek bir devlet olarak varlığını devam ettirebilecekti. Dayton Anlaşması'nda Sancak bölgesinin statüsüyle ilgili herhangi bir madde yoktu. Oysa Sancaklılar bu anlaşmaya Sancak bölgesinin statüsüne dair meydana gelecek tehlikeli tartışmaları çözümleyebilecek ilaveler yapılmasını istemekteydiler. Dayton sonrası Sancaklılar Bosna'daki Sırp ve Hırvatların elde ettiklerine benzer hakların kendilerine de verilmesini istediler. Uglanin, Sancak meselesi çözülmedikçe bölgede herhangi bir dengenin kurulmasının mümkün olmadığını şöyle ifade etti: "... Ve biz başkalarının sahip olduğu şeyi istiyoruz. Dayton'da imzalanan anlaşma gereğince Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırlar Bosna-Hersek'in bir parçasını oluşturdular. Ve kendilerine geniş bir özerklik verildi. Sancaklıların da benzer bir hak elde etmesi gerekir."⁴⁸³ Ancak Sancak bölgesindeki Boşnakların bu taleplerini karşılayacak herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

1996 ve sonrasında Bosna'daki savaşın etkileri henüz devam ederken bu kez Sancak bölgesindeki baskılarda artış görüldü. Bu dönemde siyasi alanda Sancak'ın Bosna'nın tanınmayan bir bölümü olduğu sık sık tekrar edildi. Yugoslav hükümeti bölgedeki etnik yapıyı Sırlar lehine değiştirebilmek için bölgeye önemli ölçüde Sırp gönderdi. Ayrıca hükümet, devlete ait arazileri yok pahasına Sırp vatandaşlara vererek demografik yapıdaki bu değişikliği destekledi.⁴⁸⁴

7 Ekim 1996'da SBMM üyesi siyasi partiler Sancak Listesi adı altında seçim koalisyonu kurmak üzere anlaşma imzaladılar. 4 Kasım 1996'da Sancaklı Müslümanlar federal ve bölgesel seçimlerle ilgili olarak Sancak'ta 50.000'den fazla Müslüman'a oy hakkı verilmemesi gibi bazı düzensizliklerden şikayet ettiler. Bu düzensizliklere tepki olarak Sancak Listesi, ABD'ye, AGİT'e, AK'ye, AP'ye, BM İnsan Hakları Reportörü Elizabeth Rehn'e, Yugoslavya, Sırbistan ve Karadağ'ın

⁴⁸² YILMAZ, **a.g.m.**, s.156.

⁴⁸³ YILMAZ, **a.g.m.**, s.156-157.

⁴⁸⁴ YILMAZ, **a.g.m.**, s.157.

başbakanlarına, meclislerine ve hükümetlerine, Yugoslav Federal Seçim Komisyonu'na ve Belgrad'taki elçiliklere açık mektup gönderdi.⁴⁸⁵ Sancaklılar, Müslümanların tam oy kullanabilme haklarının ellerinden alındığını tüm dünyaya göstermeye çalıştılar.

1996 yılı Kasım ayında yapılan son genel seçimlerde, Dr. Süleyman Uglanin başkanlığındaki SDA, üç belediye başkanlığı, çok sayıda belediye meclis üyeliği kazanmıştı. Bölgenin en büyük yerleşim merkezi olan Yeni Pazar belediye başkanlığını ise Dr. Fevziya Muriç kazandı. Bunun yanı sıra, SBMM başkanı Süleyman Uglanin ve Harun Hacıç yeni Yugoslavya Federal Parlamentosu'na milletvekili seçildiler.⁴⁸⁶ Ancak demokratik yollarla elde edilen bu başarıya kısa süre sonra gölge düştü. Halkın oylarıyla Yeni Pazar belediye başkanlığına seçilen Muriç, herhangi bir gerekçe gösterilmeden görevinden alındı ve belediye meclisi feshedildi. Yine halkın oylarıyla seçilmiş ve bölge insanını yeni Yugoslavya Parlamentosu'nda temsil eden milletvekili Süleyman Uglanin'in milletvekilliği dokunulmazlığı kaldırılmaya çalışıldı.⁴⁸⁷

Temmuz 1997'de SBMM, Boşnakların politik ve ulusal eşitlik hakları deklarasyonunu yayınladı. Deklarasyon, Boşnakların eşitsizliği kabul etmediğini ve kendi milli, kültürel, dini, ekonomik, politik kurumlarını varlıklarının güvenliği ve milli kimlikleri açısından kurabilmelerini vurguluyordu. Deklarasyon, ayrıca Müslümanların savaşa, politik çözümlerin güç ve baskı kullanılarak yapılmasına karşı olduklarını ve Sancak'ın Federal Yugoslaya içinde, toprak bütünlüğü olan modern özerk bir birim olmasını istediklerini söylüyordu.⁴⁸⁸ Sırp polisi de SBMM'yi, 11-12 Temmuz 1997 tarihinde yapılacak toplantısında Sancak'ın özerklik kararını alacakları söylentilerinden hareket ederek, 10 Temmuz'da Yeni Pazar Meclis binasını kuşatarak Boşnakların yerel yönetimine son vermişti.

Boşnakların etnik tanımlama ve statü anlamında tanınma çabaları; Boşnak liderlerin sürgün, ağır hapis cezası ve işkencelere maruz bırakılmasıyla engellenmeye

⁴⁸⁵ YILMAZ, Sancak, Drina'nın..., s.201.

⁴⁸⁶ YILMAZ, Sancak, Drina'nın..., s.201-202.

⁴⁸⁷ YILMAZ, Sancak, Drina'nın..., s.202.

⁴⁸⁸ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Human Rights and Collective Identity", Annual Report: Serbia 2004, Belgrade, 2005, s.598-599.

çalışıldı. 1997’de Sancak Boşnak Milli Meclisi baskına uğradı ve seçilmiş temsilciler zorla görevden uzaklaştırıldı. Ancak tüm baskılara rağmen Sancak Boşnak Milli Meclisi 19 Temmuz 1999’da; Boşnakların siyasi ve milli haklarının eşitliği hususunda bir deklarasyonu ve Sancak’ın özerkliği ve Bosna -Hersek ile kültür, bilim, eğitim, ekonomi, din vb. alanlarda ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda bir memorandumu kabul etti.⁴⁸⁹ Bu memorandum doğrultusunda Sancak anayasasının hazırlanması, AGİT gözlemciliğinde seçimlerin düzenlenmesi, bölgeden silahlı kuvvetlerin çekilmesi, Sancak hükümetinin oluşturulması, eğitim plan ve programları ile ilgili bağımsız kararların alınması ve buna benzer talepler ortaya koyulmuştur.⁴⁹⁰

1990’lar boyunca Sancak bölgesi ile ilgili döneme damgasını vurmuş önemli olaylardan biri demokratik yoldan seçilmiş Yeni Pazar belediyesinin yönetimine 1996’da rejim tarafından sebepsiz bir şekilde el koyulmasıdır. Bunun yapılmasındaki sebep 1997’de düzenlenen Sırbistan parlamento seçimlerini Boşnakların boykot etmelerini sağlamaktı. Böylece Milošević yönetimi, bölgedeki Sırp oylarından yararlanarak bölgeyi tamamen kendi kontrolü altına alabilecekti.⁴⁹¹

2000 yılının Ekim ayında Milošević iktidarını kaybetti. Bu iktidar değişikliği başta Sancaklı Boşnaklar olmak üzere bölgede yaşayan halka rahat bir nefes aldırdı. Milošević’i yıkan 24 Eylül 2000 seçimlerine beş partiden oluşan ve Uglanin’in liderliğindeki “Sancak için Liste” koalisyonu önce kendi listesiyle katılacağını duyurmuş, ancak daha sonra Milošević’i yıkmak için Sırbistan Demokratik Muhalefeti (DOS) ile birlikte hareket etmeyi ve devlet başkanlığı için Koštunitsa’yı desteklemeyi kararlaştırmıştır.⁴⁹²

Koštunitsa’yı destekleyen Boşnakların Milošević iktidarının değişmesini nasıl sağladıklarını Uglanin şu sözlerle ifade etmiştir: “...Çünkü hem günümüzün devlet başkanı Koštunitsa hem de Milošević Boşnakların oyları dikkate alınmadığı zaman

⁴⁸⁹ <http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=1761.0;wap>

⁴⁹⁰ TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.69.

⁴⁹¹ TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.68.

⁴⁹² TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.69.

oyların %48'ini alıp başabaş gidiyordu. Milošević'in devrilmesine yol açan %3 veya 3,5'lik oy oranı Boşnaklardan gelmiştir. Dolayısıyla Milošević'i yıkan Sancak'tır.”⁴⁹³

Milošević'in iktidarının değişmesinden sonra Sancaklı Boşnaklar Milošević rejiminin uyguladığı sistematik baskılardan kurtulmuşlardır. Daha demokratik bir yapıda olan Voyislav Koštunitsa'nın devlet başkanlığına gelmesiyle Sancaklı Boşnaklara devletin kapıları açılmış ve baskı yerine etnik toleransla yaklaşmıştır. Bu dönemde Rasim Lajic, Yugoslavya Federasyonu'nda da insan ve azınlık haklarından sorumlu bakan seçilmiş, Sancaklı Dr. Mehmet Becovic, Fas büyükelçiliğine atanmıştır. Ayrıca Yeni Pazar Üniversitesi açılmış, devlet Sancak Meşihati'nin kurumlarının onarılması için daha aktif yardımlarda bulunmuş ve bölgeye yönelik çeşitli sanayi projeleri üretilmeye başlamıştır.⁴⁹⁴

2003 yılında Sırbistan-Karadağ Devleti'nin Avrupa Konseyi üyesi olmasıyla Sancaklı Müslümanların talepleri konusunda bir gelişme yaşandı. Bu üyeliğin ardından AB'ye de üye olmayı hedefleyen Sırbistan-Karadağ AB müktesebatı doğrultusunda azınlıklar konusunda düzenleme yapma gereği duydu. Yapılan düzenlemelerle ülkedeki bütün azınlıklar tanınmış ve azınlıkların kendi haklarını korumalarına ve kullanabilmelerine izin verilmiştir. Dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı Koštunitsa, dönemin Azınlıklardan Sorumlu Sancaklı Bakanı Rasim Layiç ile görüşmesinde Sırbistan-Karadağ sınırları içerisindeki Boşnakların etnik kimlik isimleriyle ilgili olarak Müslüman ismi yerine Boşnak isminin kullanmasının kabul edildiğini belirtmiş ve böylece Boşnak milli kimliğinin tanınmasının Sırp yönetimince de kabul edildiği, 21 Ocak 2003 tarihli Sırp Karadağ basınında ilan edilmiştir.⁴⁹⁵

Gelişmelerin ardından Boşnaklar bu kez azınlık hakları ile ilgili yeni düzenlemeden istifade ederek Sancaklı Müslümanlara ait resmi bir milli konsey kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bu konsey aynı zamanda sadece Sancak bölgesindeki Boşnakları değil tüm Sırbistan ve Karadağ'daki Boşnakları temsil etme

⁴⁹³ TÜRKOĞLU, “Sancaklı Boşnakların...”, s.119.

⁴⁹⁴ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights and Collective...”, s.269.

⁴⁹⁵ KRLIĆ, *a.g.e.*, s.75.

yetkisine sahip olacaktır.⁴⁹⁶ Nitekim 1991 yılından beri çalışmalarını illegal yürüten SBMM, 2003 yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından resmen tanınarak Sırbistan-Karadağ Boşnak Milli Meclisi seçimleri yapılmıştır. Meclis başkanlığına da tekrardan Uglanın oy birliği ile gelmiştir.

Sırbistan'ın yeni yönetimi Sancak'a karşı her ne kadar daha iyi yaklaşım içindeyse de, bu Sancak'a özerklik tanımaya hazır olduğu anlamına gelmemektedir. Sırbistan Demokratik Muhalefeti (DOS), yönetimin ademi merkezileştirilmesi için Sırbistan'ın altı bölgeye ayrılmasını tartışmaya başlamıştı. Sancak da bu bölgelerden birini oluşturmaktaydı.⁴⁹⁷ Ancak, DOS'un bu yaklaşımı Sancak bölgesine özerklik getirmemiştir. Bununla beraber, Milošević'in iktidarını yitirmesinin ardından Karadağ bağımsızlığa yönelik daha ciddi adımlar atmaya başlayınca, Sancak bölgesinin Sırbistan ve Karadağ arasında bölünme tehlikesi ortaya çıkmış, böylece Sancak sorunu tekrar ısınmaya başlamıştır.⁴⁹⁸

4.4. Sancak Bölgesi'nin Otonomi Sorunu

Sancak bölgesinin statüsüyle ilgili tartışmalar Berlin Anlaşması'ndan beri Boşnakların gündeminden hiç düşmemiştir. Sırlar ve Karadağlılar Sancak bölgesinin tanınması ile ilgili hiçbir statü teklifine yanaşmamakta, aksine bölgeyi sıradan bir Sırp ve Karadağ bölgesi olarak görmektedirler.⁴⁹⁹

Sancak bölgesi, ne eski Yugoslavya döneminde ne de Sırbistan ve Karadağ arasında toprakları paylaşıldığında herhangi bir özel statüye ya da otonomiye sahip olamamıştır. Yürürlükteki Sırbistan anayasası Sancak bölgesini özel ya da özerk bir birim olarak tanımlamamıştır.⁵⁰⁰ Sancak bölgesindeki temel sorun Yugoslavya'daki Boşnakların ve Sancak bölgesinin anayasal çerçevede hukuki statüsünün bir çözüme kavuşturulmamış olmasıydı. Yugoslavya anayasası hiçbir zaman Sancak bölgesine özel bir statü tanımamıştır. Tito Yugoslavyası'na ait anayasa ise Boşnakları ancak 1968 yılında "Müslümanlar" adı altında bir millet olarak tanımıştır. Yugoslavya ve

⁴⁹⁶ YILMAZ, a.g.m., s.158.

⁴⁹⁷ TÜRKOĞLU, "Geçmişten Günümüze...", s.70.

⁴⁹⁸ TÜRKOĞLU, "Geçmişten Günümüze...", s.69.

⁴⁹⁹ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.257-258.

⁵⁰⁰ Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, "Self- Isolation...", s.312.

Sırbistan anayasalarında ise Boşnaklar ne bir millet ne de bir azınlık olarak anılmamaktaydı.⁵⁰¹

Tarihi bir sorun olan Sancak bölgesinin özerkliği 45 yıllık komünist dönemden sonra 1990'ların başlarında tekrar gündeme gelmiştir. Ancak, Miloşević döneminde insan haklarının ihlal edildiği bölgelerden biri olan Sancak, uzun süre sistematik bir devlet baskısı altında kalmıştır. Günümüzde ise Sancak bölgesi her ne kadar daha rahat nefes almaya başlamışsa da özerklik sorununa henüz hiçbir çözüm getirilmemiştir.⁵⁰²

Sancak bölgesinin özerkliği konusunda Sancaklı Müslüman liderler birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin zaman içinde yaşanan gelişmelerle yakından ilgili olduğu altı çizilmesi gereken bir husustur. Mesela Dayton Anlaşması öncesi Bosna ile bir birlik olma fikri liderlerin zihninde önemli bir yer ederken bu anlaşma ile Doğu Bosna'nın Sırp Cumhuriyeti'ne bırakılması bu fikri ciddi şekilde zayıflatmıştır.⁵⁰³ Oysa Sancak bölgesi için en çok arzulanan statü Bosna'ya dahil olmaktır. Bu durum görünürde imkânsız olmakla beraber Sancaklı Boşnaklar, haklarının korunması, işbirliği ve iletişim içinde olma konusunda Bosna'nın aktif olmasını istemektedirler. Bu doğrultuda Aliya İzzetbegović'in danışmanlarından Yeni Pazar Üniversitesi Öğretim Üyesi Cemalettin Latiç şunları söylemiştir: “Bana göre Sancak Bosna'dan ayrıdır, ancak Sancak, Bosna'yla irtibat içinde olmalıdır. Çünkü Bosna bu ulusun anavatanı sayılır. Bugün Sancak Boşnakları azınlıktırlar. Avusturya'da da Hırvat azınlık bulunuyor ama Hırvat hükümeti bu azınlıkla bağlantılı durumda. Sancak azınlığı da Saraybosna ile bağlantı içerisinde olmalı.”⁵⁰⁴

SBMM başkanı Süleyman Uglanin süreç içerisinde bağımsızlıktan Bosna ile birlik oluşturmaya ve geniş olarak tanımlanmış bir özerkliğe uzanan taleplerde

⁵⁰¹ TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.65-66.

⁵⁰² TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.65.

⁵⁰³ YILMAZ, **a.g.m.**, s.158.

⁵⁰⁴ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.275.

bulunmuştur. Yine 1993-1999 yıllarında SBMM, Sancaklıların özerklik taleplerini belirten iki ayrı memorandum yayınlamıştır.⁵⁰⁵

Sancak Meşihatı Başkanı Muammer Zukorlic, Sancak'ın statüsü sorununun çözümlenmesi için en önemli unsurun Sırbistan ile Karadağ'ın kesinlikle ayrılmamaları; eğer ayrılma durumu kaçınılmaz olursa da Sancak'ın bir bütün olarak Sırp ya da Karadağ tarafında kalması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁶

2001 yılı Ocak ayında Sancak SDA'dan ayrılarak kendi partisini (Sancak Partisi) kuran Fevziya Muriç, Sancak'ın statüsü ile ilgili bölgenin parçalanmadan, ortak bir devlet içerisinde toprak bakımından ve siyasi olarak özerk bir birim olması gerektiğini vurgulamıştır. Sancak'ın modern bir Avrupa bölgesi statüsüne sahip olması gerektiğini söyleyen Muriç, Sancak'ı eşit bir birim, özerk, cumhuriyet ya da bölge olarak tanımayan herhangi bir çözümün kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷

24 Eylül 2000 seçimleri sonrası DOS ittifakının Yugoslavya azınlıklarından sorumlu bakanı olan Sancak Demokrat Parti başkanı Rasim Lajiç, Sırplarla uzlaşma içerisinde oluşturulacak bir çözüm önerisinin mantıklı olacağını düşünmekteydi.⁵⁰⁸ Sancak bölgesinin otonomi sorunu ile ilgili diğer partilerden farklı yaklaşım içerisinde olan Lajiç, Sırplarla daha uzlaşmacı bir tavır sergilediğinden eleştirilmiştir.

Sancak bölgesinin otonomi sorunu konusunda Sırpların yaklaşımında radikal bir değişim olabileceği söylenemez. Milošević'ten sonra iktidara gelen ve daha demokratik tutum sergileyen Koštunitsa'nın partisinin programında ise Sancak bölgesinin statüsüyle ilgili herhangi bir özel anayasal düzenleme yer almamıştır. Sırbistan yönetimi, Sancak bölgesinin çeşitli kültürel ve mümkün olan bölgesel otonomisi için açık bir diyalog kurmayı reddetmektedir. Sırbistan'ın resmi politikası Müslümanların ayrı bir etnik topluluk olarak tanınmamasına dayanmaktadır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ YILMAZ, **a.g.m.**, s.158.

⁵⁰⁶ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.259.

⁵⁰⁷ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.261.

⁵⁰⁸ YILMAZ, **a.g.m.**, s.159.

⁵⁰⁹ KENAR, **a.g.e.**, s.258.

4.5. Balkanizasyon ve Balkanlar

Balkan Yarımadası'nın kendisine ilişkin özelliklerini en kısa ve en iyi ifade eden olgu, Batı dillerinde “Bir bölgenin çok sayıda küçük, siyasal olarak yetersiz ve çoğu zaman birbirlerine karşı düşmanlık besleyen parçalara ayrılmış olması”nı tarif etmek için kullanılan “Balkanlaşma” sözcüğüdür.⁵¹⁰ Balkanlaşma, balkanizasyon ve balkanizm aynı anlamda kullanılan kavramlardır.

“Balkan” Türkçe kelimesi ile Fransızca'da bir fiil mastarı yapılmıştır: Balkaniser (balkanize). Siyasi terminolojide kullanılır. “Balkanlaştırmak” demektir. Küçük devletlere bölmek, kavimleri ayırıştırmak, birbiriyle anlaşması mümkün olmayan cemaatleri bir arada yaşamaya zorlamak gibi manalarda kullanılmıştır.⁵¹¹ Balkanlaşma terimi aynı zamanda bir bölgenin birbirine düşman olan bağımsız ya da yarı bağımsız gruplar arasında kasıtlı olarak bölüştürülmesi anlamına da gelmektedir.

Balkanlar; farklı kültürlerin beşiği, devamlı bir çarpışma, bölünme ve kesintisiz kargaşa durumunun merkezi ya da Avrupa'nın göbeğinde laik islamın hüznü kaderinin simgesi gibi değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Büyük güçlerin mücadele senaryoları bu bölgeye yüzyıllardır süren savaşların tohumlarını ekmiş ve bu durum öylesine kökleşmiştir ki dünya literatüründe şiddet ve mutsuzluğu anlatmak üzere Balkanizm terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁵¹²

Balkanizasyon ya da Balkanizm terimi devletlerin dağılma ya da parçalanma sürecini anlatmak için kullanılır. Bu sürecin de ilk çıktığı bölge olduğu için Balkan Yarımadası'nın adı dağılma ve parçalanma olgularını açıklayan bir kavram durumuna gelmiştir.⁵¹³ Balkanlaşma adından da anlaşılacağı üzere Balkan uluslarının bir icadı olup Balkan coğrafyasıyla özdeşir.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Faruk SÖNMEZOĞLU, “Balkanlaşma, Özgürlük ve Ortodoks Ekseni Üzerine Birkaç Söz”, **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.196.

⁵¹¹ Yılmaz ÖZTUNA, **Avrupa Türkiye'si'ni Kaybımız**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s.12.

⁵¹² KOLAŞINLI, **a.g.e.**, s.50.

⁵¹³ Anıl ÇEÇEN, “Büyük Arnavutluk Projesi”, **2023**, sayı:83, Mart 2008, s.14.

⁵¹⁴ Halis AYHAN, “Kosova'nın Bağımsızlığının Doğallığı”, **2023**, sayı: 83, Mart 2008, s.33.

Berlin Kongresi'nden sonra Batı Avrupa tarih yazımında coğrafi ve siyasi birimlerin milliyetçi ideolojilerle parçalanarak ayakta kalabileceği şüpheli küçük devletlere dönüşmesi halini tanımlamak için “Balkanlaşma” kavramı geliştirilmiştir. Bu kavram aynı zamanda geriliğe, kabileciliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüşü tanımlamakta kullanılıyor ve küçültücü bir anlam içeriyordu. Bir bölgede küçük devletler veya toplumlar arasında çözümü olanaksız kılan sınırlar çizerek, devamlı bir gerilim ve bunalım ortamı yaratılması politikasını tanımlamak için de “Balkanlaştırma” kavramı kullanılıyordu.⁵¹⁵ Balkan Savaşları'ndan sonra Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılan Sancak bölgesinde, ortak tarihi, dili, dini, kültürü olan Boşnak toplumu yaşamaktaydı. Sürekli bir bölünmüşlüğü olduğu bölgede Boşnak milletin hakları yok sayılarak birbirinden ayrı düşürülmüştür. Dolayısıyla gerilimin, bunalımın, çatışmanın eksik olmadığı Sancak bölgesi, Balkanlarda, balkanizasyon sürecini en çok yaşayan bölgelerden biridir.

Balkanlar bugün, binlerce yıldır yerlilere ilaveten doğudan ve kuzeyden gelen göçmenlerle dünyanın neredeyse en karışık etnik yapısına kavuşmuş bölgesidir. Hemen her aile, hemen her etnik gruptan kapı komşusuna sahiptir.⁵¹⁶ Dolayısıyla bu bölgede milliyetçilik ‘biz ve diğerleri’ ayırımına dayanmakta ve gruplar arasındaki ilişkiler ortak bir millet düşüncesi yaratamamaktadır. Farklı etnik gruplar üzerinde birbirlerine karşı kin, nefret gibi olumsuz hisler daha çok hakim olduğu için bu coğrafyada hoşgörü ve barış kavramları yerini dini/etnik çatışmalara bırakmıştır. Balkanlaştırma bir yönüyle dini/etnik çatışmalarla başlayan bir kavram olurken diğer yanıyla da ulus devletin yıkılmasına yol açan ve sonraki süreçte de ulus inşa etme sürecine girilmesi ile sona ermektedir.⁵¹⁷

Balkanlar'ın “Balkanlaşması” veya “Balkanlaştırılması” yeni bir olgu değildir; aksine kökleri bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesine kadar geri gitmektedir. Yüzyıllar boyu süren Osmanlı hâkimiyeti sırasında, bölgede böylesine bir tarihi mirasın oluşumuna zemin hazırlayacak bir altyapı aslında mevcut değildi.⁵¹⁸

⁵¹⁵ KUTLU, a.g.e., s.529.

⁵¹⁶ KARATAY, Kosova..., s.13.

⁵¹⁷ AZER, a.g.m., s.57.

⁵¹⁸ Necmettin ALKAN, “Balkanlar: Osmanlı Barışından Balkanlaşmaya Doğru”, **Balkan Sentezi**, Nisan 2007, s.2.

Altı yüz yıllık uzun tarihi boyunca Osmanlı topraklarında Müslümanlar ile gayrimüslim topluluklar birlikte yaşadı. Özellikle klasik dönemde bu birlikte yaşayış, barış ve huzur içinde geçti. O kadar ki Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman haksız iddialar ileri süren Batı'da bile bu dönem için “Osmanlı Barışı” (Pax Ottomana) veya “Türk Barışı” (Pax Turcica) deyiimi kullanıldı.⁵¹⁹ Böyle bir barış ortamından parçalanmaların, savaşların, etnik soykırımların yaşandığı balkanizasyon sürecine Osmanlı yönetimindeki Balkan halklarının isyanlarıyla girildi. Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet anlayışından farklı olarak, tek bir etnik grubun hakim olduğu “büyük devlet” kurma fikri Balkanlar'a istikrarsızlık, güvensizlik ve kaos getirdi.

Bu açıdan bakıldığında Balkanlarda en istikrarlı dönemler, bir veya birkaç büyük gücün bölgeyi denetim altında bulundurduğu yıllar olmuştur. Bu bölge açısından “ulusların kendi kaderlerini tayini”, “özgürlük” “yaşam hakkı” gibi kavramlar arasındaki ilişki çoğu zaman çelişkili bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle, bölgede var olan bir insan topluluğunun kendi kaderini tayin etme arzusu, bölgenin kendine özgü koşulları çerçevesinde bir başka insan topluluğu için kendi kaderini tayin edememe sonucunu doğurmaktadır.⁵²⁰ Bu durum en belirgin şekilde Balkanlar'da görülmektedir.

Balkanlar'da Osmanlı millet sistemi çatısı altında yüzyıllar boyu devam eden barış ortamı, 1789 Fransız İhtilali ile öne çıkan fikir akımlarından milliyetçiliğin bölgede kabul görmesi, dönemin Avrupalı büyük devletlerinin de bu milletleri kışkırtması ve desteklemesi sonucu çatırdamaya başlamıştı.⁵²¹ Balkanları çatışma sürecine iten nedenlerin başında “milliyetçilik” olgusu gelmiştir. Milliyetçiliğin yurtseverlik ekseninden çıkıp, “büyüklük” idealleriyle birleşmesi aşırılıkları da beraberinde getirmiştir. Balkan uluslarının en büyük açmazları da burada ortaya çıkmaktadır. Küçük ulusların büyüklük kompleksleri, irredentist/yayılmacı politikalara yol açarken; bu politikaların olumsuz sonuçlarına yine ulusun kendisi

⁵¹⁹ GÜLTEPE, a.g.e., s.18.

⁵²⁰ SÖNMEZOĞLU, a.g.m., s.196-197.

⁵²¹ ALKAN, a.g.m., s.2.

katlanmak zorunda kalmıştır. Tarihsel süreç içerisinde Balkanlar'da hemen hemen her milletin bir büyüklük ideali olmuştur.⁵²²

Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını almaya çalışan Balkanlı ulusların o dönem itibariyle milliyetçi tutumlarına baktığımız zaman, haklılık temelinde şekillendiği söylenebilir. Kendi geleceğini tayin etme, özgürlük ve bağımsızlık gibi hususlar Balkan uluslarının 19. yüzyılda başlıca talepleri olmuştur. Bunlar her ulusun doğal istekleri olarak değerlendirilse de, yaşanan süreç masumane bir şekilde cereyan etmemiştir.⁵²³ Bundan sonraki dönemde isyanlar baş göstermiş, küçük devletler kurulmuş ve etnik temizlikler yapılmıştır. Bu şekilde kurulan her “milli” devlet, dayandığı etnik yapı dışındakileri dışlayıcı bir oluşuma girmiş ve onları ya asimile olmaya ya da göç etmeye zorlamıştı. Bu aşamada en çok mağdur edilenler ise Türkler, Boşnaklar ve Arnavutlar gibi Müslüman milletlerdi.⁵²⁴ Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle Hristiyan Balkan halkları kendi devletlerini kurarlarken, belirli bölgelerde çoğunluğu oluşturan Müslümanlar ise bağımsızlıklarını kazanamamışlardır.

Balkanizasyon sürecinin işlediği bir bölgede yaşayan toplulukların pek çoğu farklı dil, kültür, din/mezhep üyeleridirler. Farklı etno-kültürel gruplar, aynı ülke sınırları içinde yaşayıp ortak bir nokta üzerinde buluşarak bir bütün oluşturamamışlardır. Çoğunluk olan grup azınlık olan diğerlerini ya da azınlık olan grup çoğunluk olan diğerlerini her zaman kendinden farklı, ayrı ve yabancı olarak görmüştür. Bu durum bölgedeki topluluklararası, devletlerarası ilişkilerin temel belirleyecilerinden biri olmuştur. Barışçıl dönemlerde bölgenin zengin mozaiğini temsil eden bu durum; çatışma, savaş anlarında bu grupların birbirlerini yok etmelerini kolaylaştırıcı, cephe ile cephe gerisi, sivil ile asker arasındaki ayrımı ortadan kaldıran bir etken olmuştur. Dolayısıyla sivil kayıpların büyük olduğu çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan topraktan kovulmalar, göçler, nüfus mübadeleleri, bölgenin geçmişi ve bugünü

⁵²² Kader ÖZLEM, Balkan Uluslarının Milliyetçiliğine Eleştirel Bir Bakış, <http://www.turksam.org/tr/a1897.html>

⁵²³ <http://www.turksam.org/tr/a1897.html>

⁵²⁴ ALKAN, **a.g.m.**, s.2.

açısından yabancı olunmayan olaylardır.⁵²⁵ Özellikle Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve Miloşeviç Yugoslavyasında yaşananlar bu duruma örnektir. Daha çok yönetici konumunda olan Sırp'ların ülkedeki diğer grupları ya da milletleri azınlık görmeleri, kendilerinden farklı görmeleri, hatta kendilerinden küçük görmeleri ülke içinde toplumlar arasında huzursuzluğu, mutsuzluğu, hoşnutsuzluğu beraberinde getirmiştir. Sancak Müslümanlarına yönelik uygulamalar, Boşnakların kendilerini devlete ait hissedememesine neden olmuştur. Dolayısıyla, parçalanma, bağımsızlık ve özerklik talepleri kaçınılmaz olarak dillendirilmiş ve “Yugoslavya” (Slavların birliği) fikrinden geriye sadece Sırp'lar ya da bağımsız Slav devletleri kalmıştır.

Büyük devlet kurma idealleri taşıyan Balkan halkları bu uğurda engel olarak gördükleri her şeyi ortadan kaldırmaya odaklanmışlardır. Dolayısıyla bu durumdan en çok zarar görenler ise Müslüman Balkan halkı olmuştur. Sancaklı Boşnaklar da bulundukları coğrafyada her zaman azınlık durumunda kalmışlardır. Büyük Sırbistan hayali ile hareket eden Sırp milliyetçileri tarafından öteki olarak algılanmışlar ve bu hayal için tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla Sancak'ta etnik temizleme yolu ile Müslümanların sayısını azaltma ya da onları göçe zorlama girişimleri Sırp'lar için kimi zaman devlet politikası haline gelmiştir.

4.6. Karadağ'ın Bağımsızlığı ve Sancak Bölgesi

Sancak bölgesinin statüsü ile ilgili başka bir gelişme Karadağ'ın bağımsızlığını talep etmesiyle ortaya çıktı. Miloşeviç yönetiminin iktidardan gitmesinin ardından, bağımsızlık konusundaki taleplerini daha sık dile getiren Karadağ, bu konuda önemli adımlar atmaya başlamıştı. Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Sancak meselesi yeniden dünya gündemine oturdu. Sebebi ise Sancak bölgesinin 1912 Balkan Harbi sonrası imzalanan anlaşmalarla Karadağ'la Sırbistan arasında paylaşılmış olması.

Karadağ'ın bağımsızlık konusunda ciddi adımlar atmaya başlaması Sırbistan ve Karadağ arasında bir savaş çıkma ihtimalini de beraberinde getirmişti. Ülkede iç

⁵²⁵ SÖNMEZOĞLU, a.g.m., s.196.

savaş ihtimalinin belirmesi en çok Sancaklı Boşnakları korkutmuştu. İki devlet arasındaki bir savaş durumunda cephe doğrudan Sancak arazisi olacaktı ve Sırpların geleneksel tutumları çok iyi biliniyordu. Bu sebeple Boşnaklar bir açmaz içinde idiler. Özgürlük ve rahatlık için Dukanoviç'i destekliyorlardı ama Karadağ'ın bağımsızlığı aynı zamanda onları büyük bir tehlikenin içine atacaktı. Gün geçtikçe yoğunluğunu kaybetmiş olsa da gösterilerde küçük gruplar ellerinde “Türk kanı içmeye var mısınız?” ve benzeri sloganlar yazılı afişlerle dolaşıyorlardı. Eylemler, Boşnakların yoğun olarak yaşadıkları Bjelo, Polje, Pljevlja, Berane ve Rozaje gibi şehirlere sıçramıştı.⁵²⁶

Karadağ'ın bağımsız olması durumunda Sancak bölgesi Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılacaktı. Bölgesel özerklik kazanmak için mücadele eden Sancak, bu kez iki bağımsız devlet arasında siyasi sınırlarla bölünme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu konuda Sancaklı Boşnaklar farklı görüşler sergilemişlerdi. Sırbistan sınırları içerisindeki Sancaklı Boşnaklar bölgenin bölünmezliğini neredeyse oybirliği ile savunuyorlarken, Karadağ sınırları içerisinde kalan bazı Boşnak temsilciler bu konuda taviz vermeye hazır gibi görünmekteydiler. Sancak bölgesinin bölünmezliğini savunan Karadağ'daki Boşnaklar dolaylı yoldan Sırbistan ve Karadağ'ın da bir arada kalmasına hizmet ettikleri için Karadağ'ın bağımsızlığını talep eden mevcut Karadağ yönetimi tarafından “Sırp yanlısı” propagandası ile kötülenmişler. Sancak'ı bir kelime olarak bile ananlar, Karadağ'daki Boşnak milli sorununu gündeme getirenler, Karadağ yönetimi tarafından “Karadağ karşıtı kişi ve kurumlar” olarak tanımlanmışlardır.⁵²⁷ Bu yüzden Karadağ'ın bağımsızlığını kazandığı takdirde, Karadağ'ın sınırları içinde kalacak olan Sancaklılar ekonomik, kültürel ve siyasi dışlanmışlık yaşamamak için Karadağ'ın bağımsızlığı konusunda olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Bununla beraber Karadağ'daki Boşnakların önemli bir kısmı ancak bağımsız bir Karadağ içinde azınlık halklarını daha kolay elde edebileceklerine ve daha iyi yaşayabileceklerine inanmakta oldukları için Sancak'ın bölünmezliği fikrinden vazgeçmiş gibi görünmekteydiler.⁵²⁸

⁵²⁶ Osman KARATAY, “Karadağ'daki Siyasi Gelişmeler”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt 2, Karam&Vadi, 2007, s.67.

⁵²⁷ Bölünmüş Bir Türk Diyarı..., s.54.

⁵²⁸ TÜRKOĞLU, “Geçmişten Günümüze...”, s.71.

Karadağ, Mayıs 2006 yılında yapılan halkoylaması sonucunda bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan ile olan 88 yıllık beraberliğinin ardından Karadağ, belirtilen tarihte gerçekleştirdiği halkoylaması neticesinde, bağımsız olmayı başardı. Katılımın % 86,5 gibi yüksek bir oranda gerçekleştiği halkoylamasında Karadağlılar, kendi bayrakları altında daha parlak bir geleceğe adım atacaklarına inandıklarını ortaya koydu. Sonuçta, tarihte defalarca olduğu gibi, Balkanlar haritası yeniden değişti.⁵²⁹ Tarihteki son Yugoslavya devleti de 2006 yılı itibariyle balkanizasyon sürecini yaşamış oldu.

Karadağ'ın bağımsız olmasıyla beraber Sancak bölgesi de Sırbistan ve Karadağ arasında hem siyasi hem de fiziksel sınırlarla bölünmüştür. Osmanlı Devleti zamanında özerk bir yapıda olan bölge, Yugoslavya Devleti döneminde özerkliğini, Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle de bütünlüğünü kaybetmiştir. Oysa Sancaklı Boşnakların lideri Süleyman Uglanin Karadağ'ın bağımsızlığı durumunda Sancak'ın statüsünün ne olması gerektiğine dair düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “Biz demokratik Yugoslavya'dan yanayız. Sancak'ın Yugoslavya içerisinde özerkliğe sahip olması için barışçı yollarla mücadele ediyoruz.”⁵³⁰

Karadağ'daki bağımsızlık referandumundan önce, Sancak Boşnakları arasında bağımsızlığa evet mi hayır mı denmesi gerektiği konusunda hararetli tartışmalar yaşandı. Sırbistan'daki Sancak Boşnakları bölgenin uluslararası bir sınırla bölünmesini istemiyordu. Boşnak Milli Meclis başkanı Süleyman Uglanin de iki bağımsız devletin oluşmasının Boşnakların aleyhine olacağını söylüyordu.⁵³¹ Ancak Karadağ'daki Sancak Boşnakları Karadağ'ı Sırbistan'a göre daha hoşgörülü bulduklarından ve bağımsız bir Karadağ'ın Sırbistan'dan daha çabuk AB üyesi olacağına inandıklarından dolayı Karadağ'ın bağımsızlığını, dolayısıyla Sancak bölgesinin bölünmesini desteklediler.

Sancaklı Boşnaklar 1 Nisan 2006'da Sancak Boşnak Kongresi'ni toplayarak, referandumdan Karadağ'ın bağımsız çıkması halinde ne yapılacağı konusunu

⁵²⁹ KRLİÇ, a.g.e., s.88.

⁵³⁰ Emir TÜRKOĞLU, “Sancaklı Boşnakların Lideri Süleyman Uglanin: Türkiye'den Destek Bekliyoruz”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 14, Haziran 2001, s.120.

⁵³¹ KRLİÇ, a.g.e., s.95-96.

görüştüler. Sancak'ın özerk bir yapıda parçalanmadan Sırbistan ya da Karadağ'da kalması konusunda bir halk oylaması yapma kararı aldılar. Şüphesiz bu karar, Sancak açısından ideal bir karardı. Ancak konjonktürde bunun gerçekleşme ihtimali neredeyse imkânsıza yakındı.⁵³²

Karadağ bağımsızlığını % 55.5 evet oy oranı kazandı. Sırbistan'daki Sancak bölgesinden bazı politikacılara göre referandumun sonucunu ve dolayısıyla bölgenin kaderini değiştiren Boşnak oyları oldu. Sancak Halk Hareketi başkanı Cemal Suljeviç'e göre: "Karadağ'ı Müslüman Boşnakların oyları bağımsızlığa taşıdı. Onların oyları olmasa asla bağımsız olamazlardı. Boşnak Müslümanları oylarıyla Karadağ'ı bağımsızlığa taşıırken Sancak'ı da bölmüş oldular. Bunun baş sorumlusu diğer Sancak partileridir. Kendi aralarındaki siyasi kavga yüzünden Sancak bölgesi, dağılan Yugoslavya'dan hemen sonra otonom olma hakkını alamamıştır."⁵³³

Karadağ'ın Sırbistan ile bir arada kalması için mücadele etmiş olan Karadağ muhalefeti, 1990-1997 yılları arasında iktidardayken, Boşnaklara ve diğer azınlıklara yönelik sistematik baskı ve zulümler uygulamıştır. Milo Cukanoviç'in liderliğindeki bağımsızlık yanlısı blok 1997'de Karadağ'da iktidara geçince, azınlıklara yönelik devlet terörü sona ermiştir. Dahası, kamu işletmelerinin kapıları azınlıklara da açılmaya başlamış, bu ise Boşnaklar ve Arnavutların ekonomik açıdan da canlanmasına sebep olmuştur. Bir numaralı devlet adamı olarak Boşnak ve Arnavutlarla bu denli ilgilenmiş olması yüzünden, Cukanoviç, Karadağ muhalefeti tarafından, "Türk Milo, kılıçtan kurtulamayacaksın" (*Milo Turcine, sablja ti ne gine*) sözleriyle tehdit edilmiştir.⁵³⁴

Karadağ'ın bağımsızlığına karşı olan SBMM, olası bağımsızlık durumunda Sancak bölgesinin özerk statü kazanarak bütün halinde Karadağ veya Sırbistan'dan birinin sınırları içinde kalması için referandum tarihine kadar çeşitli çalışmalar yürütmüştü ancak bu çalışmalardan hiçbir sonuç alınamadı. Karadağ'ın bağımsızlığı

⁵³² <http://balkanpazar.org/yildirim.asp#2>

⁵³³ www.sanjak.org/info/cen/ 29.08.2006., KRLİÇ, a.g.e., s.96.

⁵³⁴ Harun Crnovršanin & Nuro Sadikoviç, *Sandzak Porobljena Zemlja*, Zagreb, Herausgeber, 2001, s.93., KRLİÇ, a.g.e., s.97.

sonrasında Sancak bölgesi içinde yer alan 11 belediyeden 6'sı Sırbistan, 5'i ise Karadağ sınırları içinde kaldı.

SONUÇ

Osmanlı döneminde Sancak bölgesi, Bosna eyaletine bağlı, toprak bütünlüğü olan ayrı bir yönetim birimiydi. Nitekim bölgenin bütünlüğü 1878 tarihinde Berlin Kongresi'nde de onaylanmıştı. 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nin kararları ile Sancak bölgesi, Bosna sınırlarının dışında kalmıştır. Bu tarihten sonra Sancak Müslümanları bir daha Bosna'nın bir parçası olmadı. Buna rağmen, Bosna'daki Müslümanların geçirdiği sosyal, kültürel dönüşümleri geçiren ve aynı tecrübeleri yaşayan Sancaklı Boşnaklar kendilerini Bosnalı Müslümanlar olarak görmeye devam etmişlerdi. Bu ayrılığın doğal yollardan olmadığını savunan Sancaklı Boşnakların, Saraybosna'dan İstanbul'a bir geçiş güzergâhı oluştururken, milli kimlikleri bütün dünya tarafından görmezden gelindi.⁵³⁵

Berlin Antlaşması gereğince Sancak bölgesi Osmanlı sınırları içerisinde kalmaya devam ederken, Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmişti. Aynı kongrede Sırbistan ve Karadağ, Sancak Bölgesi'ni içermeyen sınırlarla bağımsız birer devlet olarak tanınmıştır. Bu argümandan hareket eden Sancaklı Boşnakların siyasi temsilcileri, Sancak'ın Berlin Kongresi'nde özerk bir bölge olarak tanındığını iddia ederek, Sancak'ın özerkliği ile ilgili taleplerini ortaya koymuşlardır.⁵³⁶ Balkan Savaşları'ndan bu yana Sancaklı Boşnakların kendi varlıklarını, kendi kimliklerini, kendi topraklarını koruma konusundaki çabaları daha çok katliam, terör, baskı, yıldırma, göç ettirme, çatışma şeklinde karşılık bulmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda zayıflaması ve toprak kayıpları Balkan Müslümanları açısından yıkımı getirmiştir. Öncelikle kimliklerini ve dinlerini kaybetme korkusu yaşayan Müslümanlar bunları devam ettirebilmek için "anavatanlarına" göç etme yoluna başvurmuşlardır. Nitekim Osmanlıların her toprak kaybedişlerinde Müslüman ahali göç dalgalarıyla çalkalanmıştır. Bu göçler önceleri

⁵³⁵ Francine FRIEDMAN, "The Muslim Slavs Of Bosnia and Herzegovina (With Reference to the Sandzak of Novi Pazar): Islam as National Identity", **Nationalities Papers**, Cilt 28, No 1, Mar 2000, s.168.

⁵³⁶ Erhan TÜRBEDAR, "Milošević Sonrası Dönemde Sancaklı Boşnaklar", **Balkan Mektubu**, Sayı 11, 2002, s.14.

(17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başında) Panonya'dan⁵³⁷ (özellikle Macaristan, Hırvatistan ve Voyvodina'dan) Sırbistan ve Bosna Hersek'e doğru ve Hırvatistan'dan (Lika ve Dalmaçya bölgelerinden) Bosna Hersek'e doğru olmuştur. Daha sonraları ise (19. yüzyılda) Karadağ'dan Bosna Hersek'e, Sancak'a, Arnavutluk'a, Kosova ve Makedonya'ya, nihayet (1878'den itibaren) Bosna Hersek'ten (buradaki Müslümanların bir bölümü yerinde kalmıştır) doğuya (Sancak'a, Kosova'ya, Makedonya'ya) ve Türkiye'ye doğru olmuştur.⁵³⁸

Sancak bölgesinin Sırbistan ve Karadağ arasında 1913 yılında paylaşılmasının ardından ve özellikle I. Balkan Savaşı'ndan sonra başlayarak Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç hareketleri 1912-1913, 1924-1925, 1936-1938 ve 1954-1971 yıllarını kapsar. Bu yıllarda artan etnik ve politik baskılar ile çok kötü ekonomik koşullar yüzünden Sancak'tan Türkiye'ye yüz binlerce Boşnak göç etmiştir.⁵³⁹ Bu dönemde Boşnaklara sunulan üç tane seçenek vardı: Sırp kimliğini kabul etmek; Türkiye'ye göç etmek; ölümü göze alarak yaşamak. Pek çok Boşnak Türkiye'ye göç etmeyi tercih etti.

Sancak bölgesi, kendi bütünlüğünü ve özerkliğini kaybettiği 1912 yılından beri iletişim açısından hep geri planda bırakılmıştır. Bu olumsuz durum siyasi ve ekonomik açıdan bu bölgenin diğer komşu bölgelere oranla yıllarca geri kalmasına sebep olmuştur. Bir zamanlar ekonomik açıdan ilerlemiş, Doğu'dan Batı'ya tüm yolların üzerinden geçtiği bölge olan Sancak şimdi fakirlik, gericilik ve ilgisizliğin baş gösterdiği bir bölge olmuştur.⁵⁴⁰ Kosova ve Bosna ile sınır komşusu olan Sancak bölgesi, Balkanlardaki İslam varlığını İstanbul ile birleştirme hususunda bir köprü vazifesi gören stratejik konumundan dolayı Sırp tarafından özellikle kontrol ve baskı altında tutulmuştur. Sırp, bölgeyi Müslümanlardan arındırmaya ve Sırplaştırmaya çalışmışlardır. İşte tarihsel süreçte Sancak bölgesindeki temel sorun bundan kaynaklanmaktadır. Yok sayma, kabullenememe, ötekileştirme ya da dönüştürmeye çalışma, Boşnakların yıllar boyunca, kendi kimlikleri ve yaşadıkları toprakların bütünlüğü için siyasi mücadele içinde olmalarına neden olmuştur.

⁵³⁷ Eski kaynaklarda Macaristan'dan Panonya diye bahsedilmektedir.

⁵³⁸ Aleksandre POPOVIĆ, **Balkanlar'da İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.186-187.

⁵³⁹ GÜL, **a.g.m.**, s.11.

⁵⁴⁰ SELVER, **a.g.e.**, s.126.

Mücadelelerinin sonucunda ise genelde Boşnaklara ağır bedeller ödetilmiştir. Siyasi bütünlükleri ya da özerklikleri doğrultusunda attıkları adımlar –bildiri sunma, memorandum, referandum vb.- karşılığında baskı görmüşler, yaşam hakları kısıtlanmış ve demokratik haklarına darbe vurulmuştur.

Tarih boyunca farklı statülere sahip olan Sancak Bölgesi bugün Sırbistan ve Karadağ devletleri arasında bölünmüş bir bölge olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla bölge halkı hem bütünlüğünü hem de özerkliğini kaybetmiştir. Bugün Sancaklı Boşnaklar, özerkliğin yanısıra bölgesel bütünlüklerini tekrar sağlayabilmek için de mücadele etmektedirler. Bölge halkının kültürel ve tarihi bağları gereği, böyle bir bölünmüşlüğün Sancak'ta yaşayan pek çok kimse tarafından kabul edilemeyeceği ve bölgenin bütünlüğü konusunda daha çok tartışmalar yaşanacağı açıkça söylenebilir. Bölgenin bütünlüğünü tekrardan sağlama konusunda ise hem Sancak halkına hem de Sancaklı siyasi liderlere büyük görevler düşmektedir. Öncelikle Sancak bölgesindeki siyasi bölünmüşlük ve siyasi liderler arasındaki kişisel ayrılıklar ortadan kaldırılmalıdır. Daha sonra uluslararası toplumun dikkatini çekerek, Sancak bölgesinin bölünmeden, özerk bir yapıya kavuşmasının gerekliliği tüm dünyaya anlatılmalıdır. Sancaklı Boşnakların haklı gerekçeleri tüm olguları, belgeleri ve tarihi süreçleri ile ortaya konulmalıdır.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da Balkanlar'daki belli başlı Hristiyan milletlere bağımsız devlet kurma şansı verilirken, bulundukları yerlerde çoğunluğa sahip olmalarına rağmen Müslüman milletlerin bu sürecin dışında bırakılmalarıdır. İçinde Müslüman nüfusu barındıran devletler, Müslümanları kendi hakimiyetleri önünde engel görmüşler ve Müslüman nüfusu azaltmak için etnik temizliğe başlamışlardır. Balkanlar'daki iç savaşlar ve etnik temizlikler zinciri böylece süreklilik kazanmıştır.⁵⁴¹ Gerek Bosna-Hersek' teki savaş ve gerekse Kosova'daki çatışmalar esnasında Sancak bölgesindeki Müslümanlar da sürekli tehdit altında olmuşlardır.

Günümüzde, Sancaklı Boşnaklar Sırbistan'da ikinci sınıf vatandaş olarak görülmektedir. Her ne kadar tüm yasal düzenlemeler de Boşnakların eşit haklara

⁵⁴¹ ALKAN, **a.g.m.**, s.2.

sahip olduğu söylene de, filiyattaki durum bunun tam aksini gösteriyor. Bugün Sancak bölgesi tamamen unutulmuş, uluslararası arenada yok sayılmış, Sırp politikacılar tarafından görmezden gelinmiş vaziyettedir. Bunun sonucu olarak da Sırbistan'ın siyasi, ekonomik ve sosyal merkezinden tecrit edilmiştir.⁵⁴² Her şeyden önce Sancak bölgesinde yapılması gereken Miloşević döneminin etkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Kamu kurumları Boşnaklara yönelik ayrımcılığa son vermeli, ideal koşullarda yürürlükteki yasalarda, devlet kurumlarında ve özel sektördeki istihdam uygulamalarında düzenlemeler yapılmalıdır.⁵⁴³

Son olarak söylenebilir ki Sancak üzerinde bu kadar durulmasının ve özellikle Sırp tarafından Sancaklı Boşnakların siyasi bütünlükleri ve özerklikleri konusunda hiçbir hak hukuk gözetilmemesinin altında yatan gerçeklik Sancak'ın Bosna ve Kosova'yı birleştirebilecek stratejik, ekonomik ve politik tek yer olmasıdır. İki Ortodoks ülkesi Sırbistan ve Karadağ'ı ayıran Sancak'ın diğer iki komşusu Kosova ve Bosna'dır. Yani Sancak, Krayina'dan İstanbul'a Balkanlar'daki İslam varlığını birleştirmede köprü vazifesi görmektedir. Bölgenin bu stratejik önemi Sırpların gözünden hiç kaçmamış, Balkanların merkezinde Müslüman devletlerin bağlarını her bakımdan kuvvetlendirecek bir ittifak oluşumu Sancak bölgesine en küçük bir otonomi hakkı verilmeyerek engellenmeye çalışılmıştır. Askeri uygulamalar siyasi ve iktisadi tedbirlerle birlikte götürülerek bölge, zayıf, güçsüz bırakılmış ve çoğu zaman Sancaklıların politik hakları kısıtlanmıştır. Dolayısıyla Sancak bölgesinin otonomi sorunu Boşnakların tüm çabalarına rağmen çözülememiştir. Karadağ'ın da bağımsız olmasının ardından, Balkanlardaki hareketlilik göz önünde bulundurulursa Sancak bölgesinin statü konusunun daha uzun süre gündemde kalacağı söylenebilir. Bununla beraber, bölgedeki sorunun çözümü, öncelikle bölgenin bütünlüğünün sağlanmasıdır. Çünkü Osmanlı döneminde toprak bütünlüğü ve özerk bir yapısı olan bölgede, kimlikleri de tanınmış olan ve diğer Hristiyan Slavlardan farklı bir gelişim süreci geçirmiş Boşnaklar yaşamaktaydı. Osmanlının yönetiminden çıktıktan sonra bölgeden gerçekleşen göçlere ve Müslümanlara yönelik yapılan katliamlara rağmen Sancak bölgesinde, Boşnaklar hala çoğunluğu oluşturmaktadır. Dolayısıyla etnik yönden bütünlük teşkil eden bölge siyasi sınırlarla bölünmemelidir. Sırbistan ve

⁵⁴² Serbia's Sandzak: Still Forgotten..., s.42.

⁵⁴³ Serbia's Sandzak: Still Forgotten..., s.42.

Karadağ'ın oluşturduğu son Yugoslavya Federasyonunun da 2006 yılında dağılmasının ardından, bu ülkeler uluslararası arenada bağımsız birer devlet haline gelmişlerdir. Bu durumda Sancak bölgesi için en ideal çözüm ise bu iki devletten birinin sınırları içinde özerk bir bölge olarak yer almasıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul, 2001.
- AKARSLAN, Mediha, **Bosna Hersek ve Türkiye**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ALKAN, Necmettin, **Dağılan Yugoslavya Mozağinde Bosna**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- AYDIN, Mithat, **Balkanlarda İsyân**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- AYVERDİ, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2006.
- BABUNA, Aydın, **Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAHADIR, Gürbüz, **Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- BORA, Taml, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994.
- CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dağılan Yugoslavya'da Sancak Müslümanları, Sancak Müslüman Milli Konseyi, Novi Pazar, 1993.
- DELİORMAN, Altan, **Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın, Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996.
- GLENNY, Misha, **Balkanlar 1804-1999**, Sabah Kitapları, çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 2001.
- GÖLEN, Zafer, **Tanzimat Dönemi Bosna İsyânları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.

HAMZAOĞLU, Yusuf, **Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü**, Logosa Yayınları, Üsküp, 2004.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Balkanların Dünü Bugünü Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999.

İNAL, Halil İbrahim, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.

JELAVICH, Barbara, **Balkan Tarihi**, cilt 1, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, **Balkan Tarihi**, cilt 2, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

KANSU, Hüseyin, **Sancak ve Balkanlar'daki Son Gelişmeler**, Bayrak Matbaası Ltd. Şti., İstanbul, 1999.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Cilt, Ankara, 1990.

_____, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt V, Ankara, 1990.

KARATAY, Osman, **Kosova, Kanlı Ova**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

_____, **Ba'de Harabi'l Bosna**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

KARPAT, Kemal H., **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

_____, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KENAR, Nesrin, **Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya**, Palme Yayınları, Ankara, 2005.

KOCABAŞ, Süleyman, **Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986.

KODAMAN, Bayram, **Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No:2, Isparta, 2001.

KOLAŞINLI, Hayri, **Muhacirlerin İzinde**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004.

KUTLU, Sacit, **Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

MALCOLM, Noel, **Bosnia: A Short History**, Om Yayınevi, İstanbul, 1999.

MCCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1998.

_____, **Osmanlı'ya Veda**, Çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

MUŞOVIÇ, Eyup, **Yeni Pazar Nüfusunun Etnik Oluşumu ve Etnik Yapısı**, Çev. Saffet ATALAY, Yeni Alanya Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti., Alanya, 2004.

ÖZFATURA, Mustafa Necati, **Ah Bosna**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Avrupa Türkiye'si'ni Kaybımız**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

PEACOCK, Herbert L., **A History of Modern Europe 1789-1981**, Heinemann Educational Books, Oxford, 1982.

POPOVIĆ, Aleksandre, **Balkanlar'da İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

POULTON, Hugh, **Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler**, Çev. Yavuz ALAGON, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993.

SAKAOĞLU, Necdet, **20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası**, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul.

SAMARY, Catherine, **Parçalanan Yugoslavya, Bosna'da Etnik Savaş**, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995.

SANDER, Oral, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, AÜSBF, Ankara, 1969.

_____, **Siyasi Tarih**, c.I., İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

SELVER, Mustafa, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, 2008.

SLOANE, William M., **Balkanlar: Bir Tarih Laboratuvarı**, Nesnel Yayınlar, 2008.

TAHHAN, Mustafa Muhammed, **Günümüz İslam Dünyası**, Çev. İbrahim Tüfekçi, Azim Yayın, İstanbul, 1995.

TAŞAR, M. Murat & METİN, Burhan & ÜNALTAY, Altay, **Bosna Hersek ve Post Modern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

TÜRBEDAR, Erhan, **Sancak Bölgesi Hakkında Temel Bilgiler**, Sancak Dostları Vakfı, Ankara, 2004.

Türkiye’de Kültürel Hakların Desteklenmesi, Kültürel Girişimler Destek Hibe Programı, **Uştupak’tan Sevdalinka’ya Boşnaklar**, Adana Bosna Kardeşlik Yardımlaşma ve Kültür Derneği, Adana, 2007.

ÜLGER, İrfan Kaya, **Yugoslavya Neden Parçalandı?**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.

WACHTEL, Andrew Baruch, **Dünya Tarihinde Balkanlar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

YILMAZ, Murat, **Sancak Drina’nın Öbür Yakası**, İ.H.H. Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Kosova**, İ.H.H. Yayınları, İstanbul, 2006.

III. Kutlu Doğum İlmi Toplantısı, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar**, İsam Yayınları, İstanbul, 1998.

YARDIMCI, Mehmet Emin, **15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası: Bosna**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Makaleler:

AKGÖNENÇ, Oya, “Rüzgar Eken Fırtına Biçer”, **Mostar**, Sayı 6, Ağustos 2005.

AKŞİN, Sina & FIRAT, Melek, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar”, **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993.

ALBAYRAK, Kadir, “Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış”, **Tezkire**, Sayı 42.

ALKAN, Necmettin, “Balkanlar: Osmanlı Barışından Balkanlaşmaya Doğru”, **Balkan Sentezi**, Nisan 2007.

ANDREJEVIĆH, Milan, “The Sandzak: A Perspective of Serb-Muslim Relations”, **Muslim Identity and the Balkan State**, Editörler: Hugh POULTON & Suha Taji – FAROUKİ, C. Hurst & Co. Ltd., London, 1997.

ARUÇI, Muhammed, “Sancak”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul.

- AYHAN, Halis, “Kosova’nın Bağımsızlığının Doğallığı”, **2023**, sayı: 83, Mart 2008.
- AZER, Arzu, “Balkanlaştırma Sürecindeki Türkiye”, **Jeopolitik**, Mayıs 2005.
- BAYDUR, Mithat, “Sovyet Gizli Belgeleriyle Anadolu’nun Paylaşım Projeleri”, **Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- BAYKAL, Deniz, “CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın Rumeli Türkleri Vakfı I. Balkan Toplantısında Yaptığı Konuşma”, **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- BEŞİR, Selma, “Sancak’ın Dünyu Bugünü Yarını Konferansı”, **Balkan Mektubu**, Sayı 16- 17, Kasım 2005.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Balkanlar’da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası”, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı, **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, derleyen: Mustafa Bereketli, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- BİÇER, Şenay, “Sancak Boşnakları”, **Mostar**, Sayı 1, Haziran-Temmuz-Ağustos 2000 Bülteni.
- BİEBER, Florian, “Muslim Identity in the Balkans Before the Establishment of Nation States”, **Nationalities Papers**, Vol. 28, No. 1, Mar 2000.
- BOZKURT, G., “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44 Sayı: 1, 1995.
- Bölünmüş Bir Türk Diyarı: Sancak, **Rumeli Tuna Boyları**, Sayı 1, Temmuz-Ağustos 2008.
- CAŞIN, Mesut, “Balkan Jeopolitiği ve Trajedik Bosna-Hersek Savaşı”, **Avrasya Dosyası**, 3/3, Yaz, 1996.
- ÇOMAK, Hasret & ÜLGER, İrfan Kaya, “Balkanlarda Siyasi İstikrar ve Geleceği”, **Rapor No 14**, BILGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi).
- COŞKUN, Birgül Demirtaş, “Osmanlı’nın Dağılma Sürecinde Almanya’nın Balkanlar Politikası: Bir Denge Arayışı mı?”, **Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- ÇAKMAK, Zafer, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i İşgali Ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Sayı 4, 2003.
- ÇEÇEN, Anıl, “Büyük Arnavutluk Projesi”, **2023**, sayı:83, Mart 2008.

- EMİROĞLU, Hüseyin, “Sanayi Devrimi’nin Osmanlı Devleti’nin Balkan Topraklarında Yaşayan Halklar Üzerinde Yarattığı Etki ve Sonuçları”, **Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- ERCAN, Yavuz, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, **Belleten**, Sayı 198, Aralık 1986, Ankara.
- ERDOĞAN, Umut Utku, “Bogomilizm, Boşnakların Müslüman Oluşu ve Bunun Tarihi Önemi”, **Mostar**, Sayı 3, Haziran-Temmuz-Ağustos 2002 Bülteni.
- FRIEDMAN, Francine, “The Muslim Slavs Of Bosnia and Herzegovina (With Reference to the Sandzak of Novi Pazar): Islam as National Identity”, **Nationalities Papers**, Cilt 28, No 1, Mar 2000.
- GÖLEN, Zafer, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek’in İlhakına Tepkiler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 60, Cilt 10, Aralık 1998.
- _____, “19. Yüzyılda Bosna-Hersek’in Nüfusu”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 54, Cilt 9, Haziran 1998.
- _____, “Sırpların 1849 Bosna İsyanı’na Etkileri”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 50, Cilt 9, Şubat 1998.
- _____, “1849-1851 Bosna-Hersek İsyanı”, **Belleten**, Cilt LXVI, Sayı 247, Aralık 2002.
- GÜL, Hüseyin, “Dünden Bugüne Sancak”, **Bosna Sancak’tan Mektup**, Sayı 4, Eylül 1998.
- GÜLER, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri Ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı 9, 1998.
- GÜLTEPE, Necati, “Bosna’nın 526 Yıllık Özgürlük Bildirgesi”, **Mostar**, Sayı 6, Ağustos 2005.
- GÜRKAN, İhsan, “İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar”, **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993.
- GÜRKAYNAK, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.9, Sayı.2, yıl 2003.

- HAN, Mucib R., “Balkanlarda Öteki: Sırpların ve Türklerin Tarihi İnşaları”, **Türkiye Günlüğü**, çev. Mustafa Gençoğlu, Sayı 80, Bahar 2005.
- HOCA, Nazif, “Yeni Pazar”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 13, İstanbul, 1986.
- İBRAHİMGİL, Mehmet, “Balkanlarda Kültür Mirası ve Osmanlı Kimliği”, **Balkanlarda Türk Kültürü**, Sayı 61, Yıl 18, Ocak Şubat 2007.
- İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, **Baltam Türklük Bilgisi**, Sayı 3, Prizren, Eylül 2005.
- KAHRAMANYOL, Mustafa, “Kosova ve Sancak Üzerine”, **Bosna-Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, Sayı 3, Yıl 2, Nisan 1998.
- _____, “Yakın Tarihimizde Balkanlar’da Müslümanlar’a ve Türkler’e Karşı İşlenen Soykırımlar ve Sürgünler (Sırbistan, Bosna, Sancak, Kosova, Makedonya)”, **Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler**, Ekip Grafik, Ankara, 2005.
- KARATAY, Osman, “Karadağ’daki Siyasi Gelişmeler”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt 2, Karam&Vadi, 2007.
- KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Döneminde Balkanlar”, **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, s.41-96, 1993.
- LOCKWOOD, W. G., “Living Legacy of the Ottoman Empire: The Serbo-Croatian Speaking Moslems of Bosnia-Herzegovina”, **The Mutual Effects of the Islamic and Judeo Christian Worlds: The East European Pattern**, (Haz.) A. Ascher, T. Halasi-Kun, B. K. Kiraly, Brooklyn 1979.
- LOZANCIĆ, Marinko, “Geostrategic Aspect of Sandzak Demographic Dynamics”, **Geoadria**, cilt 8, sayı 2, Zadar, 2003.
- MCCARTHY, Justin, “Ottoman Bosnia, 1800 to 1878”, **The Muslims Of Bosnia-Herzegovina**, Edited by Mark Pinson, Harvard University Press, 1994.
- MİNKARA, Davut, “Sancak Halk Kahramanları: Yusuf Mehoniç”, **Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni**, Sayı 4, Mayıs 1999.
- MORRISON, Kenneth, “Political and Religious Conflict in Sandzak”, **Advanced Research and Assessment Group**, April 2008.
- MUGHİSUDDİN, Oya Akgönenç, “Bosna Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 336, Yıl 112, s.55-74, Nisan 1993.
- ÖZALPDEMİR, Ramazan, “Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti ve Balkanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Diyanet**, sayı: 102, Haziran 1999.

- POULTON, Hugh, "The Muslim Experience in the Balkan States 1919-1991", **Nationalities Papers**, Vol. 28, No. 1, Mar 2000.
- SHAW, Stanford J., "The Ottoman View of the Balkans", **The Balkans in Transition**, University of California Press, California, 1963.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, "Balkanlaşma, Özgürlük ve Ortodoks Eksen Üzerine Birkaç Söz", **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- TÜRBEDAR, Erhan, "Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Altı Aylık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi**, sayı 1, Ankara Yaz 2006.
- _____, "Sancak Tarihinde Yeni Sayfa", **Stratejik Analiz**, sayı 67, Kasım 2005.
- _____, "Milošević Sonrası Dönemde Sancaklı Boşnaklar", **Balkan Mektubu**, Sayı 11, 2002.
- TÜRKEŞ, Mustafa, "Yugoslav Devleti'nin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", **Balkanlar El Kitabı**, Cilt 2, Karam&Vadi, 2007.
- TÜRKOĞLU, Emir, "Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması", **Stratejik Analiz**, cilt 2, sayı 18, Ekim 2001.
- _____, "Sancaklı Boşnakların Lideri Süleyman Uglanın: Türkiye'den Destek Bekliyoruz", **Stratejik Analiz**, cilt.2, Sayı 14, Haziran 2001.
- UGLANİN, Süleyman, "Sancak ve Sancak'taki Siyasi Mücadele", **Yeni Türkiye**, Sayı 3, Yıl 1, Mart-Nisan 1995.
- YARARCAN, Taylan, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", **Bosna Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.
- YAVUZ, Celalettin, "Balkanlaşan Eski Yugoslavya'daki Gelişmeler ve Yeni Ülke Kosova", **2023**, sayı: 83, Mart 2008.
- YILMAZ, Murat, "Sancak Meselesi", **Balkanlar El Kitabı**, Cilt II: Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

Diğer:**Tezler:**

AKMAN, Halil, **Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2006.

Kemal BAŞIÇ, **Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri (Ayrılıştan 1914'e)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

ÇELİK, Nihat, **Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadede Stratejik Öncelikleri: Balkanlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2009.

ÇULHA, İbrahim, **Kosova'da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

İBRİÇ, Sead, **XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

KRLİÇ, Metin, **Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

NURKİÇ, Kemal, **Bosna Hersek'in İslamlaşma Süreci**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.

OLAŞ, Zerrin, **Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna Hersek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2007.

SAYGILI, İlhan, **Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin Dağılması Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

SAYILĞAN, Gülnihal Kır, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine Göre Balkanlar (1911-1913)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

SEYHAN, Ercan, **Bosna Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2007.

SOLAK, Mehmet, **Osmanlı Devleti İdaresindeki Balkanlar (1789-1806)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2007.

TOPRAK, Serap, **16. Yüzyılda Balkanlarda İslamlaşma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

YILMAZATA, Mehmet, **Avrupa Devletlerinin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın İlhak Krizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 2005.

ZAHOVİÇ, Amela, **1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Araştırmalar / Belgeler / Raporlar:

Sancak Bölgesi'nde Kurulacak Özyönetim İle İlişkin Muhtıra, Sancak Müslüman Milli Meclisi, Yeni Pazar, 1993.

Serbia's Sandzak: Still Forgotten, International Crisis Group, Europe Report N° 162-8 April 2005.

Sandzak: Calm For Now, ICG Balkans Report N° 48, Sarajevo, 09 November 1998.

Ethnic Minorities in Serbia An Overview, OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe), Şubat 2008.

13th Economic Forum Prague, 23 – 27 May 2005, “Sandzak: Still a Vulnerable Region”, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia Annual Report 2004.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights in Transition”, Annual report 2001, Serbia 2002.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights and Collective Identity”, Annual Report: Serbia 2004, Belgrade, 2005.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Security in an Unfinished State”, Annual Report: Serbia 2005, Belgrade, 2006.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Self- Isolation, Reality and The Goal”, Annual Report: Serbia 2007, Belgrade, 2008.

Helsinki Committee For Human Rights in Serbia, “Human Rights, Democracy and Violence”, Annual Report: Serbia 2008, Belgrade, 2009.

Salnâme-i Vilayet-i Kosova (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yeni Pazar, Taşlıca), 1314 Hicri Senesi (1896), Yayına Hazırlayan: H. Yıldırım AĞANOĞLU, Rumeli Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, No:3, 2000, İstanbul.

Arşiv Belgelerinde Bosna Hersek, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 101, İstanbul, 2009.

Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7, Ankara, 1992.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 87, İstanbul, 2007.

Gazete Kaynakları:

Fikret BİLA, “Davutoğlu’nun 100 Yıl Sonraki Ziyareti”, **Milliyet**, 26.07.2009.

İnternet Kaynakları:

Süheyl ÇOBANOĞLU, 21. Yüzyılın Başlarında Türkiye ve Balkanlar Jeopolitiği, <http://www.balkanskidom.com/showthread.php?t=48>.

Kader ÖZLEM, Balkan Uluslarının Milliyetçiliğine Eleştirel Bir Bakış, <http://www.turksam.org/tr/a1897.html>

Safeta Bi EVAC, Bosniaks in Sandzak and Interethnic Tolerance in Novi Pazar, s.394. <http://lgi.osi.hu/publications/books/mmcpxyu/26.PDF>

H. Yıldırım AĞANOĞLU, “Sancak’ın Makus Tarihi Ve Talihi”, <http://balkanpazar.org/yildirim.asp#2>

H. Yıldırım AĞANOĞLU, “Karadağ Referandumunun Sancak Boşnakları ve Bölge Ülkelerine Etkisi”, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2779.

Nermin VUČELJ, Sandzak, <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internal/WP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>

Vujadin RUDIĆ & Milomir STEPIĆ, Ethnic Changes in the Raška Region, www.sandzak.com

Ejub STITKOVAC, “Realistic Policy of the Muslims”,
<http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/199403/40314-007-trae-beo.htm>.

<http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4670107e2.pdf>

<http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=1761.0;wap>

<http://www.bosnaklar.net/forum/showthread.php?t=12132>

<http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2008/11/torture-of-bosniaks-in-sanjak-serbia.html>

<http://www.unpo.org/content/view/7903/138/>

<http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internal/WP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>

<http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2008/11/torture-of-bosniaks-in-sanjak-serbia.html>

<http://sandzak.wtcsites.com/primer113/001/Sandzak.html>

http://www.allempires.net/the-sandzak_topic7391_page1.html

<http://robertlindsay.wordpress.com/2010/06/16/making-sense-of-kosovo-2/>

http://instapedia.com/m/Sanjak_of_Alexandretta

EKLER**EK 1****Boşnakların Milli Sembolü-Fors**

EK 2

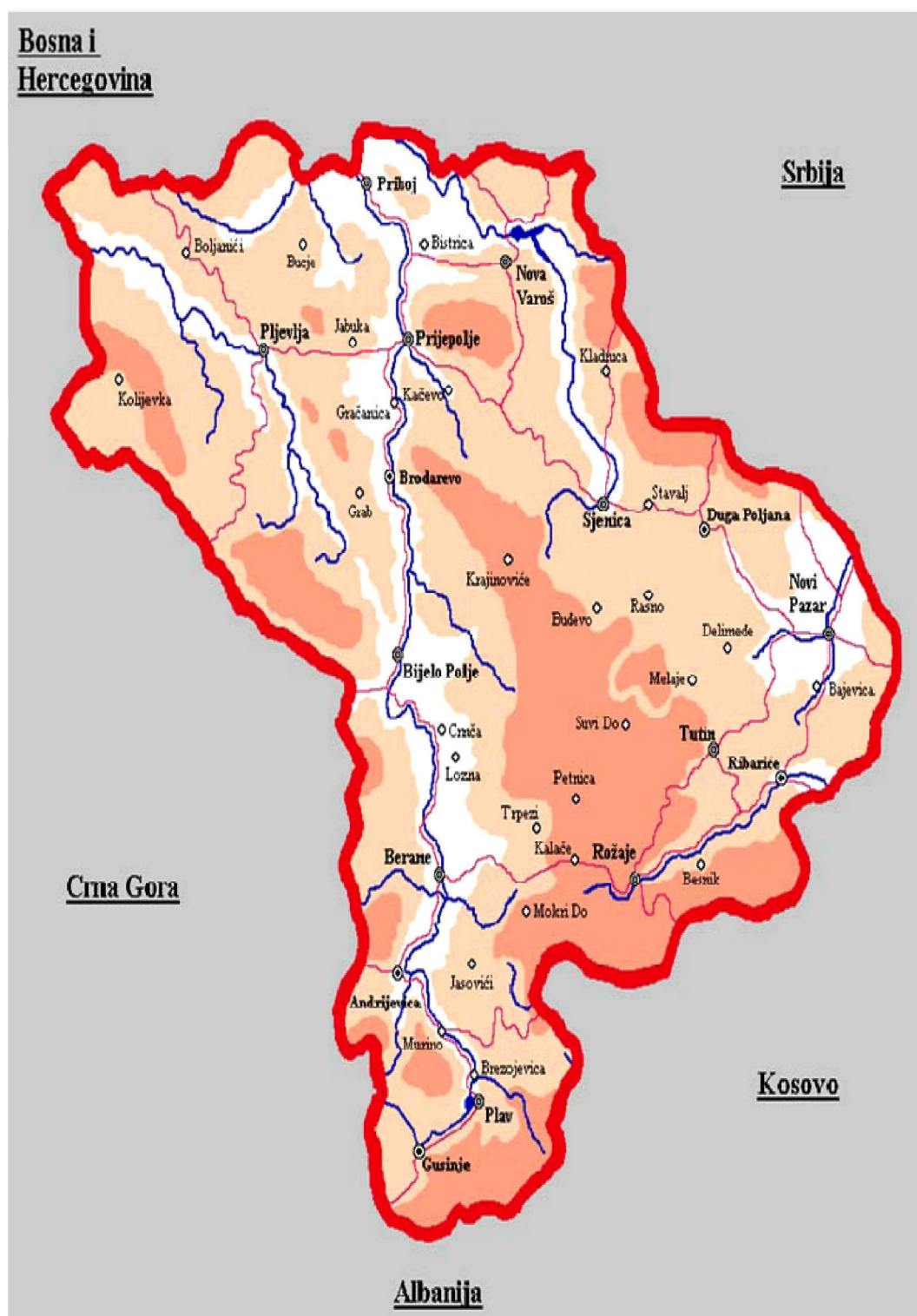
HARİTALAR

HARİTA 1⁵⁴⁴

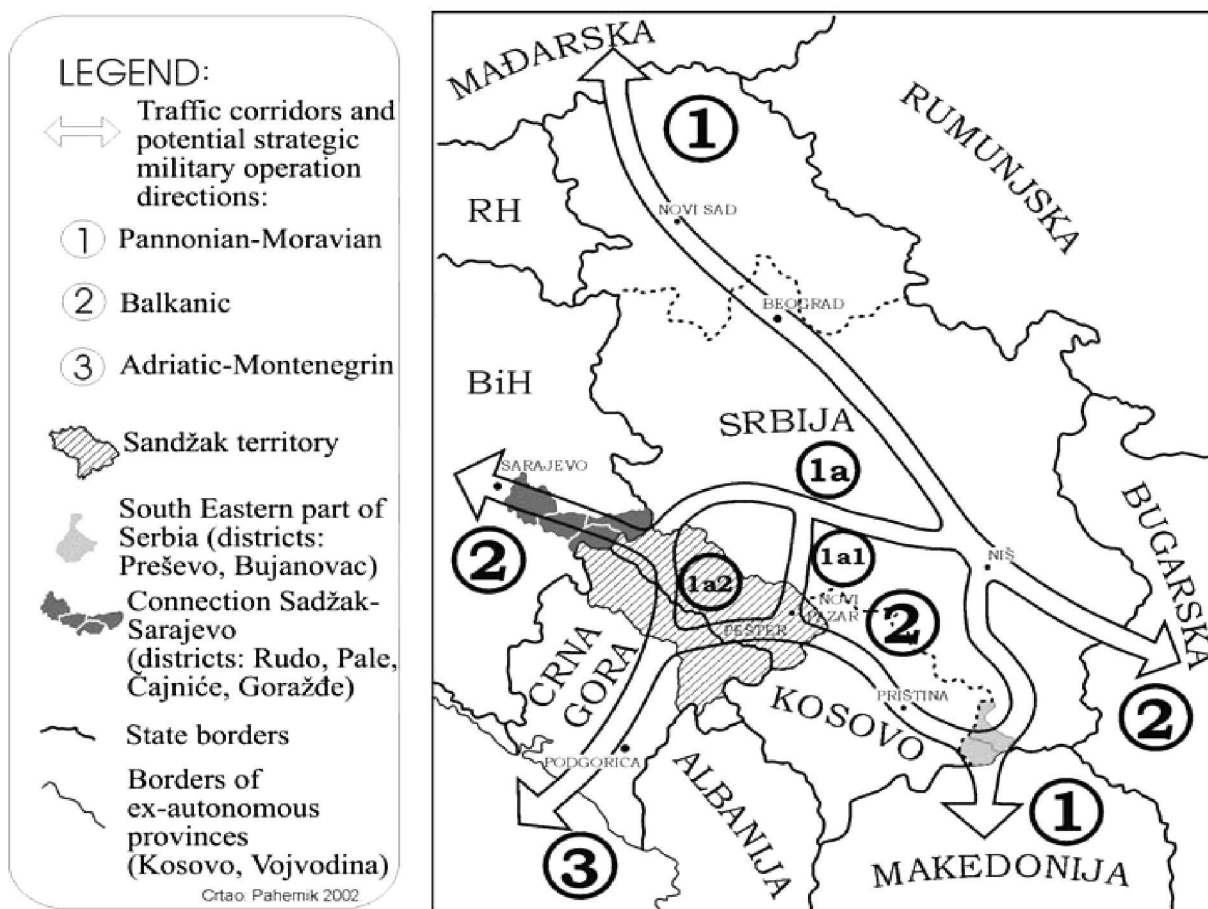
⁵⁴⁴ Kenneth MORRISON, "Political and Religious Conflict in Sandzak", **Advanced Research and Assessment Group**, April 2008.

HARİTA 2⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ <http://www.bihor-petnica.com/Sandzak-Karakteristike.htm>

HARITA 3⁵⁴⁶

Geostrategy of Sandžak

1. **Pannonian-Moravian** strategic direction connects Pannonian Plain ("fan of directions") with the Aegean Sea and joining the other two strategic directions i. e. the Adriatic Sea and the Black Sea. It stretches along Morava-Vardar valley, and over the connections of the Western Morava (1a); Ibar (Raška, Novi Pazar) – (1a1); Užice – Prijepolje (1a2), on the territory of Sandžak the other two strategic directions join (2 and 3).

2. **Balkan** strategic direction – along the river Marica, connects the Black Sea basin with the Morava-Vardar valley and across Kosovo leads to the territory of Sandžak (Novi Pazar) and along the Lim valley (1a2) and Prača (districts: Rudo, Čajniće, Goražde and Pale) towards Sarajevo (B & H). Pešter plateau has essential military importance on this direction with regard to possibility of development and activity of military forces towards Montenegro, Kosovo and the Western Morava. Besides the possibility of decreasing depth of potential Yugoslav battlefield, controlling of this place by a possible adversary and cutting communication Serbia-Montenegro, the national interests of Serbia/SR of Yugoslavia are endangered.

3. **Adriatic-Montenegro** direction – by the valley of the Lim, the Tara and the Morača, just across the territory of Sandžak – enables Yugoslavia to reach the Adriatic Sea. This direction has extraordinary traffic importance but it is exceptionally important from the viewpoint of national security and safeguarding of the integrity of the Serbia and Montenegro and in terms of military strategy.

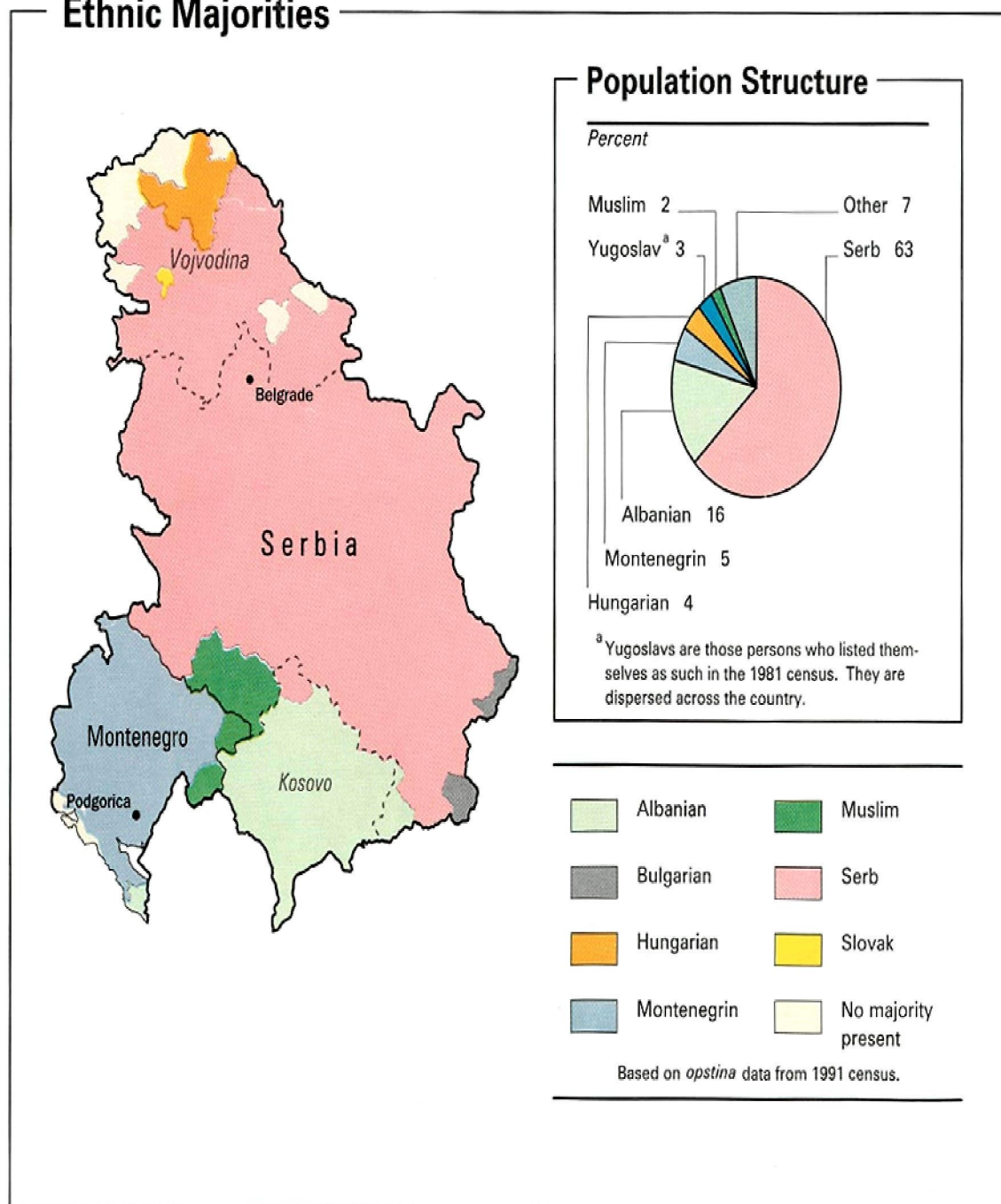
⁵⁴⁶ Marinko LOZANČIĆ, "Geostrategic Aspect of Sandzak Demographic Dynamics", *Geoadria*, cilt 8, sayı 2, Zadar, 2003, s.136.

HARİTA 4

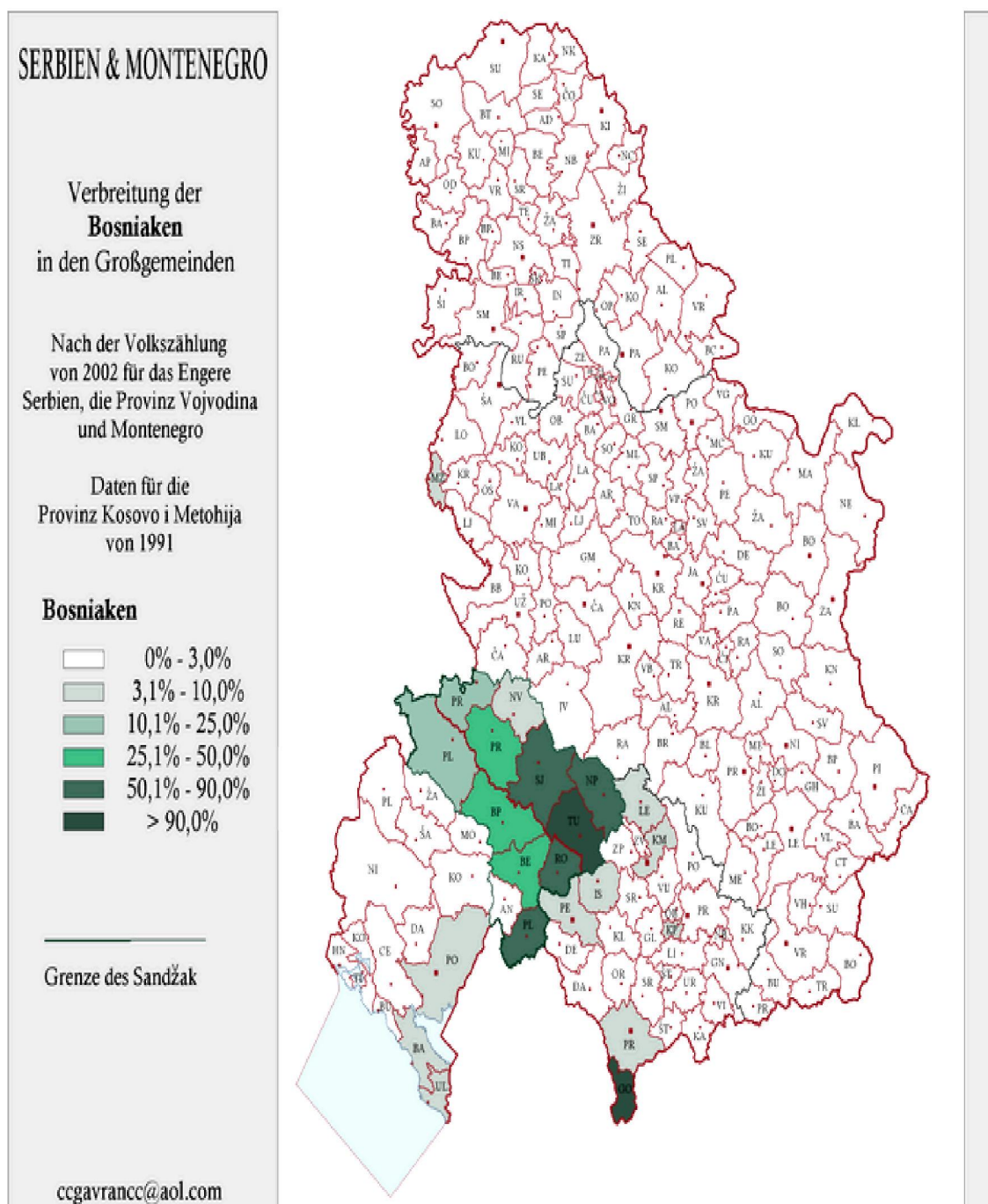
Aslı Belgrad'daki Askeri Tarih Enstitüsü'nde yer alan, Çetniklerin hayalindeki "Büyük Sırbistan" haritası, Haritada, Sırbistan "Büyük Sırbistan"a dönüşerek tüm Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'yı yutmuş durumda. Hırvatistan'ın da büyük kısmı Sırp egemenliğine bırakılmış. Bunun yanı sıra, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'tan da bazı toprak aktarmaları yapılmış. İşte Çetniklerin geleneksel hedefi, bu coğrafya üzerinde "etnik yönden temiz" bir Büyük Sırbistan yaratmaktır.

Ethnic Majorities

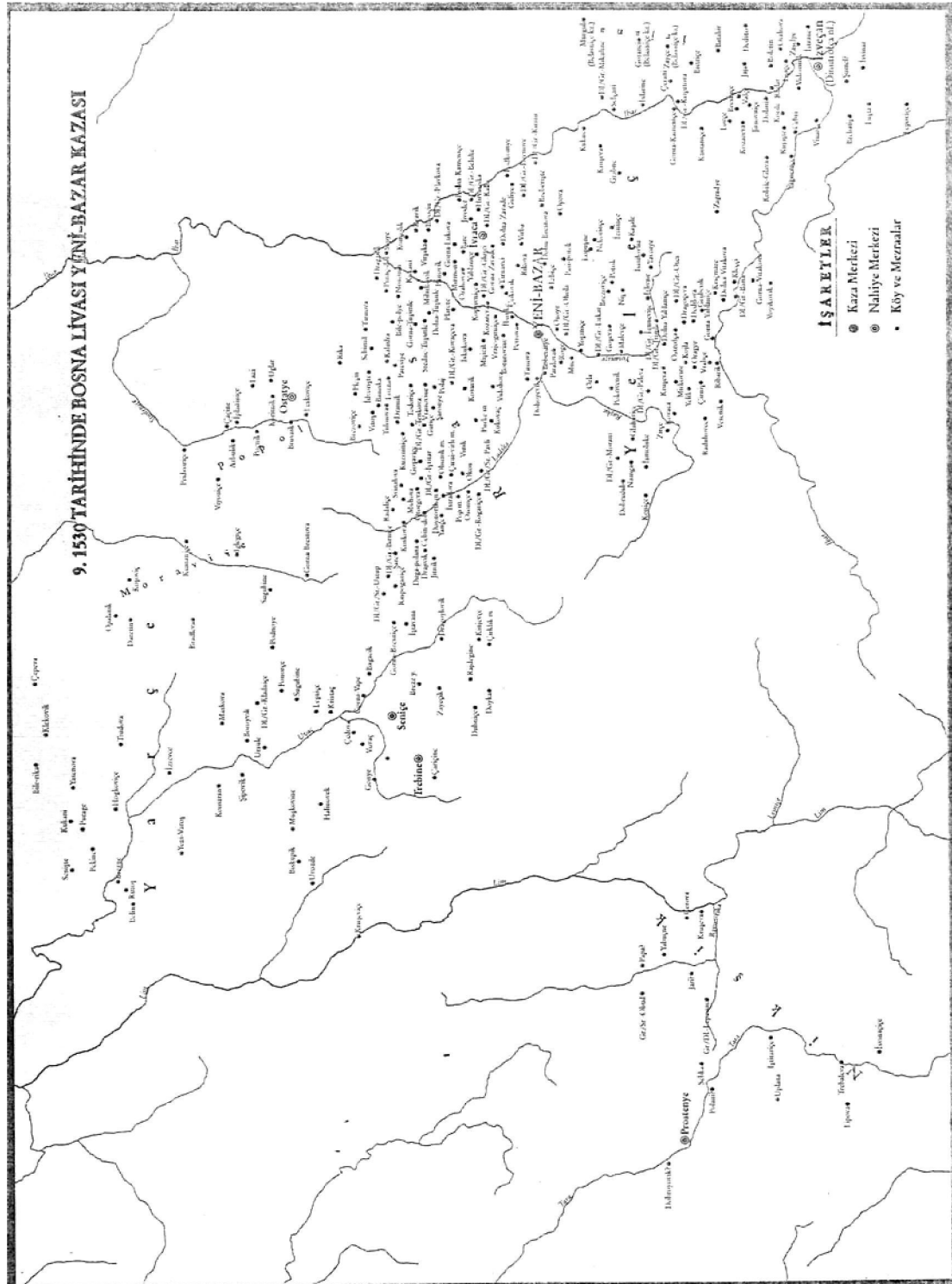

Ethnic composition of Serbia & Montenegro according to the 1991 census.

⁵⁴⁸ <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/internal/WP1/D1/Sandzak%20report%20revised.doc>

HARİTA 7⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ http://www.allempires.net/the-sandzak_topic7391_page1.html

HARİTA 8⁵⁵⁰

⁵⁵⁰ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 87, İstanbul, 2007, s.213.

HARİTA 9⁵⁵¹

⁵⁵¹ <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Image:Ottomanbosnia.PNG>

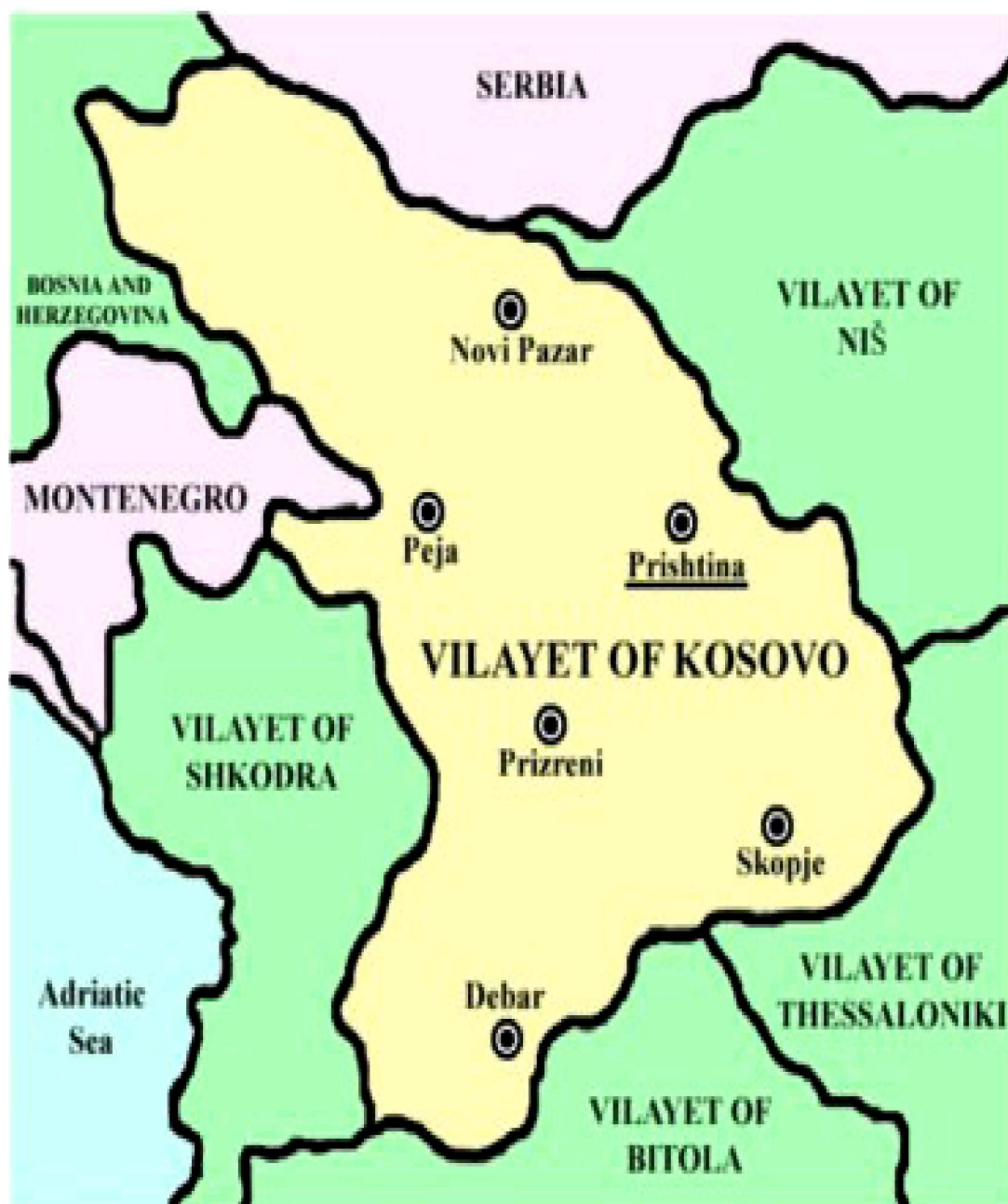
HARİTA 10⁵⁵²

Ottoman Bosnia, Borders in 1870

⁵⁵² Justin MCCARTHY, "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", *The Muslims Of Bosnia-Herzegovina*, Edited by Mark Pinson, Harvard University Press, 1994, s.56.

HARİTA 12⁵⁵⁴

⁵⁵⁴ http://www.allempires.net/the-sandzak_topic7391_page1.html

HARİTA 13⁵⁵⁵

○ - Vilayet of Kosovo, 1875-1878

⁵⁵⁵ <http://robertlindsay.wordpress.com/2010/06/16/making-sense-of-kosovo-2/>

HARİTA 14⁵⁵⁶

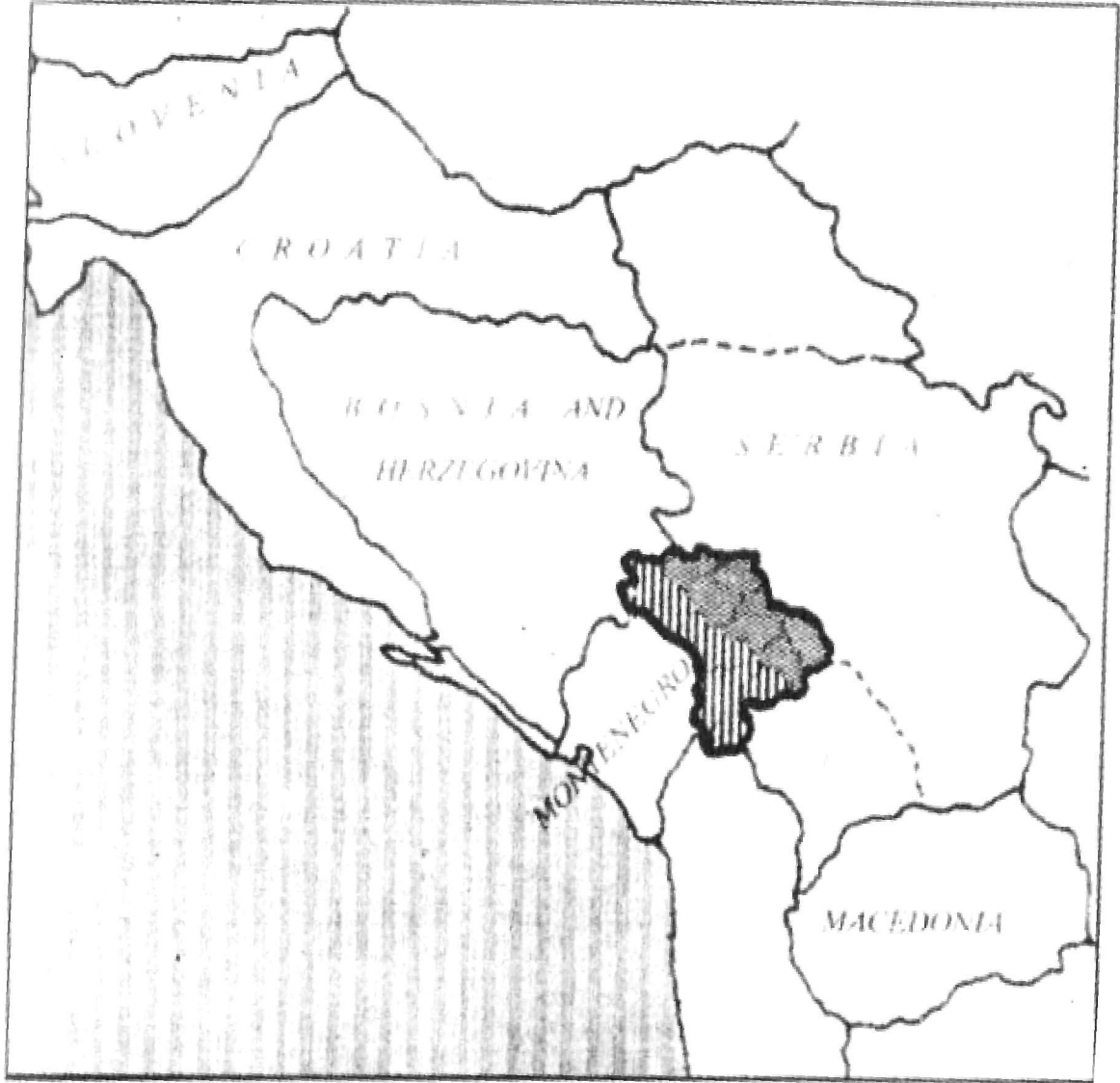
○ - Vilayet of Kosovo, 1881-1912

⁵⁵⁶ <http://robertlindsay.wordpress.com/2010/06/16/making-sense-of-kosovo-2/>

HARİTA 15⁵⁵⁷

1. 1900'de Balkan yarımadası.

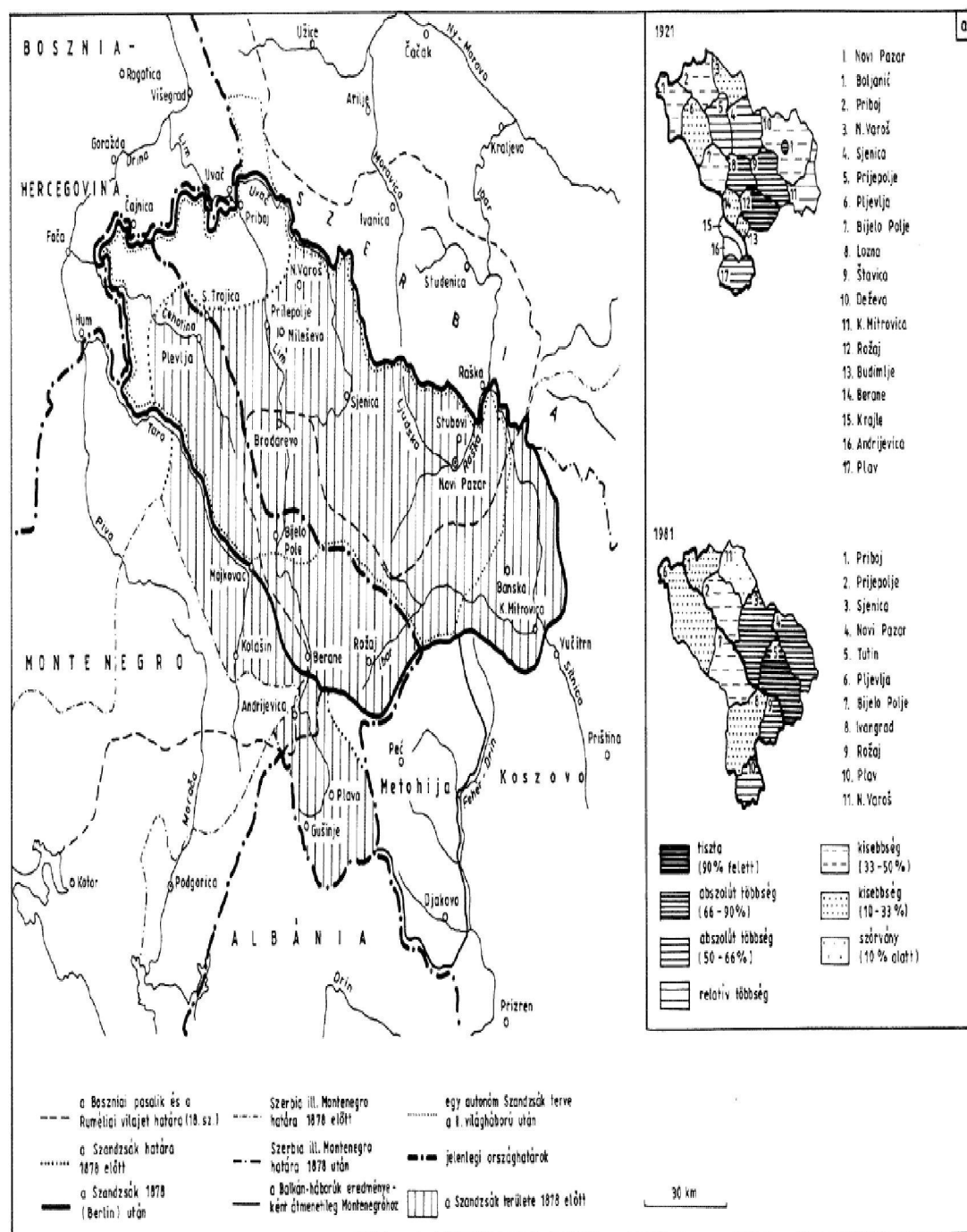
⁵⁵⁷ JELAVICH, a.g.e., Cilt 2, s.14.

HARİTA 16⁵⁵⁸

Belgrad Anlaşması ile Sırbistan ve Karadağ arasında
paylaştırılan Sancak toprakları (1913)

⁵⁵⁸ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.431.

HARITA 17⁵⁵⁹

HARİTA 18⁵⁶⁰

Yugoslavya sınırları içerisinde Sancak (1945-1991)

⁵⁶⁰ YILMAZ, Sancak Drina'nın..., s.432.

EK 3⁵⁶¹

AVUSTURYA'NIN YENİ PAZAR'DAKİ ASKERİNİ ÇEKME KARARI⁷⁹⁰

[Avusturya Hükûmeti ile Osmanlı Hükûmeti arasında yapılan anlaşmada, Bosna-Hersek'in âsaişini te'mîn için Avusturya-Macaristan askeriyle Osmanlı askerinin Yenipazar'da birlikte bulunmaları kararlaştırıldığı halde, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrûtiyetin ilânı ile artık yeni bir siyasî dönem açılmış olduğundan ve Viyana Kabinesi de Osmanlı Devleti'nin Yenipazar'da âsaişi tek başına sağlayabileceğine itimad ettiğinden, daha önce verilen âsaiş te'mîni hakkında feragat ederek, askerlerini Yenipazar'dan çektiklerine dair Avusturya Sefareti tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen takririn takdimi hakkında Sadâret tezkiresi.]

11 N. 1326 (7 Ekim 1908)

Bâb-ı Ali

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye

Tercüme Odası

Aded

Hâriciye Nezâreti'ne 6 Teşrîn-i Evvel sene [1]908 târîhiyle Avusturya sefiri tarafından i'tâ olunan takririn tercümesidir

⁵⁶¹ Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7, Ankara, 1992, s.270-273.

Avusturya Hükûmeti Berlin Mu'âhedenâmesi'nin Yenipazar sancağı hakkındaki yirmi beşinci mâddesinin sûret-i icrâsını tanzim etmek üzere bundan takriben otuz sene mukaddem Hükûmet-i Seniyye ile 21 Nisân sene 1879 târîhlü mukâvelenâmeyi akd ettiği zamân Avusturya-Macaristan ile Devlet-i Aliyye beyninde havâli-i mezkûrede mevcûd iştirâk-ı kadîm-i menâfi'î tamâmiyle takdîr etmiş ve bu iştirâk-ı menâfi'î Der-sa'âdet'de mün'akid mukâvelenâmenin ez-cümle sancak-ı mezkûrun ba'zı mahallerinde Avusturya ve Macar asâkirîyle asâkir-i Osmâniyye'nin birlikde bulunması lüzûmunu tasrih eden mâddesi ahkâmıyla da tezâhür etmiş idi. Avusturya ve Macar asâkirîyle asâkir-i Osmâniyye'nin bu müşâreketi dostânesinin ma'tûf olduğu maksad ise tamâmiyle hâsıl olmuşdur. Biz Devlet-i Aliyye'nin bir muhârebe-i hûn-rizâne netîcesinde dûçâr-ı za'îf olmuş olduğu bir sırada havâli-i mezkûrede zuhûr edecek bir iğtişâşın bi's-suhûle tehlikeye îkâ edebilmiş olacağı Avrupa sulh ve müsâlemetini te'mine ve huzûr u âsâyîşi idâmeye muvâffak olduk. O vakitden berû hâl ve mevki' esâslı sûretde dûçâr-ı tahavvül oldu. Der-sa'âdet Mukâvelenâmesi'nin imzâsından berû güzêrân eden otuz sene Devlet-i Aliyye'ye kendisini toplayacak kadar bir zamân verdi. Zât-ı hazret-i pâdişâhînin sâye-i hümayûnlarında el-yevm Memâlik-i Şâhâne'de husûle gelen inkilâb-ı siyâsi Devlet-i Aliyye'nin fikr u niyyetini te'yîd ve bu sûretle devlet-i müşârûn-ileyhânın istinâdı olan esâsları tahkîm eylemektedir. Avusturya ve Macaristan Hükûmeti Yenipazar sancağının el-yevm Avusturya asâkirinin bulunmakda olduğu mahallerden gayri mahallere asker ikâmesi husûsunda hâ'iz olduğu hak ve salâhiyyeti evvelce Hükûmet-i Seniyye ile akd-i i'tilâf etmedikçe artık isti'mâl etmeyeceğini mutazammın bir şartı Ovaç-Metroviçe hattının iltisâkına müte'allik olarak müstakbelen akd olunacak mukâvelenâmeye derce lede'l-hâce müheyyâ bulunduğunu Bâb-ı Âli'ye iş'âr etmek sûretiyle tamâmiyle hayr-hâhâne ve müsâlemet-perverâne olan efkâr u niyyâtının bir

delilini bundan az bir zaman evvel Hükûmet-i Seniyye'ye ibrâz eylemiş idi. Der-sa'âdet'de bir devr-i cedid-i siyâsiyyenin başlaması Devlet-i Aliyye'nin istikbâlince fâl-i hayr gibi görünmekde olduğu şu sırada Viyana Kabinetosu, Hükûmet-i Seniyye'nin yalnız başına sancak dâhilinde huzûr ve âsâyişi idâmeye ve bu ana değin bu havâlîde iki hükûmetin sûret-i müşterekede uhdelerine terettüb eden vazifeyi bu sûretle ifâya muktedir olacağından ümid-vâr bulunduğundan Der-sa'âdet Mukâvelenâmesi'nin Yenipazar sancağı hakkında kendüsine bahş etmiş olduğu hukûkdan âtiyen istifâdeden ferâgât ettiğini ve Avusturya ve Macaristan asâkirine dahi bulundukları mahalleri tahliye etmeleri zımnında emr verildiğini beyânda tereddüd etmez. Viyana Kabinetosu be-gâyet hâ'iz-i ehemmiyyet olan bu sûret-i hareketiyle Hükûmet-i Seniyye'ye emniyyet u i'timâdının ve hissiyât-ı samîme-i dostânesinin bir delil-i bâhir ve celîsini ibrâz etmek istediği gibi kendüsine â-mâl-ı hod-kâmâne ve ihtirâsât-ı fütûhât-perverâne atf eden şâyi'âtı da bu sûretle kar'iyen tekzib eyler. Avusturya Hükûmeti'nin Der-sa'âdet Mukâvelenâmesi'nin Yenipazar sancağına müte'allık ahkâmına mürâca'ât etmek fikr ü niyyetinde bulunmadığı mukarrer olmakla berâber diğer taraftan mukâvelenâme-i mezkûrda musarrah mesâ'il-i sâ'ire hakkındaki sûret-i fikr u mütâlâ'asını tavzih etmek dahi vazîfesi iktizâsındandır. Avusturya ve Macaristan Hükûmeti Berlin Mu'âhedenâmesi'nin Bosna ve Hersek'de kendisine tevdi etmiş olduğu vazifeyi Bosna ve Hersek ahâlisi'nin sa'âdet-i hâli ve hatta Devlet-i Aliyye'nin menâfi'i nokta-i nazarından ifâ etmiştir. Fi'l-hakîka Berlin Mu'âhedenâmesi'yle Bosna ve Hersek'de te'sis olunan ve Avusturya ve Macaristan Hükûmeti tarafından idâme ve takrîr kılınan hâl ve mevki' sayesinde Devlet-i Aliyye kendi temâmiyyet-i mülkiyyesinin muhâfazası için kuvâsını cem' ve tahşide muktedir olmuştur. Avusturya idâresinin mesâ'i-i müstemirresi sayesinde el-yevm Bosna ve Hersek mâddeten ve ma'nen büyük bir mertebe-i

tekâmüle vâsıl olmuş ve binâ'ien-aleyhı Bosna ve Hersek'e bütün ahâlisince şiddetle arzû olunan bir idâre-i mümtâze ve meşrûtadan mürehassıl ni'âm ve fevâ'idin bahş ü itâsı sûretiyet-i icrâsına teşebbüs olunan eserin ilimâm-ı mükemmeliyyetüne müsâ'id zamân hulûl ermişdir. Ma'a-mâfih Avusturya Hükûmeti efkâr ve niyyât-ı fütuvvet-mendânesini hayyiz-i file isâl için Bosna ve Hersek eyâletlerinin hâl ve mevki'ini sâire vâzihada tanzim etmek ve 1878 senesinde te'essüs eden usûl-i idârenin devâm ve bekâsını tehdîd edebitecek mehâlik ve muhârarâta karşı bir zamân-ı mü'essir istihsâli esbâbını istikmâl eylemek mecbûriyetindedir.

İşte buna binâ'ien Viyana Kabinetosu Der-sa'âdet Mukâvelenâmesi'nde münderic kuyûd-ı ihirâziyyeden vâreste kalmak ve Bosna-Hersek hakkında serbesî-i hareketini temâmıyile ikusâb eylemek mecbûriyyet-i mübreme ve kal'iyesinde bulunmakta olduğundan devleteyn arasındaki münâzebât-ı Bosna ve Hersek ile Yenipazar sancağı ahvâlindeki karârsız-ı şâ'ibesinden berî olarak te'essüsünü arzû ettiğimiz hâl ve mevki'i mu'ayyen ve muntazamdan müstefid olacağı i'tikâdındadır.

Muharrir-i imzâ Avusturya sefiri husûsât-ı meşrûhayı Hükûmet-i Seniyye'nin piş-i nazar-ı ıtlâ'ına vaz'a me'mûrdur

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedi-i Divân-ı Hümayûn

1678

Avusturya Hükûmetince Berlin Mu'âhedenâmesi'nin Yenipazar sancağına müte'allik yirmi beşinci mâddesinin sûret-i icrâsını li-edlî-tanzim takriben otuz sene mukaddem Hükûmet-i Seniyye ile Der-sa'âdet'de akd edilmiş olan mukâvelenâmenin Yenipazar sancağı hakkında kendüsüne bahş eylemiş olduğu hukûdan âtiyen istifâdeden ferâgar ederek

Avusturya ve Macaristan asâkirine dahi bulundukları mahalleri tahliye etmeleri zımında emr verildiğinden ve ma'a-hâzâ diğer taraftan Berlin Mu'âhedenâmesi mücebince Bosna ve Hersek'de müesses hâl ve mevkîin sûret-i vâzihada tanzimi lüzûmuna binâ'en Viyana Kabinetosu Der-sa'âdet Mukâvele-nâmesi'nde mündenic kuyûd-ı ihtirâziyyeden vâreste kalmak ve Bosna ve Hersek hakkında serbesti-i hareketını temâmiyle iktisâb eylemek mecbûriyyet-i mübreme ve kat'îyyesinde bulunmakta olduğundan bahisle ba'zı ifâdâtı hâvi Avusturya sefirî tarafından Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne verilen takrinin tercümesi leffen takdim kılınmış ve husûs-ı mezkûr hakkında bugün Meclis-i Vükelâca bi'l-müzâkere imhâz olunacak karârın atabe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz olunacağı der-kâr bulunmuşdur efendim.

Fi 11 Ramazân sene [1]326

ve

Fi 24 Eylûl sene [1]324

Sadr-ı a'zam

Kâmil

BOA. YA. Hus. nr. 525/67

EK 4⁵⁶²

SANCAK BÖLGESİ'NDE KURULACAK ÖZYÖNETİME İLİŞKİN MUHTIRA

SANCAK'TA ÖZYÖNETİM KURULMASINA İLİŞKİN MUHTIRA İLE İLGİLİ HATIRLATMALAR

1991 yılında savaşla başlayan ve savaş ortamında devam ederek bu topraklar üzerinde bağımsız yeni devletlerin oluşumu ile günümüze kadar süregelenmiş olan sabık Yugoslavya'nın dağılma süreci, Müslümanların varlığını tehlikeye sokan, yeni siyasi dengelerin doğmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Müslümanlar, geçmişte devlet kurma ve yaşatma geleneğine sahip bir millet ise de sabık Yugoslavya'da nüfus itibarıyla üçüncü sırada olan bir millet olarak, yeni kurulmuş bulunan bazı devletler arasında ve kendi rızalarına karşın parçalanıp bölünmüşlerdir. Müslümanların çoğunlukta olduğu ve milletler arası alanda bağımsızlığı tanınmış bulunan Bosna ve Hersek'in yanı sıra, aynı şekilde nüfus çoğunluğunu teşkil etmekte oldukları Sancak'ta ve Kosova, Makedonya ile sabık Yugoslavya topraklarında kurulmuş bulunan diğer devletlerde Müslümanların etnik olarak temizlenmesi veya asimilasyonu tehlikesinin bulunduğu yerlerde Müslümanların konumu çözümlenebilmiş değildir.

⁵⁶² Sancak Bölgesi'nde Kurulacak Özyönetim İle İlişkin Muhtıra, Sancak Müslüman Milli Meclisi, Yeni Pazar, 1993.

Kişinin kendi kaderini tayin etme, karar verme ve seçme konusundaki vazgeçilmez haklarından hareketle; başka milletlerle barış, hoşgörü ve işbirliği politikasını izleyerek ve de Sancak Müslümanları'nın egemenliğinin, birey ve toplum haklarının korunması amacıyla, Sancak Boşnak Milli Meclisi (SBMM), 11.01.1992 tarihli oturumunda, bu toprakların yerlisi ve sahibi olan Müslüman halk için uygun bir çözüm olarak Sancak Özyönetimi'nin oluşturulmasına karar vermiştir. Bu tutumu izleyerek, SBMM, sabık Yugoslavya'dan artakalan bölgelerde 31.05.1992 ve 20.12.1992 tarihlerinde yapılmış olan seçimleri boykot etmiş olup, bu boykotu Sancak Müslümanları bir bütün olarak desteklemiştir. SBMM, Sancak Müslümanları'nın konumu resmen çözümleninceye kadar, bundan sonraki seçimleri de boykot etmeye karar vermiştir.

26-28.08.1992 tarihinde Londra'da düzenlenen Yugoslavya Barış Konferansı'na resmen davet edilmiş bulunan SBMM heyeti, Sancak'ta bir Özyönetim'in oluşturulması talebini sunmuştur.

Sancak Özyönetimi, Barış Konferansı'nın Cenevre'de 16-17.09.1992 tarihli toplantısında SBMM ve Barış Konferansı'nın temsilcileri arasında cereyan eden müzakerenin esasını teşkil etmiştir.

Bu konuya ilişkin görüşmelerin devamı, SBMM heyeti ile Barış Konferansı'nın eşbaşkanları Sayın Cyrus Vance ve Lord David Owen, ayrıca Milliyetler Grup Başkanı Sayın Geri Arens ve yeni atanmış bulunan Cenevre Konferansı Sancak Grup Başkanı Sayın Marcel Rey arasında 18-19.11.1992 tarihlerinde Cenevre'de yapılmıştır. Bu görüşmelerde, ilendeki görüşmelere esas teşkil edebilecek bir Sancak Özyönetimi konusunda, SBMM'nin hukuki ve somut bir tutum ortaya koymasına karar verilmiştir. Bu mutabakata dayanarak ve kamu önündeki açık tartışmalardan sonra, SBMM'nin uzmanlar heyeti, Sancak'ta uygulanacak Özyönetim ile ilgili muhtemel

hazırlığına başlamış ve ortaya çıkan bu metin SBMM'nin Yeni Pazar'daki 06.06.1993 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.

Sancak Özyönetimi ile ilgili karar verilirken, SBMM şu hususları göz önünde bulundurmıştır:

- Sancak Müslüman halkı ile ilgili konunun adil ve barışçıl bir şekilde çözümlenmesinin önemi
- Avrupa'nın bu bölgesinde kalıcı barış ve güvenliğin yerleşmesi için katkıda bulunmanın önemi.
- Sabık Yugoslavya'dan artakalan topraklarda genel demokratikleşmeye etkili katkıda bulunmanın önemi. Esasen bu son husus, Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'nin uluslar arası alanda tanınması ve ambargonun kaldırılması yönünde ana şartlardan olup, bunun gerçekleştirilmesi ile de, Sancak bu bölgedeki barış ve istikrarın önemli bir unsuru haline gelmiş olacaktır.

Dr. Süleyman Uglanin/ Sancak Boşnak Milli Meclis Başkanı

Yeni Pazar 06.06.1993

Sancak halkının 25-26-27 Ekim 1991 tarihlerinde yapılan referanduma gösterdiği serbest iradesinden hareketle,

Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan ve azınlık haklarını koruyan diğer uluslar arası hukuki belgelerin ilkelerinden ilham alarak,

Sancak Müslüman Halkı'nın kişi ve topluma ait haklarının korunması amacı ile ve de sabık Yugoslavya'ya ilişkin Londra Konferansı'nın ruh, karar ve anlamına ve 4.11.1991 tarihinde varılan La Haye antlaşma tasansının ikinci bölümüne dayanarak,

Sabık Yugoslavya bölgesi ile ilgili Birleşmiş Milletler Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin tüm karar ve karar tasarılarını göz önünde bulundurarak,

Sabık Yugoslavya bölgesinde bulunan devletlerde, barış, demokratik ilişkiler ve demokratik kuruluşlarının kurulması ile ilgili kararlılığı tekrar ortaya koyarak,

Konferans eşbaşkanları tarafından temsil edilen, sabık Yugoslavya ile ilgili uluslar arası konferans üyeleri ve aşağıda imzaları bulunan bizler şu hususlarda fikir birliğine varmış bulunuyoruz:

SABIK YUGOSLAVYA'DAN ARTAKALANLAR (SIRBİSTAN VE KARADAĞ) ÇERÇEVESİNDE SANCAC BÖLGESİ'NE İLİŞKİN ÖZYÖNETİM'İN UYGULANMASI İLE İLGİLİ MUHTIRA

GENEL İLKELER

1. Sabık Yugoslavya'dan artakalanlar çerçevesinde (Sırbistan ve Karadağ, metinde Yugoslavya olarak geçecektir) Sancak bölgesi (metinde Sancak olarak geçecektir) için bir Özyönetim uygulanacaktır. Devletin yürütme yetkisi bu muhtırada öngörülmüş bulunan haller dışında, Sancak makamları ve onun kapsamı içerisindeki belediye makamları aracılığı ile kullanılacaktır.
2. Sancak'ın bu muhtırada öngörülen haller dışında, uluslar arası ilişki kurma hakkı yoktur.
3. Sancak'ın başka taraflarla uluslar arası ilişki kurma hakkı olduğu alanlar şunlardır; bilim-teknik, kültür-egitim ve öğretim ile ekonomi işbirliği ve muhtırada öngörülen diğer alanlar.
4. Sancak'ın hak ve yükümlülükleri, tasarımına sabık Yugoslavya ile ilgili Uluslar arası Konferans uzmanlarının katılacağı Sancak Anayasası ile düzenlenecektir.
5. Sancak'ta demokratik şekilde seçilmiş olan yasama organı olarak bir meclis, yürütme yetkisine sahip olan bir

Genel Vali (Başkan) ve Hükümet ile bunların denetiminde bulunan Polis Teşkilatı, Sancak bağımsız Adliye Teşkilatı ve bu muhtıra ile öngörülen diğer teşkilat bulunacaktır. Bu teşkilat için ilk seçimler, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Avrupa Topluluğu ve AGİK denetiminde yapılacaktır.

6. Özyönetim ile ilgili tüm anlaşmazlıkların kesim çözümü, sabık Yugoslavya ile ilgili Uluslar arası Konferans'ın Sancak Özel Komitesi çerçevesinde gerçekleşecektir.
7. Sancak Bölgesi, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Avrupa Topluluğu denetiminde, kalıcı olarak askerden arındırılacak; buna bağlı olarak da Yugoslav yönetimi, bu muhtıranın imza tarihinden itibaren 30 gün içerisinde Sancak Bölgesi'ndeki tüm askeri varlığını ve normal ihtiyacından fazla olan tüm polis kuvvetlerini çekmekle yükümlü olacaktır.
8. İnsan ve azınlık hakları, Yugoslavya Anayasası ve Sancak Anayasası tarafından ve uluslar arası hukuk belgelerinde kabul edilen en yüksek standartlara uygun olarak güvenceye alınacaktır. Bu hakların gerçekleşmesi, mahalli ve uluslar arası mekanizmalar eli ile sağlanacaktır.

SANCAK'IN SINIRLARI

1. Sancak Bölgesi, işbu muhtıra, Sancak Anayasası ve Yugoslavya Anayasası'nda ifadesini bulan hak ve yükümlülüklerin gerçekleşeceği bir tarihi, etnik, ekonomik, coğrafi, sosyokültürel ve ulaşım bütünü temsil etmektedir. Özyönetim'in uygulanacağı Sancak Bölgesi'nde şu belediyeler yer alacaktır: Yeni Pazar, Syenitsa, Tutin, Priyopolye, Nova Varoş, Priboy,

Plevliya (Taşlıca), Biyelo Polye (Akova), Berane, Plav ve Rojaje.

2. Bu muhtıraya imza koyan tüm tarafların ve onların temsilcilerinin onayı olmadan, Sancak'ın sınırları değiştirilemez.
3. Sancak sınırlarında sınır kontrolü bulunmayacak, tam bir dolaşım serbestliği güvenlik altına alınacaktır.
4. Sancak haritası bu muhtıranın ayrılmaz bir parçası olup işbu metnin birinci sayfasında yer almaktadır.

ÖZYÖNETİM'İN İÇERİĞİ

A. İnsan Hakları ve Milli Haklar

1. Sancak'taki insan hakları ve milli haklar, aşağıdaki temel uluslar arası belgelerle tespit edilen en yüksek standartlara uyumlu olarak güvenceye alınacaktır.

- 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
- 1966 tarihli Yurttaşlık ve Siyasal Haklar ve ilgili uluslar arası antlaşma,
- 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar ve ilgili uluslar arası antlaşma,
- Din ve inanç temellerine dayalı her türlü tahakkümsüzlüğü ve ırk ayrımını kaldıran 1981 tarihli bildirge,
- Her türlü ırk ayrımını kaldıran 1965 tarihli uluslar arası antlaşma,
- Soykırım suçunu men eden ve cezalandıran 1948 tarihli uluslar arası antlaşma,
- 1959 tarihli Çocuk Hakları Antlaşması,
- Kadınların aleyhine olan her türlü ayrımcılığı kaldıran 1979 tarihli uluslar arası antlaşma,
- İşkence ve insanlık dışı diğer vahşi ve aşağılayıcı davranış şekillerini kaldıran 1975 tarihli bildirge.

- 1972 tarihli İnsan Çevresi ile ilgili Stockholm Bildirisi,
- Mültecilerin Hukuki Durumu ile ilgili 1951 tarihli antlaşma,
- 1975 tarihli Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Belgesi (Zabıt, Yasa, Belge),
- Yeni Avrupa ile İlişkin Paris Sözleşmesi ve İnsan boyutunu ilgilendiren diğer AGİK belgeleri,
- Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları'nın korunması ile ilgili antlaşması ve bununla ilgili protokoller,
- 04.11.1991 tarihli La Haye tasarısı.

2. Müslüman halk için, özellikle şu haklar güvence altına alınacaktır:

- Halkın varlığını tehdit edebilecek herhangi bir eyleme karşı kendini savunma hakkı,
- Her anlamda kişinin kimlik hakkı, kültür, din ve inanç hakkı, resmi ve özel hayatta ana dilini ve kendi yazı türünü kullanma hakkı gibi tüm kültürel haklar,
- Milli değerlerle uyumlu eğitim hakkı,
- Tüm yönetim organlarına nüfus yoğunluğu ile orantılı katılım hakkı ve ayırım olmaksızın ekonomik ve sosyal alanlara, siyasi hayata ve basın ile yayın organlarına katılma hakkı,
- Kendi milliyetini tayin etmede bireyin özgürlük hakkı,
- Milli ve dini sembollere sahip olma ve onları resmen taşıma ve gösterme hakkı,
- Kendi temsilcilerini, Federal Meclis'in Halklar Meclisi'ne seçme hakkı,
- Yugoslavya uyruğunun yanı sıra çifte vatandaşlık hakkı.

B. Sancak Makamları'nın Yetkileri

1. Sancak makamları özellikle şu konularda yetkili ve sorumlu olacaktır:
 - Eğitim (yuva, ilk, orta, yüksek okul ve üniversite),
 - Kültür kuruluşları ve bunlarla ilgili programlar,
 - Radyo ve televizyon,
 - Her türlü şirket ve diğer çalışma yerlerine çalışma izni verilmesi,
 - Doğal zenginlikler: madencilik, ziraat, ormanlık, avcılık ve balıkçılıktan yararlanma,
 - Sağlık, sosyal hizmet ve sosyal sigorta kurumları,
 - Enerji üretimi,
 - Ticaret bankaları, tasarruf sandıkları ve diğer mali kuruluşların kontrolü,
 - Polis teşkilatı,
 - Adliye teşkilatı,
 - Özyönetimin ihtiyaçları için vergilendirme.
2. Yugoslavya makamları, Sancak Bölgesi'nde bulunan yerleşim yerleri ve diğer tesisler üzerindeki yetkilerin kullanımında, Sancak makamları ile işbirliği ve sorumluluk paylaşacaktır:
 - İnsan çevresinin korunması için Yugoslavya makamları asgari standartları belirleyecektir,
 - Sancak Bölgesi'ndeki otoyol, demiryolu ve diğer yollar, kanallar, su boruları, posta, telgraf ve telefon yönetimi,
 - Elektrik enerjisinin nakli.

C. Yönetimin Yapısı

1. Yasama Organı – Sancak Meclisi

Meclis, yasama yetkisini yürütür ve tek birimden ibarettir. Meclis, anayasa ve belediye sınırları ile ilgili değişiklikler hakkındaki kararları üçte iki çoğunlukla alır.

2. Yürütme Organı – Genel Vali (Başkan) ve Hükümet

- a. Genel Vali (Başkan) Sancak'ı temsil eder, başbakan adayını önerir, hükümet ve devlet yönetimi organlarının çalışmalarını koordine eder.
- b. Hükümet, Özyönetim'in kapsamına giren bölgelerdeki her türlü durumdan ve buralarda Meclis kararlarının hayata geçirilmesinden sorumludur. Hükümeti oluşturmak için, Sancak Meclisi, adaylar arasından başbakanı ve hükümet üyelerini seçer. Hükümetin oluşumu, Sancak nüfus yapısı ile uyum içinde olacaktır.
- c. Tüm kolluk kuvvetleri, Sancak yönetiminin kontrolünde olacaktır. Devletin diğer yönetim teşkilatında olduğu gibi, Polis Teşkilatı'nda da, her millî grup kendi nüfus yoğunluğu ile doğru orantılı olarak temsil edilecektir. Düzensiz silahlı çetelerin ve ordu dışı her türlü askeri birliklerin kurulması yasaktır.

3. Adliye Teşkilatı

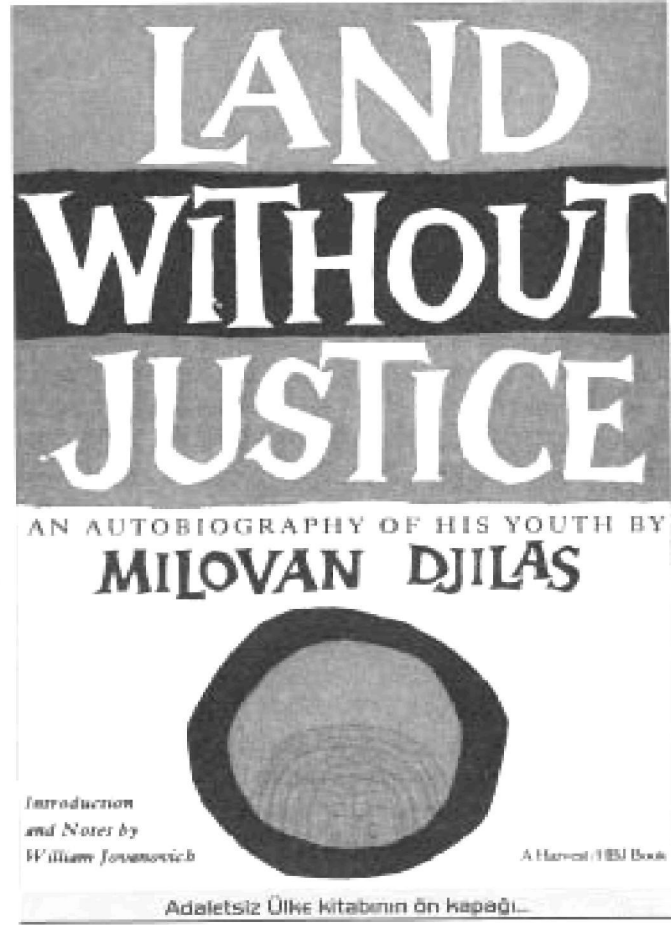
- a. Sancak Bidayet Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme bağımsız olup bunların işlev ve çalışmaları anayasa ve yasalarla düzenlenir. Bu mahkemeler, özyönetimin bir parçasını oluşturur. Bidayet, Temyiz ve Yüksek Mahkeme'nin hakimlerini Sancak meclisi tayin eder ve görevden alır. Hakimler, Sancak halkının nüfus yapısı ile uyumlu olarak seçilir.

1. Sabık Yugoslavya'ya ilişkin Uluslar arası Konferans ve onun halefleri, Özyönetim'in gerçekleşmesi için uluslar arası güvenceleri sağlayacaktır.
2. Bu Konferans, Sancak'a ilişkin özel bir komite kuracaktır. Özel Komite, çoğunluğu oluşturan Konferans temsilcilerinin yanı sıra, Yugoslavya, Bosna-Hersek Cumhuriyeti ve Sancak Müslüman Milli Meclisi'nin temsilcilerinden oluşur.
3. Özel Komite, bu muhtıranın hayata geçirilmesinden sorumlu olup, onun gerçekleşmesi için gereken faaliyette bulunur ve son aşamada Özyönetim'in gerçekleşmesi ile ilgili olası anlaşmazlıkları çözer. Özel Komite, Özyönetim'in gerçekleşmesi ve kendi çalışmaları ile ilgili olarak, en az altı ayda bir defa Konferansı bilgilendirir. Özel Komite bazı meselelerde, ilgili devletleri, uluslar arası kuruluşları ve teşkilatları bilgilendirebilir ve onlara gereken önlemlerin alınması için önerilerde bulunabilir.
4. İnsan haklarına ilişkin bir gözlemciler heyeti kurulacaktır ve bu gözlemciler, Sancak'ın tüm kentlerine yerleşecektir. Gözlemciler, insan hakları ile ilgili uygulamaları takip edecek, vatandaşların ve kurumların dilek ve şikayetlerini dinleyecek ve kendi değerlendirmelerini özel Komite ile Sancak, Yugoslavya ve uluslar arası topluluğun ilgili makam ve kuruluşlarına sunacaktır.

V. NİHAİ HÜKÜMLER

1. Bu muhtıra, kabul edildiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde yürürlüğe girecektir.
2. Aynı dönem içerisinde ve uluslar arası denetim altında, Sancak Özyönetimi'nin makamları için seçimler yapılacaktır.
3. Yugoslavya ise, aynı süreç içerisinde, bu muhtıraya uygun ve Uluslar arası Konferans tarafından respt edilene uluslar arası uzmanların denetiminde, kendisinin anayasa düzeni ve yasama kurumlarında gereken değişiklikleri yapacaktır. Bu muhtıranın yürürlüğe girmesi ile, onun uygulanmasını engelleyecek Yugoslavya'nın tüm hukuki hükümleri geçerliliğini yitirecektir.

Sabık Yugoslavya ile ilgili Barış Konferansı'nın Eşbaşkanı
Federal Yugoslavya Cumhuriyeti (Sırbistan ve Karadağ)
Bosna-Hersek Cumhuriyeti
Sancak Müslüman Milli Meclisi

EK 5⁵⁶³

Milovan Djilas

⁵⁶³ KOLAŞINLI, a.g.e., s.104.

EK 6⁵⁶⁴

I - Şahoviçi Kathamından Kurtulabilen Mülteci Temsilcilerinin Kral Aleksander'e Gönderdikleri Mektup;

Vişegrad, 17.06.1925;

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Belgrad'daki başı, Majesteleri Aleksander'e,

Sancak ve Makedonya'daki biz bıçare Müslümanlar'ın ne kadar zor bir durumda bulunduğumuzu herhalde bileceksiniz Majesteleri. İ kadar ve yandaşları bizleri insanlık dışı bir şekilde yurdumuzdan kovuyor, yetmiyormuş gibi bizi hayvanlar gibi kesiyor ve öldürüyorlar. Hayatımız ve mallarımız tamamen tehdit altında. Mallarımız zorla alınıyor ve ocaklarımız söndürülüyor. Bir kadınınız veya bir çocuğumuz öldürülmeden ya da evimiz, canımız ve dükkanımız yakılmadan bir günümüz geçmiyor.

Birkaç gün önce birkaç Müslüman'ın dükkanlarıyla birlikte Mitroviçe Camii ateşe verildi. Sebepleri meçhul gibi görünse de bu gibi davranışlardan, tek amaç bizi yurtlarımızdan etmek olduğu görülüyor. Bir zamanlar 50.000 Müslüman'ın yaşadığı Akova'da şu anda tek bir Müslüman bile kalmamışsa, ah etmek bizim hakkımızdır.

Muhakkak ki bu bize yapılanlar ile evlerimizden ve canlarımızdan olmamıza yol açan olaylar hakkındaki malumat sizlere ulaşmaktadır. Bu umutla sizden, bizlere yardım edip koruma altına almanızı yaşı gözlerle rica ediyoruz

Kathamdan sonra sahip olduğumuz her şeyi Akova'da bırakıp kaçarak ancak canımızı kurtarabildik. Sağ kalan bu birkaç bin Müslüman şu anda Vişegrad'da bulunmakta ve sizin şefkatinizi beklemektedir.

Sizden bizi terörden kurtarmanızı ve kendi humayeniz altına almanızı rica ediyoruz.

Tanrı Majestelerimizden ve Küçük Prensi Peter'den razı olsun.

Bıçare ve acılı Müslümanlar adına sadık kullarınız;

*Salkan İbişeviç,
Akova'nın Cafer,
İbiş Zahiroviç*

(eski Türkçe ile 3 imza)

⁵⁶⁴ KOLAŞINLI, a.g.e., s.114-115.

III - Milovan Cilas'ın Şahoviçi'deki Katliam Hakkında Yazdıkları;

«...Boşko'nun cenazesinden hemen sonra Polyaklar ve diğerleri sakladıkları tüfeklerini yanlarına alarak Müslümanlar'a saldırdılar. Saldırganların yarısının silahu yoktu ancak bu bile onlara engel değildi. Saldırılan Müslümanlar ise tamamen silahsız, çoğunluğu barışçıl insanlar olan, bir kısmı Tara Nehri'nin kenarında yaşayan, fakat 1912 ve 1918 yılından sonra iç kısımlara doğru göçen bir topluluktur. Karadağlılar'ın özel bir hazırlıkları yoktu. Beraberlerinde gelen emekli subayların emri altında, kendiliğinden bir şekilde olaylara karışmışlardı.

Bu tip bir saldırı daha önce hiç görülmemişti ve 'millî ruhumuz' adı verilen bir hussiyatın peşine düşülerek bunların yapılabileceği tahmin bile edilemezdi. 1918 yılı pazar günü olaylarını bu olayla kıyaslarsak yanında çocuk oyunu gibi masum kalacaktı.

Sonradan haydutların çoğu yaptıkları bu katliamdan utandılar. Ama olan olmuştu. Diğer Karadağlılar'dan daha acımasız olmayan babam bile bu olay hakkında konuşmayı hiç sevmeydi. Aslında katliama katıldığı için utanıyordu. Tıpkı yaptıklarının farkına sonradan varan, yeni ayılmış bir sarhoş gibi.

Bu küçük kasabadaki jandarma ve memurların çoğu Karadağlı'ydı ve ayaklanan kalabalığın etki alanına onlar da girmişlerdi. Şahoviçi'deki yerel yetkililer tutuklu bulunan Müslümanlar'ın hayatlarının tehlikede olduğu bahanesiyle onları Akova'ya nakledeceklerini duyurmuşlardı. Bunu haber alan Karadağlılar Şahoviçi'deki mezarlığın yakınlarında uygun bir mevkiye pusu kurup hepsini katletmişlerdi. Elli civarında tanınmış Müslüman'dan tek bir kişi bile sağ kalmamıştı.

Aslında Akova'daki Müslümanlar'da aynı kader beklemekteydi. Nitekim onlar da koruma amacıyla Şahoviçi üzerinden başka bir yere nakledileceklerdi. Ancak bir Sırp subayı son anda düzenlenen komployu öğrenerek olası bir katliamı önlemişti.

Müslüman hanelerinin yağmalanması ve cinayetlerin çok geniş bir boyut kazanması sonucu ordu olaylara müdahale etmek zorunda kalmıştı. Kendi gücünden emin olamayan jandarma, çok pasif kalıyordu. Olay tamamen tek tarafın yok edildiği küçük bir din savaşına dönmüştü. Tüm çabalara karşın tam bir etnik

⁵⁶⁵ KOLAŞINLI, a.g.e., s.118-120.

temizlik gerçekleştirilememiş, küçük yaştaki çocuklar ve onsekizinden küçük gençler bir nebze olsun kurtulabilmişlerdi. Bunların durumu bile katillerin merhametine kalmıştı. 350 Müslüman korkunç bir şekilde katledilmişti. Yağmalar sırasında Karadağlılar'da o zamana dek pek rastlanmayan tecavüz vakaları da görülmüştü.

Ordunun gelişi, galeyana gelmiş kalabalığın olayın ciddiyetini anlayarak geri çekilmesi sonucunu doğurmuştu. Ancak yine de olayın ardından Müslüman köyleri yavaş yavaş boşalmaya başladı. O bölgedeki Müslümanlar topraklarını düşük fiyatlara satarak Türkiye'ye göç ettiler. Katliam ve sonrasında yaşanan korku sebebiyle Şahoviçi ve Akova'nın bir kısmı boşalmış ve o topraklara da Karadağlılar yerleşmişti.

Gerçekleşen vahşet katilleri bile iğrendirmişti. Ağabeyim ile ben dehşete kapılarak, katillerin elebaşlarından biri olan babamızı suçladık. O ise saldırıda sadece bazı Müslüman önde gelenlerinin yok edileceğini düşündüğü gerekçeyle kendini savundu.

Yugoslavya'da artık bir parlamento kurulmuş olmasına rağmen katliam gizlenmişti. Derin bir inceleme ve tahkikat faillerin kolaylıkla bulunmasını sağlayabilirdi. Fakat hiçbir inceleme yapılmamış, tutukuları kalabalığa teslim eden gardiyanlar bile cezalandırılmamıştı. Genel bir tahkikat yapılacağından söz ediliyordu ancak zamanla tüm bunlar ciddiyetsizlik yüzünden bir komedi halini almıştı.

Şahoviçi'deki tutukuların öldürülmesinden sonra köylümüz Sekula cesetten cesete giderek ayak topuğu üzerindeki bağları kesiyordu. Bu, köylerde boğaların baltayla yere düşürüldükten sonra tekrar ayağa kalkmalarını engellemeye yarayan bir uygulamaydı. Oradakilerden bazılarıysa ölülerin ceplerini karıştırırken buldukları küp şeker tanelerini kana batırarak yemekte meşguldü.

Annelerinin ya da kız kardeşlerinin kucaklarından alınan küçük çocuklar, hiç bir beis görülmeden oracıkta kesilmekteydi. Katiller suçlarını biraz olsun hafifletmek için maktûllerin sayıca çok kalabalık olmaları sebebiyle bıçak kullandıklarını, yoksa aslında onları tüfekiye öldürmek istediklerini söylemişlerdi.

Müslüman din görevlilerinin alınlarına haç kazınmış ve sakalları yolunmuştu.

Bir köydeki az sayıda Müslüman bir ot yığınının tel ile bağlanıp yakılmıştı. Katiller yanan insan vücutlarından çıkan ateşin mor renkte olduğu gözlemini yaparak, yakınlarına anlatmışlardı.

Bir grup katil ise uzaklardaki ıssız bir Müslüman çiftliğini basmışlar ve çiftlikteki köyküyü kurban keserken bulmuşlardı. Amaçları önce, onu öldürüp evini yağmalamaktı. Ancak kurban kesiyor olması katilleri köylüyü de aynı şekilde öldürme fikrine sevk etmiş ve onu yakındaki bir ağaca baş aşağı şekilde asmışlardı. İçlerinden birisi tecrübeli bir kasap olduğundan önce köylünün kafasını hiç acele etmeden bedeninden ayırmış, sonra da göğsünü açıp henüz atmakta olan kalbini elleriyle çıkararak köpeklerle vermişti. Bu kasap daha sonraları pek

çok yerde köpeklerin bile Türk etini yemek istemediğini söyleyebilmişti.

Aslında biraz düşünüldüğünde insanların hangi yolla öldürüldüğü ve cansız bedenlerine ne yapıldığı sorusu geçen bunca zamandan sonra önemsiz gibi görülebilir. Oysaki burada önemli olan nokta, insanlara hayvan muamelesi yapılması ve yeni yeni öldürme metotları bulunarak ölümün eğlenceli bir oyuna dönüştürülmüş olmasıdır. Katillerin beyinlerindeki en amansız vahşet kavramlarını harekete geçiren ve katlama vahşet boyutu katan şey budur.

Cinayetlerin alışıldık bir şeye dönüşmesi, onların trajik boyutunu azaltmaz. Katliamların hevesli, vahşi ve insanlık dışı şekli, kurbanlar Müslüman bile olsa korkunç bir durumdur ve kınanması gerekir.

Dinlerin veya insanların birbirlerine kötülükle davranması gerektiğine inanan bir anlayış çoktandır yerleşmiş durumdadır. Thomas Hobbes'un 'İnsan insanın kurdudur' sözü adeta bu modern zihniyeti simgelemektedir. Bu şekilde yaşamayanlar, pasif ve kadınsılaşmış kimseler olarak görülür. Yeni zamanlardaki cinayetler geçmiştekilerin hepsini aşmıştır ve aslında insanlar birbirlerinden artık sadece insan oldukları için nefret etmektedir. Din farklılıkları ise sadece bu nefretin üstünü örten bir kılıf görevi ifa eder.

Zaman değiştikçe insan da değişmiştir ve denilebilir ki zaman, insan yaşamının bir aynasıdır.

*Babam, Boşko Boşkoviç'in Müslümanlar tarafından değil, Kolaşinli Karadağlılar'ca öldürüldüğünü güvenilir bir kaynaktan öğrenmişti. İşte sadece bu bilgi bile bu olayın her açıdan tam bir haksızlık olduğunu belgelemektedir.**

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Ayşe YARAR

Doğum Yeri : Antalya

Doğum Yılı : 1985

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu:

Lise : 1999-2003 Antalya Kumluca Anadolu Lisesi

Lisans : 2003-2007 Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yabancı Diller ve Düzeyi:

1-İngilizce (Çok İyi)

2-İspanyolca (Temel)

İş Deneyimi:

2009 Aralık –.... Süleyman Demirel Üniversitesi / Araştırma Görevlisi